S. SÜLEYMAN NEDVÎ - MUZAFFERÜDDİN NEDVÎ

Kur'ân Coğrafyası

KAVİMLER VE YAŞADIĞI YERLER

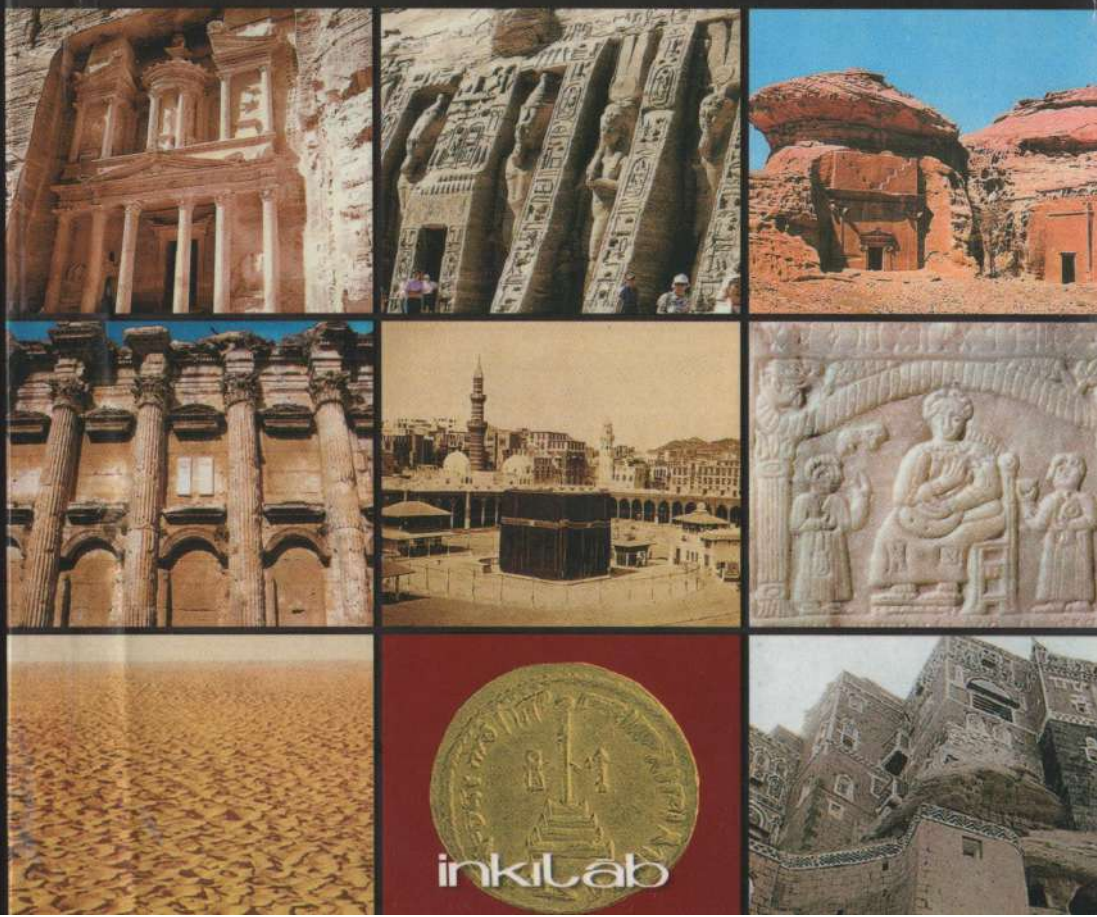

inkılab

بسم الله الرحمن الرحيم

KUR'ÂN COĞRAFYASI

KAVİMLER VE YAŞADIKLARI YERLER

İnkılâb Yayınları: 79
Araştırma Dizisi: 42
ISBN 978-975-7560-65-4
2. baskı

ADI
Kur'ân Coğrafyası –Kavimler ve Yaşadıkları Yerler
BİRİNCİ BASKI (Mart 2003):
Kur'ân-ı Kerim'de Kavimler ve Toplumlar:
Âd Semûd Medyen

ORİJİNAL ADI
A Geographical History of the Qur'an
(Lahor, 1981)
TELİF
Seyyid Süleyman Nedvî
Muzafferüddin Nedvî
TERCÜME
Abdullah Davudoğlu

KAPAK TASARIMI
İnkılâb
UYGULAMA
Artus

BASKI VE CİLT
Altınoluk Yay. San. A.Ş., İstanbul
Eylül 2011 / Şevval 1432

İnkılâb Basım Yayım Organizasyon ve Tic. Ltd. Şti.
Fevzipaşa Cad. Şehitkubilay Sok. No: 6/A Fatih, İstanbul
Tel-Faks: (0-212) 524 44 99 – 521 57 76
www.inkilab.com.tr
inkilab@inkilab.com.tr

KUR'ÂN COĞRAFYASI

KAVİMLER VE YAŞADIKLARI YERLER

Seyyid Süleyman Nedvî

İLAVE VE NOTLAR:
Muzafferüddin Nedvî

TERCÜME:
Abdullah Davudoğlu

inkılab

es-Seyyid Süleyman en-Nedvî. 1885 (h. 1302) tarihinde Hindistan'da (Bihar/Dinse) doğdu. İlk tahsilinden sonra Nedvetu'l-Ulema Daru'l-Ulûm Üniversitesi'nden 1906 yılında mezun oldu. Allâme Şiblî Numanî'nin hususi öğrencisiydi. Aynı üniversitede Arap Edebiyatı hocalığına tayin edildi. Mevlana Ebu'l-Kelâm Azad'ın davetiyle 1912 yılında *Hilâl* dergisi yazı kadrosuna katıldı. Ardından Bombay Üniversitesi'nde Farsça Edebiyatı'nı okuttu. Hocası Allâme Şiblî Numanî'nin 1914'te vefatı üzerine, vasiyeti gereği, Daru'l-Musannifîn müessesesinin idaresini üstlendi. *el-Meârif* dergisini idare etti. İngilizlere karşı Osmanlıları destekleyen "Hilafet Hareketi"ne katıldı. Hint müslümanlarını temsilen çeşitli uluslararası temaslarda bulundu, kongrelere katıldı. Afgan kralı Nâdir Şah tarafından dinî eğitim-öğretimi programlayıp idare etmesi için 1933 yılında Afganistan'a davet edildi. Mevlana Eşref Ali Tehânevî'ye intisab ederek halifelik aldı (1942). Aligarh İslâm Üniversitesi'nce kendisine fahrî doktora pâyesi verildi (1943). Bhopal umumi valisi tarafından kadı olarak tayin edildi (1946). Pakistan'ın kuruluşunda, hükümet tarafından İslâm anayasası yapma çalışmalarında bulunmak üzere davet edildiği Karaçi'ye yerleşti (1950). Mısır Kral Fuad İlim Akademisi'nce muhabir (murasil) üye seçildi (1952). Hayatını telif, tahkik, ilim, ibadet ve irşad faaliyetleriyle geçiren Süleyman en-Nedvî 1953 yılında vefat etti.

Eserleri: *Sîret-i Nebi* (Şiblî Numanî'nin eserine beş ciltlik ilave), *Hutbât-ı Medâris, Ardu'l-Kur'ân, Sîretu Âişe, Sîretu Mâlik, Hayyam, Nukûş-ı Süleymanî, Şiblî'nin Hayatı, Arapların Hindistan ile İrtibatları, Araplarda Denizcilik.* Ayrıca *el-Meârif* dergisinde birçok inceleme ve makaleleri bulunmaktadır.

İçindekiler

Fotoğraf ve Haritaların Listesi 7
Takdim / Muzafferüddîn Nedvî 9

GİRİŞ

İslâm Kaynakları 16
Yahudi Kaynakları 18
Klasik Kaynaklar 19
Arkeolojik Keşifler 23
1. Yemen ile ilgili Modern Araştırmalar 26
Cevf, Asir ve Mâ'rib'te Yapılan Araştırmalar 29
Hadramut'ta Yürütülen Araştırmalar 31
Umman'da Yürütülen Araştırmalar 33
Hicaz'daki Araştırmalar 34
Necid'deki Araştırmalar 36
2. Eski Eserler 43
Tarin Öncesi Döneme Ait Kalıntılar 43
Giriş Bölümü Notları 50

Birinci Bölüm
ARABİSTAN COĞRAFYASI

KISIM 1: Arabistan ve Arap Halkı..... 55
KISIM 2: Eski Ahit'te Arabistan (M.Ö. 2500-500) 58

KISIM 3: Klasik Kaynaklarda Arabistan (M.Ö. 500-200).. 62
KISIM 4: Kur'ânî Dönem Boyunca Arabistan 67
Birinci Bölümün Notları 81

İkinci Bölüm

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ADI GEÇEN GÖÇEBE TOPLUMLAR

KISIM 5: Irkların Tasnifi 87
KISIM 6: Sâmilerin Asıl Yurtları 90
KISIM 7: Sâmilerin Göçü 98
Kur'ân'da Adı Geçen Kavimlerin Şeceresi 100
KISIM 8: Sâmilerin İlk Halkası 101
KISIM 9: Âd Kavmi 104
KISIM 10: Arabistan Dışındaki Araplar
(M.Ö. 4000-1900) 107
İkinci Bölümün Notları 129

Üçüncü Bölüm

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ADI GEÇEN YERLEŞİK TOPLUMLAR

KISIM 11: Arabistan'daki Araplar..... 137
Şecere: Adnanîler 138
Şecere: Kahtânîler..... 140
KISIM 12: İkinci Âd Devri 142
KISIM 13: Semûd Kavmi 147
KISIM 14: Cürhümîler..... 156
KISIM 15: Tasm ve Cedis..... 158
KISIM 16: Minalılar..... 161
KISIM 17: Lihyânîler..... 172
Üçüncü Bölümün Notları 175

Bibliyografya 179
İndeks 181

EK 1: Fotoğraflar 188
EK 2: Haritalar 205

EK-1: FOTOĞRAFLAR

1. Kâbe 188
2. Medine 189
3. Yenbu 190
4. el-Vech 191
5. Hail 192
6. Rubü'l-hali 193
7. Ahkâf çölü'nün güneyinde bir harabe 194
8. Sebe Kraliçesi Belkıs'a ait bir tasvir 195
9. San'a 196
10. Hadramut vadisi 197
11. Hicaz 198
12. Medain-i Sâlih'te kaya mezarlar 199
13-14. Petra 200-201
15. Hatra 202
16. Busra 203
17. Palmira/Tedmür 204

EK-2: HARİTALAR

1. Yirminci yüzyıl başlarında Arabistan 205
2. Bugünkü Arabistan 206
3. Arabistan'ın fizikî haritası 207
4. Birinci Âd kavmi ve yaşadığı yerler 208
5. M.Ö. III. ve II. yüzyılda Yakın doğu 209
6. Yakın doğu - M.Ö. 1000 210
7. Arap kabileleri - I 211
8. Arap kabileleri - II 212
9. Hz. Peygamber'in doğumunda Arabistan ve komşuları 213
10. Mekkî ve İbranî kökler 214
11. İslâm öncesi Arabistan'da din 215
12. Arabistan: Fizikî özellikler ve modern devletler 216

Bu çevirimize, allâme Seyyid Süleyman Nedvî'nin güvenilir ve selahiyetli kaynaklara dayanarak Urduca kaleme aldığı *Arzu'l-Kur'ân* isimli eserinin *A Geographical History of the Qur'an* adıyla İngilizce yayınlanan kitabı esas alınmış olup, fotoğraf ve harita gibi görsel malzemelerle zenginleştirilmiştir. İngilizce mütercimi Muzafferüddîn Nedvî, eserin daha iyi anlaşılması için bazı izah ve notlar ilave etmiştir.

Elinizdeki bu eser Kur'ân-ı Kerîm'in coğrafî tarihi ile ilgilidir.

Kadîm tarih çalışmalarının en zor yanı, zaman dilimleri ve isimlerin tesbitidir. Bu zorluğun üstesinden gelmek için, öncelikle eski çağların oldukça kifayetsiz kaynaklarından Arabistan'daki farklı kabile ve halkların yaşadığı dönem tesbit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu kifayetsiz kaynaklar ise, konuyla ilgili ayrıntıların ya hiç ya da çok az bulunduğu Eski Ahit, tarih belirtmeyen Arap rivayetleri ve bazı Arap krallarının ölüm ve fetih tarihlerini bildiren kitâbe ve âbidelerdir.

Takdim

Misyonerlerin Kur'ân-ı Kerîm'e yönelttiği haksız tenkitleri çürütüp içindeki kıssaların doğruluğunu ispatlayacak bir anlayışla onun tarihî ve coğrafî arkaplanı üzerine bir kitap yazma hususunda bugüne kadar hiç bir ciddi teşebbüste bulunulmaması hayrete şâyandır. Bunun tek istisnası, hocam allâme Seyyid Süleyman Nedvî'nin 1915 yılında en selahiyetli ve güvenilir kaynaklara dayanarak Urduca kaleme aldığı *Arzu'l-Kur'ân* isimli eseridir. Kendi adıma uzun bir süredir, İngilizce konuşan milletler için bu konuyla ilgili bir kitap yazmak arzusundaydım. Fakat dikkatli bir mütalânın akabinde, mevzubahis kitabın muhtevasını aynen benimseyip, kitabın yazıldığı tarihten sonra günyüzüne çıkmış başka kaynaklardan iktibaslarla onu ikmal etmekten daha iyisini yapamayacağım sonucuna vardım.

Kadîm tarih araştırmalarının en zor yanı, isimlerin tesbiti ve tarihî dönemlerin tayinidir. Bundan dolayı konuyla ilgili bazı esasların akılda tutulması gerekmektedir:

1. Zamanın Tayini: Modern Tarih ilmine göre, Arabistan'da yaşayan farklı kavim ve kabilelerin yaşadıkları tarih dilimlerinin tahkiki zaruridir. Fakat Arabistan'ın kadîm tarihi söz konusu olduğunda yaşanılan zorluk, elimizde sadece üç ayrı ve yetersiz bilgi kaynağının olmasıdır. Bunlar:

(a) Alâmet-i farikası, noksanlığı ve teferruatının azlığı olan Eski Ahit.

(b) Tarihlerden bahsetmeyen Arap rivayetleri.

(c) Sadece bazı Arap hükümdarlarının ölüm ve fetih tarihlerini bilmemize yardım eden kitâbe ve âbidelerdir.

Tarih öncesi bir kavmin yaşadığı zaman diliminin tayini için, o kavmin çağdaşı olup, yaşadıkla-rı dönem bilinen başka kavim ve fertlere bağımlıyız. Tarihlerin tahkikinde diğer bir usûl de, bir asır içinde dört neslin yaşadığı faraziyesinden hareket etmektir. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, bir milletin yükselip tanındığı dönem ile ortaya çıktığı tarihin aynı olmasının gerekmediğidir; meselâ Kahtânîler Hz. Musa'dan sonra meşhur olmuş bir kavimdir, ama bu, o tarihten evvel bu kavmin mevcut olmadığı anlamına gelmez. Yeryüzünde, varlıklarından başkalarının uzun bir süre haberdar olmadığı binlerce kavim doğup yaşamıştır ve şu veya bu sebeple bunların bazıları güç ve ihtişama erişmişlerdir. Tabiî olan, ilk önce fertlerin varlık bulup, ardından bu fertlerin aile ve soyları oluşturmaları, sonra bu ailelerin bir topluma ve en nihayet de millete tekâmül etmeleridir.

2. İsimlerin Tesbiti: Eski bir kavmin yurdunu ve milliyetini bulmak için, tarihî açıdan yaşadığı kesin kişilerin isimleri ile o kişilerin meskûn bulundukları mahallin isimleri arasındaki veya iki ayrı kavmin lisanı arasındaki ya da kişilerin ve ilahlarının isimleri arasındaki bağlantıyı çözmemiz gerekir. Kişilerin isimleri

ile yaşadıkları yerlerin isimleri arasındaki benzerlik, o kavmin ülkesinin ismini tahkik etmemize imkân sağlarken, iki farklı milletin dili arasındaki uyum da, onların ortak kökten geldiğini gösterir. İlk araştırma usûlü, bilhassa Sâmî şehirler söz konusu olduğunda gayet faydalıdır. Çünkü Samî ırklar umumiyetle şehir ve köylere, orada yaşayan insanların isimlerini vermektedirler. Onsekizinci asrın ortasında *Historical Geography of Arabia* isimli eseri kaleme alan John Forster, bazı durumlarda vardığı neticeler sadece farazî ve tenkitlere açık da olsa, bu kaideyi başarıyla kullanmıştır.

3. İsim ve Lisanlarda Uyum: Her milletin kendine has özel isim biçimleri bulunmaktadır. Hindular, Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyanlar, mensuplarına kendilerine has isimler verirler. Bundan dolayı, iki ayrı toplumda birbirine benzer isim ve yer adlarına rastladığımız zaman, bu iki toplumun, aynı milletin alt şubeleri olduğunu farzedebiliriz. Aynı şekilde, iki kavim arasındaki din benzerliği ve lisan yakınlığı, onların ortak bir kökenden geldiğine şehâdet eder.

Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar:

(1) Ad, Semûd, Sebe, Cürhüm vs. çoğunlukla şahıs adları olarak farzedilse de, gerçekte bu isimler kabi- le ya da kavim isimleridir. Meselâ, ilk Arap krallığının Sebe tarafından kurulduğunu duyduğumuz zaman, bunun anlamı o krallığı "Sebe" ismini taşıyan herhangi bir şahsın değil, Sebe kabilesinin fertlerinin kurduğudur. (Arapça'da aidiyet tamlamasının ilk kısmı genellikle atıldığından "Sebe" kelimesi "Beni Sebe", yani Sebe oğulları tamlamasının yerini almaktadır.) Aynı şekilde, Âd'ın bin yıl yaşadığını öğrendiğimizde, bu, bu

ismi taşıyan bir ferdin değil, Âd kavminin bin yıl yaşadığı mânâsına gelmektedir.

(2) Zamana bağlı olarak meydana gelen değişikliklerden dolayı bazı isimler, değişik lisanlarda farklı biçimler almış olup, bu durum bizi, bu isimlerin farklı kişilere işaret ettiği hatasına düşürebilmektedir. Aynı isimleri Arapça, Yunanca ve diğer Avrupa lisanlarında bulundukları şekliyle kıyasladığımızda, geçirdikleri değişimleri görüp şaşkınlığa uğrarız. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen eski kavimlerin isimleri bir yana, nisbeten yakın zamanlarda yaşamış Müslüman felsefeci ve düşünürlerin isimlerinin bile değişip Avrupa lisanlarında görünüşte asıllarıyla hiç bir benzerlik arzetmeyen biçimlere girdiğini görmekteyiz; mesela, Avrupa lisanlarında Ebu Ali Sina "Avicenna", İbni Rüşd "Averrhoes", İbni Heysem "Alhazem" ve Ebu Kasım "Albucasis" biçimlerini almıştır. Aynı şekilde İbranice'deki "Yoktan" Yunanca'ya "Joktan", Arapça'ya da "Kahtân" ve yine İbranice "Yerah", Yunanca'ya "Jerah", Arapça'ya da "Ya'rub" biçiminde girmiştir. Bunun gibi misaller daha da çoğaltılabilir.

Seyyid Muzafferüddin Nedvî

Giriş

Araplar, çok eski bir kavim olmalarına rağmen, tarihlerine dair bilgimiz sınırlıdır. Genel eğilim, Arapları bir "saf", diğeri "karışık" olmak üzere iki gruba ayırma yönündedir. Birinci grubun soyu (Tekvin 10'da Eber'in oğlu olarak bahsedilen) Yoktan veya Kahtân'a, ikinci grubun soyuysa Hz. İbrahim'in Mısırlı hanımı Hacer'den doğan Hz. İsmail'e dayanmaktadır. Arapların geçmişteki ihtişamlarına ve tarihlerine ait eserler klâsik kaynaklarda olduğu kadar Eski Ahit'te de mevcuttur. Bu referanslar uzun süren arkeolojik araştırmalarla doğrulanmıştır. Ayrıca, modern Avrupa edebiyatında da Arapların güzel koku ve baharatlarından bahsedilmektedir; meselâ Shakespeare,

> "Arabistan'ın bütün kokuları bile bu küçük eli tatlandırmaya yetmez!"

derken Milton şu mısrâları kaleme almıştır:

> ... denizde uçurup dururken kuzeydoğu rüzgârları,
> Sebe kokularını baharatlı sahilinden
> Kutsal Arabistan'ın.

Arabistan, Hristiyan takvimine göre 7. asrın başın-

da, ortaya çıkışından itibaren bir asır içinde dünyanın o tarihte bilinen coğrafyasının büyük bir kısmına yayılan ve şimdilerde dünya nüfusunun altıda birini oluşturan İslâm'ın doğduğu ve kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in indiği yer olması hasebiyle büyük bir önem kazanmıştır. Kur'ân, Washington Irving'in deyimiyle; "Sade, yüce ve merhametli kurallar ihtiva eder"ken, Steingass'a göre, "Şimdiye kadar yazılan en mükemmel kitap"tır. Goethe'nin deyimiyle, "Hayret uyandıran ve bizi saygı duymaya zorlayan" bir kitap, Hirshfeld'in sözleriyle ise, "İkna gücü, açık ve düzgün ifadesi ve hatta kompozisyonu bakımından ulaşılmaz"dır.

Kur'ân'ın ilk elde Arabistan'a, oradan da tüm dünyaya rehber olması amaçlanmıştı. Araplar, uzun süre, çok tanrıcılık ve putperestlik batağına saplanmışlardı. Ayrıca içki, kumar ve vesâir kötü alışkanlıklara da müptelâ idiler. Peygamber [s.a.v], kendi görevinin insanları doğru yola iletmek, ahlâksızlıktan arındırıp hastalıklardan kurtarmak olduğunu ilk ilân ettiğinde, herkes ona karşı çıktı. Kur'ân gibi bir kitabın böyle dik kafalı bir topluma bir defada indirilmesi doğru olmadığından olsa gerek, parça parça vahyedilmiş ve vahiy, Peygamber [s.a.v]'in peygamberlik süresi boyunca devam etmiştir. Kur'ân'a zemin hazırlanması ve ülkedeki atmosferin değiştirilmesi ilk safhada onüç senelik bir zamanı gerektirmiştir. Nübüvvetin ikinci safhasında, Kur'ân âyetleri insanların büyük bir kısmı tarafından kabul görmeye başlamıştır. Kur'ân, Johnson'ın deyişiyle, "Bir Peygamberin özde Sâmi, ama mânaca evrensel ve zamanüstü çağrısı; öyle ki, bütün zamanların mühim şahsiyetleri isteseler de istemeseler de ondan etkilenmiş, mümtaz kalplerde dünya fethini yankılandırmış, Hristiyanlığın karanlığa gömülü olduğu bir devirde, kendisini, Asya ve Yunanistan'ın yaratıcı ışığının Hristiyan Avrupanın kasvetli havasını delebilmesine

imkân tanıyan ihyâ edici bir güç hâline getirmiştir."

Kur'ân'ı tercüme eden ya da onunla ilgili yazılar kaleme alan kimi müsteşrikler, Kur'ân'daki âyet ve sûrelerin Hz. Peygamber [s.a.v] hayattayken dağınık bir vaziyette bulunduğunu, Kur'ân'ın O'nun irtihâlinden sonra Sahabîlerin sözlü delâletine dayanarak bir araya getirildiğini ve dolayısıyla orijinalitesinin tartışmaya açık olduğunu ileri sürmüşlerdir. Oysa bu iddia, sahiplerinin cehâletini ele vermekten başka bir işe yaramaz. Kur'ân'ın âyet ve sûrelerinin Peygamber [s.a.v]'in vefatından sonra bir araya getirildiği iddiası doğru değildir. Çünkü tüm âyetlerin Peygamber [s.a.v]'in doğrudan emriyle bir araya getirildiğine ve yine tüm sûrelerin O'nun tarafından tek tek isimlendirildiğine dâir çok güçlü tarihî deliller mevcuttur.

Âyet ve sûrelerin bir araya getirilişi şöyle olmaktaydı: Vahyin her gelişinde Peygamber [s.a.v], başlarında Zeyd bin Sâbit (r.a.)'ın bulunduğu kâtiplerine benzer âyetleri aynı sûrenin altında toplamalarını emretmekte ve her bir sûreye de ismini kendisi vermekteydi. Bazen iki ayrı sûrenin âyetlerinin eşzamanlı vahyedildiği olmuş ve Peygamber [s.a.v], karışmasın diye bunları ayrı ayrı yazdırmıştır. Böylece Peygamber [s.a.v]'in ömrünün son demlerinde tüm âyetler toplanmış ve bütün sûreler isimlendirilmiş vaziyetteydi. Halife Ebu Bekir (r.a.)'in yaptığı ise, sûreleri Peygamber [s.a.v]'in istediği tertip içinde tanzimden ibarettir. Üçüncü Halife Hz. Osman (r.a.), (Hz. Ebubekir tarafından hazırlanan Kur'ân nüshasının birebir aynısını) resmî olarak çoğaltıp halka arzetmiş ve diğer dinlerde örnekleri görüldüğü üzere farklı okunuşların itikadî farklılıklara yol açmaması için (resmî nüshadan sadece okunuşta ayrılan) diğer Kur'ân nüshâlarını yasaklamıştır. Böylece Kur'ân âyetlerinin bir kitap hâlinde bir araya getirilmesi işi üç safhada gerçekleştirilmiştir. İlk

safha, Hz. Peygamber [s.a.v] zamanında yapılmış olan toplama, ikinci safha, Hz. Ömer'in talebi üzerine Hz. Ebubekir'in emriyle kitap hâline getirme ve üçüncü safha, Hz. Osman zamanında tek bir resmî nüshanın kabulü veya halka arzıdır.[1]

Vahyedilmiş son kitap olarak Kur'ân-ı Kerîm, önceki dinleri eni konu hülasa edip, dünyanın bazı önemli kavim ve ülkelerine atıflarda bulunmaktadır. Bu atıflar, Kitab-ı Mukaddes ve eski müellifler tarafından teyid edilmekle kalmayıp, yeni arkeolojik keşiflerce desteklenmektedir. Bir kaç Avrupalı müsteşrikin Arabistanı araştırıp şaşaalı geçmişinin izlerini bulma, şaheserlerini keşfedip, kitâbeleri çözme işine girişmiş bulunmaları sevindirici bir gelişmedir. Bu insanların yaptıkları keşif ve araştırmalar, Kur'ân'daki kavim ve ülke tasvirlerini doğrulamaktadır.

Kur'ân'daki coğrafî ve tarihî referansları teyid için, ana başlıklar hâlinde sıraladığımız şu esaslara dayanmaktayız: 1) İslâm Kaynakları, 2) Yahudi Kaynakları, 3) Klâsik Kaynaklar ve 4) Arkeolojik Keşifler.

Aşağıda bu dört bilgi kaynağı ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1. İslâm Kaynakları

Hz. Peygamber [s.a.v] zamanında müslümanlar, Kur'ân'da zikredilen ırkların tarihî ve siyasî vaziyetlerini araştırmayla ilgilenmediler. Bunun başlıca sebebi, başka bir şey düşünemeyecek kadar dinî mülahazalara dalmış olmalarıydı. Ancak, İslâmiyet Arabistan sınırlarını aştıktan sonra, müslümanlar, Arabistan'ın ve üzerinde yaşayan insanların tarihini öğrenmeyi kendileri açısından bir zaruret telakki ettiler. Bu maksatla da şu kaynaklardan istifade ettiler:

A. Arabistan'daki ve diğer bazı memleketlerdeki muhtelif kavimlere kısaca değinen Kur'ân,

B. Kur'ân tefsirlerinde zikredilen rivayetler. Yani Kur'ân'daki coğrafî atıfların izahında müfessirler Peygamber [s.a.v]'in ve Sahabelerin bazı rivayetlerini aktarmışlardır; ama, böylesi rivayetler azdır.

C. Eski Ahit; yani müslümanlar, tıpkı dünyanın başka bölgelerinden bahsettiği gibi birtakım Arap kavimlerinden de söz eden Eski Ahit'ten Kur'ân'daki coğrafî atıflarla ilgili bazı bilgiler elde etmişlerdir. Ancak, günümüzdeki şekliyle Eski Ahit'in, bazı durumlarda bize doğru ve dakik bir bilgi vermediği ve bu kitapta bahsedilen olayların bazısının uydurma olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

D. Arapların atalarına ait rivayet ve efsaneler; Araplar atalarının isim ve başarılarını nesilden nesile aktarma konusunda büyük bir başarı göstermişlerdir. Müslümanlar yazı sanatını geliştirdiklerinde bu şekildeki rivayetler kitaplaştırılmıştı. Genellikle, tartışmaya açık olsa da, İsmail (a.s.)'in Mekke'de ikâmeti, Kâbe'nin inşâı, Kureyş kabilesinin nesil zincirinin Adnan'a kadar dayanması vs. gibi Arapların ittifakla kabul ettikleri bu rivayetlerin sıhhati hususunda şüpheye mahal yoktur

E. Arapların şiir ve vecizeleri; Arap yazarlar, atalarının ve aynı zamanda diğer insanların başarılarını övünerek tasvir etmişlerdir. Böylesi şiir ve vecizelerin dikkatli bir tetkiki sayesinde geçmişte Arabistan'daki bazı kabilelerin coğrafî ve siyasî durumları ile alâkalı ipuçları elde edebiliriz.

Ancak, müslüman ilim adamları bu konudaki İslâmî kaynakları şu şekilde tasnif etmişlerdir:

(a) *Kur'ân Tefsirleri:* Bazı müfessirler, Kur'ân'daki coğrafî atıfları başka kaynaklardan iktibas ettikleri

delillerden yararlanarak açıklamışlardır.

(b) *Arabistan Tarihi:* İlk müslüman âlimler, Arabistan'ın ve Arap halkının tarihi üzerine bir çok kitap telif etmişlerdi. Böylesi ilk kitap, Halife Muaviye (H. 40-60) devrinde kaleme alınmıştır.

(c) *Arabistan Coğrafyası:* Müslümanlar, Yunanca bir kelime olan "coğrafya" hakkında hiç bir şey bilmedikleri bir dönemde Arabistan coğrafyası üzerine yazılar yazmaya başladılar. "Kur'ân coğrafyası"na dâir müstakil bir kitap yazmamalarına rağmen, coğrafî araştırmalar istikametinde, Kur'ân'da sözü edilen bir çok yer ve kabile ile ilgili mülahazalarda bulunmuşlardır. Arapların bu konu hakkında yazmış olduğu kitaplar iki çeşittir.

1. Sadece Arabistan coğrafyası ile ilgili olanlar.

2. Arabistan'ın dışındaki memleketlerle de ilgili olanlar.

(d) *Nesep İlmi:* Araplar, belki de nesep tetkiklerini ayrı bir bilim dalı hâline getiren ilk insanlardır. Araplar bu konuda öylesine ileri gitmişlerdi ki, bir çocuk bile atalarının isim ve başarılarını ezbere bilirdi. İslâmiyet öncesi dönemde olduğu gibi İslâmiyet sonrasında da insanlar nesep tetkiki konusunda uzmanlaşmışlardı. Müslümanlar kitap telifi işine giriştiklerinde bu konu üzerinde de bir çok eser ortaya koymuşlardır.

2. Yahudi Kaynakları

Musa (a.s)'dan İslâmiyet'in geldiği 7. yüzyıla kadar bir kısmı vahiy kaynaklı, bir kısmı da insan çabasının ürünü bir çok kitap ortaya çıkmıştır. Kur'ân ile Yahudi kitaplarının ana temaları birbirine benzer olduğundan, çok sayıda bilgi ve olayda aralarında ortak noktalar bulunmaktadır.

Yahudi kaynakları şu eserlerden oluşmaktadır.

A. Tevrat: Musa (a.s.)'a vahyedilmiştir. Ortak isimleri Pentateach (= beş rulo, beş eski kitap) olan şu beş kitaptan müteşekkildir:

(a) *Tekvin:* Kâinatın yaratılışını anlatır ve ayrıca Âdem, Havva, Nuh, İbrahim, Yeşu, İsmail, Yakup ve Yusuf peygamberler ile ilgili bilgiler de verir.

(b) *Çıkış:* Musa (a.s.) ile Firavun arasında geçen hâdiseleri ve İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışını (M.Ö. 1491) anlatır.

(c) *Leviler:* Yahudi dininin kaidelerini içerir, Yahudilikteki haram ve helallerden bahseder.

(d) *Sayılar:* Mısır'dan çıkışlarında İsrailoğullarının sayıları hakkında bilgi verir ve ayrıca Musa (a.s.)'ın savaşlarını ve onun dininin bazı kanunlarını aktarır.

(e) *Tesniye: Çıkış*'ta bahsedilen kanunların ve Hz. Musa'nın sözlerinin tekrarını içerir.

B. *Nebiîm* (Peygamberler) iki gruba ayrılır:

(a) Yeşu, İsmail vb. gibi "Önceki Peygamberler."

(b) İşaya, Hezekiel gibi "Sonraki Peygamberler."

C. *Kethubim* (Yazılar), Mezmurları, hikmetli sözleri, Süleyman, Ester ve Danyel'in ilahilerini vs. içerir.

D. Targum: Tevrat ve Nebhiim'in Arami tercümesi ve tefsirlerinden oluşur.

E. Midraş: Yahudi rivayetleridir.

F. Talmud: Yahudi kanun kitabıdır.

3. Klasik Kaynaklar

Yunanlı ve Romalı bazı tarihçiler, coğrafyacılar ve seyyahlar, Kur'ân'da işaret edilen ülke ve kabilelerin bir kısmını kitaplarında zikretmişlerdir. Bu yazarlardan bazıları o kabile ve kavimlerin çağdaşları oldukla-

rından verdikleri bilgiler doğru kabul edilebilir.

Aşağıdaki yazarlar bu açıdan dikkate değerdir.

1. HEREDOT (M.Ö. 484-425)

Yunan ve İran tarihini anlattığı ve bu arada Mısır, Afrika ve Arabistan'dan kısaca söz ettiği bir kitap yazmıştır. Yunanistan'ın Arabistan'la hiçbir zaman doğrudan bir bağlantısı olmasa da, Yunanlılarla İranlıların yaptıkları savaşlarda İranlıların tarafını tuttuklarından, Heredot kitabında Araplardan bahsedilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu kitap Arapça'ya da çevrilmiştir. Ancak Herodot'un Arabistan ile ilgili bilgileri oldukça sınırlıdır. Arabistan'ın güneydeki son ülke olduğunu ve oradan ötede hiçbir insanın yaşamadığını düşünüyordu. Dahası Arabistan'ı İran'dan ayıran Basra körfezinin varlığından bile haberdar değildi.

Heredot'tan bir asır sonra, M.Ö. 332-331'de Büyük İskender Mısır ve İran'a sefer düzenledi. Böylece askerleri de Arabistan sınırlarını ve Basra Körfezi'ni tanıma fırsatı elde ettiler. Büyük İskender, hiç fethedilmemiş Arabistan topraklarını istila etmek istiyordu, ama M.Ö. 323'teki âni ölümünden dolayı bu istilâ planı âkim kaldı. Yine de Yunanlılar, Mısır ve İranlılarla diplomatik ilişkileri münasebetiyle İskenderiye ve Basra Körfezi'ndeki Arap tüccarlarla sık sık temas kurmaktaydılar. Bu sayede Yunanlıların Araplara dâir bilgisi eskisiyle kıyaslanmayacak kadar artmıştı.

2. ERATOSTHENES (M.Ö. 276-194)

İskenderiye Kütüphanesi'nin Yunan dönemindeki yöneticilerindendi. Genel dünya coğrafyası ile ilgili bilgileri bir kitapta toplamıştır. Bu kitap şimdi kayıptır. Ancak bazı bölümlerini Strabo (ö. M.Ö. 24) kendi kitabına almıştır. Arabistan ile ilgili kısım bu kitapta mevcuttur.

3. DIODORUS (d. M.Ö. 80, Sicilya)

İçinde Arabistan, Nabatî İmparatorluğu ve Kutsal Kâbe'ye dâir bilgiler verdiği bir kitap kaleme almıştır. Fakat bu kitabın büyük bir bölümü kayıptır.

4. STRABO (M.Ö. 63-24)

Coğrafya konusundaki eseri, Romalıların General Aelius Gallus komutasında Arabistan'a düzenlediği seferi anlatırken Nabatîlere de temas etmektedir. Kitabında Arabistan'ın iki ünlü şehri olan Negrana (Necran) ve Mariaba (Me'rib)'nın da ismi geçmektedir.

5. PLINY (M.S. 23-79)

Bize "Tabiî Tarih" adıyla bir eser bırakmıştır. Bu eserde Arabistan'ın doğu kıyılarını ve ayrıca Romalıların, Doğu kıyılarını keşif maksadıyla Arabistan'a düzenledikleri geziyi anlatmaktadır.

6. PTOLEMY (BATLAMYUS)

Milattan sonra 2. asırda yaşamış İskenderiye'li bir astronom ve coğrafyacıdır. Yaşadığı devir, Roma İmparatorluğunun en parlak dönemidir. Ptolemy, bir dünya haritası hazırlayıp bu haritayı açıklama bâbında bir coğrafya kitabı yazmıştır. Bu kitap ilk önce Yâkub el-Kindî tarafından Arapça'ya çevrilmiş, fakat tercümesi yetersiz görüldüğünden Sâbit bin Kurra 9. asırda bu kitabın yeni bir tercümesini yapmıştır.[2] Ptolemy'nin haritasının aslı kayıptır, ama kitabı varlığını korumuştur.

Ptolemy, Arabistan'a hiç gitmemiş, fakat İskenderiye'de sık sık karşılaştığı Arap tüccarlardan bu ülke hakkında bazı bilgiler edinmiştir. Elde ettiği bu bilgiler ışığında Arabistan'ın coğrafyasını yazmıştır. Arabistan'ı; **1.** "Arabia Felix" [Mutlu Arabistan], **2.** "Arabia Petra" [Kayalık Arabistan] ve **3.** "Arabia Deserta" [Çöl

Arabistan] şeklinde üç bölüme ayırmıştır.

Ptolemy, Arabistan'daki bütün ünlü şehir, kavim, kasaba, dağ, kıyı ve ticaret yollarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Fakat bu yerlerin isimleri zamanla öylesine köklü bir değişikliğe uğramıştır ki, tam olarak nerede bulunduklarını tesbit etmek hemen hemen imkânsızdır. Ünlü yazar Bunbury, hayal mahsülü olduğunu söyleyerek bu kitabı reddetmiştir. Fakat, 1875 yılında *Ancient Geography of Arabia* (Eski Arabistan Coğrafyası) adlı kitabı basılan Alman müsteşrik Sprenger, Ptolemy'nin kitabındaki bilgileri dikkatli bir şekilde incelemiş, Arap coğrafyacıların çalışmalarıyla karşılaştırıp teyid ettikten sonra, bu kitabın güvenilir olduğu neticesine varmıştır.

Mesûdî ve Yâkut Hamevî gibi Müslüman coğrafyacılar ise, Ptolemy'nin kitabının anlaşılmaz olduğu, genellikle göçebe bir hayat süren Arap kabilelerinin Ptolemy tarafından yanlış anlaşılıp yorumlandığı ve bu kitabın konu ile ilgili güvenilir bir kaynak kabul edilemeyeceği yönündeki şikâyetlerini eserlerinde sıralamışlardır.

Yunan ve Romalı müelliflere ilaveten, bu dönemde yaşamış Yahudi bir yazardan da bahsetmek gerekir. Bu yazar, milattan sonra birinci asırda İskenderiye'de yaşamış olan ve geriye Yahudi dini ve tarihi üzerine kaleme aldığı Yunanca ve Latince eserler bırakan Josephus Flavius'tur. Kitapları İngilizceye tercüme edilmiş olup, içlerinde Kitab-ı Mukaddes'teki tarihî bilgiler için çok değerli deliller ihtiva eden *History of the Jewish War, Antiquities of the Jews* ve *Philosophy of the Jews* isimli eserleri çok önemli telakki edilmektedir. Bu durumun iki sebebi bulunmaktadır: Birincisi, Flavius eski zamanlarda yaşamış tek Yahudi tarihçidir; ikincisi, bu kitapları, İskenderiye Kütüphanesi yakılmadan önceki zamanda kaleme almıştır.[3]

4. Arkeolojik Keşifler

Arabistan'ın muhtelif bölgelerinde, içlerinde yazı ve kabartmalı tasvirlerin bulunduğu birçok âbide mevcuttur. Arkeoloji uzmanları bunların tetkikinden çok ilginç neticelere varmışlardır. Bu kitâbe ve âbidelerin çoğu Himyerî, Sebe, Aramî ve Nabatî harflerle yazılmışlardır. Emevilerin son, Abbasilerin de ilk dönemlerinde bu yazılar okunmuştur. O zamanın ilim adamlarından bir kısmı, yabancı lisan ve yazıları bilmekteydiler; meselâ hicrî ikinci asırda meşhur olan Zunnûn el-Mısrî eski Mısır yazmalarını rahatlıkla çözebiliyordu. Müslüman âlimlerin yaptığı bazı önemli keşifler şunlardır:

(1) Meşhur coğrafyacı Hemdânî, *el-İklîl* (Taç) isimli eserinde Arabistan'daki ünlü tarihî kalıntıları sıralayıp bunları *Sıfâtü Cezîreti'l-'Arab*[4] isimli eserinde kısaca tasvir etmiştir. İslâm'dan onbeş asır önce Yemen Kralının bir dağın tepesine inşâ ettirdiği "Nâ'it" kalesinin içinde, daha sonraları Tabiînden Vehb bin Munebbih'in çözdüğü bir kitâbe bulunmaktaydı. Bu kitâbe şu şekilde tercüme edilmiştir: "Bu âbide, buraya, hububatımızı Mısır'dan getirdiğimiz bir zamanda dikilmiştir." Vehb, bazı hesaplamalar yaptıktan sonra bu kalenin tam olarak 1600 yıl önce inşâ edildiği neticesine vardığını söylemektedir.[5]

(2) Muaviye'nin yönetimi sırasında (H. 40-60), Mısır valisi Abdurrahman, Hadramut'taki "Hısn-ı Gurâb" isimli yıkılmış bir kalede bir kitâbe keşfetti. Bu kitâbe, John Forster tarafından İngilizce'ye şu şekilde tercüme edilmiştir:

Ve karadan avı halat ve kamışlarla avladık,
Balıkları da denizin derinliklerinden çekip çıkardık.
Zilletten uzak bir şekilde yönetti bizi krallar,

Vefâsız ve sahtekârlara karşı da şiddetli.
Bizim için Hûd'un (Heber) dininden doğru kanunlar devşirdiler.
Biz mucizelere, kıyâmete ve Allah'ın Kudreti ile ölüleri dirilteceğine inandık.
İstilâ için düşmanlar saldırdığında topraklarımıza,
Hep beraber yürüdük üzerlerine, düzgün ve koyu renkli mızraklarımızla.[6]

Doğu Hindistan Şirketi'nin 1834'de Yemen'e gönderdiği heyet, Himyerî yazısı ile yazılmış yukarıdaki kitâbeyi ele geçirdi. John Forster (1812-76), bu kitâbenin Âd kavmine âit olduğu kanaatindedir; geçmişi M.Ö. 19. asra kadar uzanan kitâbe, bu hâliyle Arabistan'ın en eski yazmalarından birisidir.

(3) Ünlü tarihçi Kelbî'nin yaşadığı dönemde Zü'l-Kalâ' kabilesinden biri, Yemen'de üzerinde bir ceset bulunan bir taht ve yanıbaşında duran, üzeri yâkutlarla süslü altın bir kalkan keşfetti. Tahtın üzerinde şu kitabe yazılıydı:

Himyer'in Rabbi olan Tanrının adıyla,
Ben, Amar Nafil'in oğlu Hasan'ım.[7]

(4) Hammâd Râvî'nin yeğeni, bir dağın tepesinde Âd kavmine ait bir ok buldu. Okun üzerinde şu mısralar yazılıydı:

Ölmeden önce acaba Zu'l-Leva'daki evlerimize geri dönebilecek miyiz? Bunlar, içinde yaşayıp sevdiğimiz şehirlerdi; ve bu yazı, bu şehirler hakiki şehir ve oturanları gerçek mukim olduğu zaman yazıldı.[8]

(5) İbni Hişâm, bir tarihte Yemen'de sellerin üzerini açtığı bir mezar bulunduğunu ve mezarın içinden, boynunda yedi kat inciden oluşan bir kolye ve parmaklarında yâkutlarla süslü yüzükler bulunan bir kadın cesedi çıkarıldığını yazar. Ayrıca, üzeri yazılı olan bir tahta bulunduğu da söylenir. John Forster, bu kitâbeyi

şu şekilde tercüme etmiştir:

Himyer'in Tanrısının adıyla,
Ben, Zû Şefâr'ın kızı Tecâ, kâhyamı Yusuf'a gönderdim.
Dönmesi gecikince, bir miktar gümüş ile,
Cariyemi gönderdim, bana biraz un getirsin diye;
Unu temin edemeyince, bir altın gönderdim.
Bu şekilde de temin edemeyince, bir miktar inci gönderdim.
Yine de temin edemeyince, öğütülmelerini emrettim.
Bundan da hiç bir kazanç elde edemeyince, buraya kapatıldım.
Her kim beni işitirse, derdime ortak olsun.
Ve kendini benim ziynetlerimden biriyle süsleyecek kadının ölümü benimkinden iyi olmasın.[9]

Hz. Yusuf'un devrini nakleden yukarıdaki kitâbe, o günlerde değişik ülkeleri şiddetle vuran kıtlığı anlatmakta ve Kur'ân'ın bahsettiği kıtlık tasvirini doğrulamaktadır. Bu kitâbe aynı zamanda, bazı Arapların çok eski zamanlarda dahi yazı sanatını bildiğini ve Himyerîlerin Allah'ı Rab olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Arkeolojik araştırmalar dalında uzmanlaşmış bir kişi olan Hemdânî (ö. H. 334), muazzam eseri *el-İklîl*'in sekizinci cildinde böylesi bütün kitâbeleri açıklamıştır. Hemdânî'den başka, Mukaddesî, Yâkût, Nuveyrî, Kazvinî vd. tarihçiler de kitaplarında bu şekildeki keşif ve kitâbelerden bahsetmektedirler.

Batılıların yaptığı keşiflere bakacak olursak, Avrupalı bilim adamı ve maceraperestler, esasen Eski Ahit'de bahsedilen yerleri keşfetmek istemişlerdir. Bu yerlerin çoğu Arabistan'ın içinde ya da yakınında olduğu için, yolculuklarını Babil, Mısır, Filistin ve diğerlerine doğru yapmak zorundaydılar.

Niebuhr, Arabistan'a giden ilk Avrupalı seyyah ve

serüven heveslisidir. Yolculuğuna 1761 yılında başladı ve tek başına Yemen'e gitti. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ve Necd Emîri arasında savaş patlak verince, Avrupalılar Mısır'ın tarafını tutmuştu. Bu Avrupalı maceracılar, Arabistan'ın değişik bölgelerine rahatça gidebiliyorlardı. Ama, çoğunun bilim aşkından ziyâde siyasî gâyelerle hareket ettikleri de bir gerçektir. Bu Avrupalı seyyahların yaptığı araştırma ve keşifler D.G. Hogarth'ın telif ettiği bir kitapta tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kitabın bir özeti, *Encyclopædia Britannica*'nın 2. cildinde "Arabia" başlığı altında verilmiştir. Aşağıdaki bölüm (s. 26-49), bu özetten yapılan iktibastır.

Sözkonusu özet şu iki başlığı içine almaktadır:

1) Avrupalıların ziyaret ettikleri yerler nerelerdir?

2) Keşfedebildikleri âbide ve kitâbeler nelerdir?

1

Yemen İle İlgili Modern Araştırmalar

Arabistan'ın en çok araştırılan bölgesi, yarımadanın güneybatısında bulunan Yemen'dir. 1761'de Niebuhr'dan 1887'de E. Glaser ve R. Manzoni'ye kadar bir dizi seyyahın çabaları neticesinde, başkent San'a'nın batısında kalan bölgeyle ilgili hatırı sayılır bir bilgi birikimi teşekkül etmiştir. 1902-1904 yılları arasında, İngiliz-Türk Sınır Tesbit Komisyonu'nun çalışmaları, Kızıldeniz'den Aden'in 50 km doğusundaki Vadi Bana'ya ve kuzeyde Hicaz sınırına kadar İngiliz mandası altındaki bölgenin düzenli bir topografik ölçümünün yapılmasını sağladı. Bu tarihe kadar bu bölgenin

coğrafî yapısı hakkındaki yegâne kaynak, 1824-27 yılları arasında İbrahim Paşa'nın ordusu adına Asir'de görev yapan Fransız subayların verdiği bilgiler doğrultusunda E. F. Jomard tarafından çizilip 1839'da basılan harita ile Necran'da görev yapan J. Halevy'nin verdiği bilgilerdi. L. Hirsch ve J. T. Bent'in 1887'de Hadramut Vadisi'ne kadar yaptığı seyahat haricinde, Arabistan'ın güney sahillerine düzenlenen seyahatler iç bölgelere doğru fazla yürütülememiştir. S. B. Miles, J. R. Wellsted ve S. M. Zwemer, Umman'ı doğudaki en uç noktasına kadar araştırmışlardır; fakat Arabistan'ın Taif'ten Basra Körfezi kıyısındaki el-Ketr'e kadar çekilecek hayali bir çizginin belirlediği iç hattı bilinmezliğini korumaktadır. Kuzey Arabistan'da Suriye Çölü ve Büyük Nüfud çölü bir kaç seyyah tarafından geçilmiş olsa da, Kasım ile Körfez arasında kalan kuzey doğudaki büyük bölüm hâlen keşfedilmemiş vaziyettedir. W. Palgrave, C. Doughty, W. Blunt ve C. Huber'in gezileri, ülkenin temel fizikî hususiyetlerinin aydınlatılması konusunda büyük faydalar temin etmiştir. Son olarak, kuzeybatıda Sina Yarımadası tamamen keşfedilmiş bulunmaktadır ve Kutsal Şehirleri gezip Hicaz'daki hac yollarını kateden seyyahların listesi oldukça uzundur. Ama, bölgeye has güçlüklerden ötürü Güney Hicaz'ın su coğrafyasına dâir elle tutulur hiç bir bilgimiz yoktur.

Modern keşiflerin hikâyesi, 1761 yılında C. Niebuhr ve kafilesinin Danimarka hükümeti tarafından bölgeye gönderilmesiyle başlar. Mısır ve Sina Yarımadasında geçirilen bir senenin ardından ekip, 1762 yılının sonlarına doğru Cidde'ye ulaştı. Kısa bir moladan sonra, denizden, gezinin asıl maksadını teşkil eden Kuzey Yemen'in Luhye bölgesine doğru yoluna devam etti. Niebuhr ve arkadaşları, oradan, Tihame veya aşağı topraklardan geçip, Beytü'l-fakih, Zebid ve o zamanlar

Yemen'in kahve ticareti için çok önemli bir liman olan Muha kentlerini ziyaret ettiler. Doğuya doğru yollarına devam ederek dağlık bölgeyi aştılar ve Yukarı Yemen'de, kahvesiyle meşhur bir bölgenin merkezi olan Udeyn'e vardılar. Oradan doğuya, kahve bahçelerinin yerini buğday ve arpa tarlalarına bıraktığı daha yukarı bölgelere ilerleyerek yükseklikleri deniz seviyesinden 3000 m'yi bulan bir grup dağın arasındaki Cible kentine ulaştılar. Sonra güneydeki Taiz'e yönelip Hays, Zebid ve Muha rotasını izleyerek tekrar Tihame'ye indiler. Arkeologları Von Haven'in ölümüyle sayıları azalan kafile üyeleri, 1763 Haziranında tekrar Taiz'e geldi ve kısa bir gecikmenin ardından, bölgenin başkenti ve Yemen İmamı'nın ikâmet merkezi olan San'a'yı ziyaret iznini aldı. Ulu Surak Dağı'nın eteklerinden geçen Cible güzergâhında, ekibin botanisti Forskal, hastalığına rağmen son bir ilmî gezi gerçekleştirebildi ve birkaç gün sonra Yerim'de öldü. Kafile, Zeydîlerin o tarihte 500 talebe mevcudu olan medreselerinin bulunduğu Zerner'i geçerek yürüyüşüne devam etti. Seyahatin bundan sonraki çıplak ve sıkıcı dağların hâkim olduğu rüzgârlı bir düzlükte süren safhası, onları, İmam Mehdi Abbas'tan samimi bir karşılama gördükleri Sana'ya eriştirdi. Şehrin o zamanki görünüşü neredeyse şimdikinin aynısı olsa gerek. Niebuhr, kulelerle çevrili hisarı, vadiden yüksekliği 300 m.'yi bulan Nukum Dağı'nın eteklerine inşa edilmiş kaleyi, günümüzde Türk Askerî Hastanesi olan İmamların yaşadığı kale ve sarayı, dağınık vaziyette ev ve bahçelerden müteşekkil Bi'ru'l-Azb isimli kenar mahalleyi, Yahudi mahallesini ve şehrin bir kaç kilometre kuzeyinde bulunan ve Niebuhr'un Şam ovasına benzettiği sulak ve verimli bir düzlükte kurulu Ravda köyünü tafsilatlı bir biçimde anlatmaktadır. Sana'da verilen on günlük bir molanın ardından kafile, Muha'ya doğru yola koyuldu; şimdilerde başkent

ile Hudeyde arasındaki Haraz dağının zengin kahve yatağı bölgesinden geçen ana güzergâhı izleyip güneye kıvrıldı ve Hindistan'a giden bir gemiye binecekleri Muha'ya vardı. Bir sonraki sene grubun geri kalan üç üyesi de öldü ve Niebuhr tek başına kaldı. Bir yıl sonra yine Arabistan'a dönerek Umman ve Basra Körfezi kıyılarını gezen Niebuhr, Basra yolunu izleyerek Suriye ve Filistin'e vardı ve dört yıllık bir ayrılıktan sonra, 1764 senesinde Danimarka'ya ulaştı. Bu dönem, böylesi bir ilmî seyahat açısından bilhassa elverişliydi. Bu geziden yirmi yıl sonra Arabistan'ı allak bullak edecek bağnazlık patlaması henüz Yemen'e ulaşmamıştı ve Avrupalılar açısından bu sırada herhangi bir hayatî tehlike bulunmamaktaydı. Bu yüzden seyyahlar, rahat bir şekilde hareket edip halkın veya hükümdarın hiç bir engellemesiyle karşılaşmadan ilmî çalışmalarını yürütebilmekteydiler. 1772'de yayınlanan gezi notları, ilk defa olarak, sadece Yemen'in değil tüm Arabistan'ın kapsamlı bir tasvirini temin etmiştir. Niebuhr'un bizzat gezdiği bölgelere dâir tasvirleri öylesine sıhhatli bir tafsilata sahiptir ki, haleflerine keşfedecek bir şey bırakmamıştır.

Cevf, Asir ve Mârib'te Yapılan Araştırmalar

C. G. Ehrenburg ve W. F. Hemprich, 1825 yılında Tihame'yi ve sahile yakın adaları gezdiler. 1836 yılında P. E. Botta botanik araştırmalar yapmak maksadıyla Güney Yemen'e önemli bir gezi gerçekleştirdi, ama Güney Arabistan'a dâir coğrafî bilgilerimizdeki asıl gelişmeyi sağlayanlar, Asir'deki Mısır ordusuna bağlı olarak görev yapan Fransız subaylar M. O. Tamisier, Chedufau ve Mary idi; diğer bir Fransız, önceden Mısır hükûmeti hizmetinde olan L. Arnaud, Güney Cevf'i zi-

yaret eden ve kayalara kazınmış kitâbeler ile Mârib harabelerini bildiren ilk kişi idi. Fakat, uzman arkeolog J. Halevy'nin ilk tetkiklerini yaptığı 1869 yılına kadar burada ilmî bir araştırma yürütülmemiştir. Halevy, San'a'dan başlayarak kuzeydoğuya, küçük Nihm bölgesinin başkenti, beşbin nüfuslu el-Medid'e gitti. Oradan, tahkimli bir çok kulenin harabelerini gördüğü yüksek bir düzlüğü geçerek, el-Cail ve el-Hezam'ın doğusuna uzanan geniş kumlu bir platonun, yani Cevf'in sınırında, Yem Dağı'nın eteklerindeki Miczar köyüne ulaştı. Halevy, Sebe kitabeleri ile ilgili en önemli keşiflerini burada gerçekleştirmiş ve Mina ülkesinin eski başkenti Main'i, Batı Harid'in yamaçlarındaki Kamna'yı, eski Kaminakum'u, Harabetü'l-Beda'yı ve Aelius Gallus kumandasındaki Roma ordusunun M.Ö. 24 yılında Sebe ordusunu yenilgiye uğrattığı Pliny'nin Nesca'sını araştırdı. Halevy, Has Vahasına uğrayıp Büyük Çöl'ün yanından geçerek el-Cail'den kuzeye seyahatini sürdürdü ve bereketli Necran bölgesine erişti. Halevy burada, kendileriyle Mahlef Vahasında bir kaç hafta geçirdiği bir Yahudi yerleşim merkezine rastladı. (Eart)a bir saatlik mesafede, Medinetü'l-Mahud köyünde Ptolemy'nin (Batlamyus) Negra şehrini keşfetti. 1870 Haziranında nihayet gezisinin amacına, Mârib'e ulaştı; burada Medinetü'n-Nuhas (pirinç levhalara kazılı sayısız yazmadan dolayı ismi budur) harabelerini ve buranın iki saatlik yürüyüşle doğusunda Himyerîlerin Şibvan nehri üzerine kurdukları ve başkentlerinin su ihtiyacını temin eden meşhur barajı buldu.

Halevy'den günümüze Mâ'rib'i ziyaret eden tek bir kâşif vardır: Yemen'i gezen seyyahlar arasında bilime Niebuhr'dan sonra en büyük katkıyı yapmış olan Avusturyalı arkeolog E. Glaser (1855-1908). Osmanlıların koruması altında Sana'nın kuzeydoğusundaki Haşid ve Bakel kabilelerinin topraklarını ziyaret eden Glaser,

ulaştığı ilk önemli şehirde bu kabilelerin geri dönmesi yönündeki düşmanca tutumlarına karşı, eskiden Himyerîlerin şehir ve köyleri ile çevrili iki büyük Harrid ve Hirran'ın arasındaki düzlüğü inceleyip Zü Huseyn ülkesinde bulunan el-İş'deki birleşme noktalarına kadar bu vadilerin güzergâhını izlemek ve sonra Cevf'e doğru devam etmek için yeterli vakti bulunmaktaydı.

1889'da, yine Osmanlıların eşliğinde, 30 günlük bir mola esnasında bir çok yeni Himyerî kitâbesi bulduğu Mârib'e ulaşmayı başardı. Ancak, seleflerinden daha doğuya gidemedi. Cevf kanal sistemi ve bu sistemin Hadramut Vadisi'nin yukarı kısmı ile olan muhtemel bağlantısı meseleleri hâla halledilememiş durumdadır.

Hadramut'ta Yürütülen Araştırmalar

Güney sahillerinden iç bölgelere ilerleme yönündeki ilk teşebbüsün tarihi, Arabistan kıyılarını denizden tafsilatlı bir şekilde inceleme işi ile vazifeli "Palinurus"tan Yüzbaşı C. Cruttenden ve Yüzbaşı J. R. Wellsted'in, Mefat Vadisindeki Nebk (el-Hacer) harabelerini ziyaret ettiği 1835 yılıdır. Orada ve Mukalla yakınlarındaki Hısn-ı Gurâb'da bulunan Himyerî kitâbeleri, Hadramut'taki Arap medeniyetine dâir keşfedilen ilk kayıtlardı. Bu subayların ikisi de keşiflerini devam ettiremediler. Fakat 1843'te Adolph von Wrede Mukalla'ya geldi ve Hud Peygamber'in türbesini ziyarete gelen bir hacı kisvesine bürünüp, yüksek düzlüğü geçti. Sonra, Hadramut Vadisine bağlı güneydeki ana kollardan Duvan Vadisi'ni izleyerek kuzeye yöneldi. Yürüyüşünü büyük güney çölünün kıyısına kadar sürdüren Von Wrede'nin, Duvan Vadisine dönüşünde kılık değiştirmiş biri olduğu anlaşıldı ve bu yüzden Mukalla'ya gitmek zorunda kaldı. Güzergâhının doğusuna düşen asıl Hadramut Vadisine girmemiş olsa da, yolculuğu,

daha önceden "Palinurus" subaylarına bildirilmiş bulunan, kıyı şeridi ile kuzeydeki büyük çöl arasındaki bu kalabalık ve zengin bölgenin varlığını ispatladı. Burası en son, Kaytî sülalesinin lideri ve Kesir Kabilesine bağlı Saiyum ve Tarım kentleri dışında fiilen tüm Hadramut'un hükümdarı olan Mukalla Sultanının himayesinde L. Hirsch tarafından 1893 yılında ziyaret edildi.

Von Wrede gibi yolculuğuna Mukalla'dan başlayan Hirsch, ilk önce Duvan Vadisini ziyaret etti ve Hacren köyü yakınlarında harabelere rastladı ve burada birçok kitâbe buldu; oradan kuzeydoğuya, ana vadideki Hauta'ya doğru ilerledi. Burada Kaytî Sultanı tarafından çok iyi karşılanan Hirsch, onun tarafından Şibam'daki vekiline gönderildi. Şibam'da da kendisine eşlik edecek Kesirî kabilesinden bir kafile temin edip, Saiyum'dan eski başkent Tarım'a doğru yoluna devam etti. Ancak burada kısa bir süre kaldıktan sonra, yöre halkının düşmanca davranışları yüzünden alelacele Şibam'a geri dönmek zorunda kaldı. Buradan da Bin Ali ve Adım Vadilerini izleyerek Mukalla'ya gitti. Bir kaç ay sonra, J. Theodore Bent ve eşi, techizatlı bir ekip ile aynı rotayı izledi ve bu gezide yanlarında, Hindistan Hükûmeti tarafından görevlendirilmiş ve içinden geçtikleri ülkeye dâir çok değerli araştırmalar yapmış bir araştırmacı olan İmam Şerif de bulunmaktaydı. Her iki ekip de Himyeri kalıntıları ile kitâbelerinin bulunduğu bir çok yer gezdi; fakat yöre halkının, bilhassa Hadramut'un dinî önderleri olan Seyyidlerin düşmanca tutumları, yeterli tetkik yapılmasını engelledi. Arkeolojik sahaların çoğu, gelecekteki araştırmacıların kendilerini keşfetmesini beklemektedir.

Umman'da Yürütülen Araştırmalar

Şartların daha elverişli olduğu Umman'da kâşiflerin iç kısımlara fazla ilerlememiş olmaları şaşırtıcıdır. Niebuhr, Maskat'tan daha ileri gidemedi. 1810'da korsan sahilinde bir Hint-İngiliz birliğince yürütülen operasyon, iç bölgelere yönelik gezilerin önünü kesti; bir keresinde güneyden Hadramut'a başarısız bir giriş denemesi yapmış olan J. R. Wellsted'in, bu bölgeye bu defasında kuzeydoğudan ulaşma düşüncesiyle Maskat limanına indiği 1835 yılına kadar da buraları ziyaret mümkün olmadı. Maskat'tan Râ's'ul-Had yakınlarındaki Sur'a yapılan bir deniz yolculuğundan sonra, Benibu Ali ülkesi boyunca güney yönünde çölün sınırına doğru ilerledi. Ardından, bereketli ve sulak bir memleket boyunca kuzeye, Vadi Beta'ya dönüp, onu her yerde dostça karşılayan bir ahalisinin bulunduğu Ahdar Dağı'nın güney eteklerine vardıktan sonra, dağların güney ayağındaki İbra, Semed ve Nizva'yı ziyaret etti. Necid menşeli mütecaviz grupların varlığından ötürü ülkede mevcut rahatsızlık, Wellsted'i baştaki, ülkeyi en batı noktasına kadar keşfetme niyetinden alıkoydu ve Batina sahilinden Suhar'a kadar kısa bir gezintiden sonra Hindistan'a geri döndü.

1876 yılında, daha önceden de Güney Arabistan'daki bölgeyle ilgili menfaatleri geliştirmek için çok şey yapmış olan Albay S. B. Miles, Wellsted'in Umman'da yarım bıraktığı işi sürdürdü. Batina sahilindeki Suhar'dan başlayarak Zahire'yi bölen hattı geçip, Zahire'nin en önemli vahalarından birisi olan Birema'ya vardı. Araştırmaları gösterdi ki, Zahire gelişmiş bir ziraatle uğraşan nüfusa sahip bir çok yerleşim birimine sahiptir ve el-Katr yarımadasından 400 km batıya doğru uzanan keşfedilmemiş kısım, Basra Körfezi kıyıları-

na sınır teşkil eden tuz bataklıklarına doğru tedricen alçalan tenhâ kumul bir stepten ibarettir.

Hicaz'daki Araştırmalar

Güney Arabistan'ı terkederek şimdi orta ve kuzey bölgelere geliyoruz. Tamamen ilmî bir gaye ile kutsal Hicaz'a giren ilk kâşif, Abbasî halifelerinin son temsilcisi olduğunu iddia eden ve Ali Bey takma adıyla 1807 yılında Cidde'ye varıp Mekke'de görünüşte haccı olan İspanyol Badiay Iablich'ti. Dünyaya kutsal şehrin ve Hac merâsimlerinin ilk doğru tasvirini vermesinin yanısıra, astronomik gözlemler vasıtasıyla Mekke'nin konumunu tesbit edip, civarının fizikî yapısını anlatan ilk kişiydi. Fakat Hicaz'a yönelik keşiflerin gerçek öncüsü, daha o tarihte Petra kâşifi namıyla ün kazanmış olan ve Arap topraklarındaki gezi tecrübeleri ve Arapların hayatına dâir edindiği bilgiler onu İslâm ülkelerinin merkezlerinde bile Müslüman biri olarak tanınmasına sağlayan J.L. Burckhardt'tı. Burckhardt, 1914 yılında Cidde'ye ayak bastığında, Mehmet Ali Paşa Vehhabî işgalcileri Hicaz'ın dışına sürmüş durumdaydı ve onların Necid'deki merkezlerine saldırmaya hazırlanıyordu. Paşa'nın daveti üzerine ilk önce Taif'i, ardından Mekke'yi ziyaret etti ve burada bulunduğu üç ayı kutsal mekânların topografyasının her teferruatını inceleyerek ve Müslüman bir hacı üzerine vâcip olan tüm merâsimlere katılarak geçirdi. 1815 Ocak'ında Kızıldeniz kıyısındaki yolu izleyerek Medine'ye doğru yola çıkıp menziline sağ sâlim erişti. Fakat yolculuk esnasındaki zorluklardan ötürü sağlığı bozuldu. Hastalığı, Medine'de dikkate şâyan gördüğü herşeyi Mekke'de gösterdiği titizliğin aynısıyla inceleyip kaydetmekten alıkoyamadı ama, gezisini planladığından kısa kesip de-

nizden, iki yıl sonra öleceği Kahire'ye dönmek zorunda kaldı.

Dikkate şâyan bir insan olan halefi Sir Richard Burton ise, aynı bölgeyi 38 yıl sonra yeniden katetti. O da Burckhardt gibi hacı kisvesi ile seyahat edip, Burckhardt'ın benzeri bir titizlikle haccın tüm aşamalarını kayda geçirdi. Yine Burckhardt'ın Medine tasvirini bir nebze genişletirken, eserinde onun hem oraya hem de Mekke'ye dâir tuttuğu kayıtları hemen hemen her noktada teyid etmiştir. Burton'un topografik tasvirleri daha kifâyetli olup, Medine'den Mekke'ye doğudaki yolu izleyerek gitmesi, onun Hicaz'daki diğer kâşiflerin ayak basmadığı topraklardan geçmesini sağladı: Bu rota, ilk önce Medine'den güneydoğuya, sonra da Harra'nın lav yatakları boyunca güneye iner ve Hicaz ile Necid arasındaki tabiî sınırı oluşturan yüksek platoyu boydan boya geçer. Onun esas maksadı, Mekke'yi ziyaret ettikten sonra Yarımadanın ortasından Umman'a ilerlemekti. Fakat izni (Hindistan'da görevli bir memurdu ve bu yolculuk esnasında izindeydi), bu kadar uzun bir yolculuk için yetersizdi.

25 yıl sonra Medyen'de olduğu bildirilen altın madenlerini aramak üzere Mısır hükûmeti tarafından görevlendirilene dek Arabistan coğrafyasına dair bilgilere bir katkısı olmadı. Eski eserlerin izleri birkaç yerde bulunduysa da, kayalıklarda kayda değer miktarda altın mevcut değildi. Bu arada ilginç arkeolojik keşifler yapıldı. Bir taraftan "Vâdi-i Hamd"ın önemi ve bu vadinin uzantılarının kapladığı alan ilk kez gün ışığına çıkarılırken, diğer taraftan Tihame sıradağları ve onun arkasındaki Hisma Vadisi de dahil, Akabe Körfezi'nin başından "Vâdi-i Hamd"ın ağzına kadar tüm Medyen sahilini kapsayan değerli bir topografik tetkik yürütüldü.

Necid'deki Araştırmalar

1815 yılında Burkchardt, Mısırlıların ilerlemesinin Necid'de bazı çalışmalar yapmasına fırsat doğuracağını umuyordu. Fakat ne yazık ki, İbrahim Paşa'nın Vehhabî gücünü alaşağı edip, Necid'i Hicaz'dan gelecek yolculara açmasından önce Arabistan'dan ayrılmıştı. Bir kaç Avrupalı subay bu ilerleyişe katılmışlarsa da, hiçbiri yaşadıklarına dâir bir kayıt bırakmamıştır. Yine de, Britanyalı bir seyyahın Necid'e ilk girişi Mısırlıların fethiyle olmuştur. Hindistan'daki İngiliz idâresi, Hind ticaretini ciddi bir biçimde etkileyen Basra Körfezindeki korsanlık olaylarının önüne geçmek düşüncesiyle, Necid ve el-Hasa'nın fiilî hâkimi konumundaki İbrahim Paşa ile iyi münâsebetler kurma arzusundaydı ve bu yüzden, Mısır kuvvetlerinin başarısı dolayısıyla Paşa'yı kutlamak için Yüzbaşı G.F. Sadlier başkanlığında küçük bir heyet gönderdi. Ancak asıl gâyenin, bölgedeki gerçek durumla ilgili ilk elden bilgi almak olduğu aşikârdır. Hofuf'a vardığında Sadlier, İbrahim'in Deraiya'dan çoktan ayrılmış olduğunu gördü. Fakat ona Necid'i terketmeden yetişmeyi umarak Yemame ve Vuşm boyunca el-Kasim'deki Res'e çekilmekte olan Mısırlıları izledi. Burada İbrahim'in ordusunun ana birliklerine yetişti, fakat bu sefer de Paşa'nın kendisi Medine'ye gitmişti. Sadlier daha ileri gitme konusunda müteredditti, fakat Basra'ya gidecek güvenilir bir güzergâh bulamadığı ve geldiği yoldan geri de dönemediği için, Medine'ye giden Mısır ordusuna eşlik etmek zorunda kaldı. Nihayet Medine'de İbrahim Paşa ile buluştuğunda gayet samimi bir şekilde karşılanmasına rağmen, görüşmelerinden bir sonuç çıkmadı. Sadlier hemen akabinde Yenbu'ya, oradan da gemiyle Cidde'ye geçti. İbrahim Paşa ile akîm kalan başka bir görüşme-

den sonra Hindistan'a geri döndü. Bu heyetin yaptığı gezi, siyasî açıdan bir netice getirmemiş olsa da, coğrafya ilmi açısından değeri muazzamdır. Çünkü, kendisi coğrafyacı olmasa da, Sadlier'in Arabistan'da izlediği güzergâh, Arabistan'daki önemli yerlerin doğruya en yakın coğrafî mevkîlerinin ilk defa tesbitini mümkün kılmıştır; bu arada da, heyetin yaptığı gezi sayesinde, düzenli bir ordunun Temmuz ve Ağustos aylarında bile Necid çöllerini geçebileceği öğrenilmiş oldu.

Sadlier'in izlediği güzergâh Cebel-i Şammar'a uğramamıştı; halefi G.A. Wallin, önüne hedef olarak buraya erişmeyi koydu. Abdullah bin Reşid'in artan gücü sebebiyle Necid'de ortaya çıkan duruma dâir kendisini bilgilendirmesi için Mehmet Ali Paşa tarafından görevlendirilen Wallin, 1845 yılında Kahire'den ayrıldı ve Maan'daki hac yolunu geçip, Suriye çölünden Sirhan Vadisine, oradan da sıcak yaz ayları boyunca konaklayacağı Cevf Vahası'na ulaştı. Şakik kuyularından itibaren susuz Nufud Çölünü Cubba'ya kadar dört günde geçti. Cubba'da bedevilerin yanında verdiği bir molanın ardından, sınırları Kasım'dan Suriye'ye kadar tüm kuzey Arabistanı kapsayan Şammar Devleti'nin başkenti ve mamur bir şehir olan Hail'e hareket etti. Bu ülkenin ve üzerinde yaşayan halkın yapısı ile devlet reisinin misafirperverliğini ve bazen acımasızlaşsa da, umumiyetle bilgece olan adaletini gözlemleme fırsatı bulduğu Hail'de bir süre kaldıktan sonra, Mekke ve Medine'ye doğru yola çıktı. Oradan da Mehmet Ali Paşa'ya raporunu sunmak üzere Kahire'ye geri döndü. Wallin 1848 başlarında Arabistan'a tekrar döndü. Uzun çöl yolculuklarından kaçınarak Muvela'ya, oradan hac yolundaki Tebük'e kadar olan iç bölgeleri hızla geçip Tema vahasında Şammar topraklarına yeniden girdi. Hail'i bir kere daha ziyaret edip, burada bir ay geçirdikten sonra kuzeye, Kerbela ve Bağdat'a doğru yola çıktı.

Palgrave'in Necid Seyahati

W.G Palgrave'in Necid'de yaptığı maceralarla dolu yolculuk esnasında Mısır işgalinin etkisi geçmiş, merkezî Arabistan yerli idârecilerin elinde istikrara kavuşmuştu. (Palgrave'in, bu yolculuğu konu alan eseri basıldıktan sonra, Arabistan'ın keşfi üzerine yazılmış en önemli eser olarak tarihteki yerini almıştır.)

O da Burton gibi bir zamanlar Hindistan ordusunda görevliydi, fakat yolculuğuna başlamadan bir müddet önce Suriye'deki Cizvit misyonerleri ile münasebet kurmuştu. Doğuştan gelen yetenekleri ve eğitim ile insanların, içinde yaşadıkları fizikî çevreden ziyade içtimâî hayatını takdir ve tasvir edecek duruma geldi. Yaptığı büyük yolculuğun sonuçları coğrafyacılar açısından hayal kırıcı ise de, vaha kasabalarının halklarını ve o tarihlerde Hail ve Riyad'da iktidarda bulunan önemli kişileri anlatışı, Arapların günlük yaşantılarını resmetmesi açısından alakaya şâyandır.

Çölü, Wallin'in izlediği Maan ve Cevf güzergâhını kullanarak geçen Palgrave ve Suriyeli bir Hristiyan olan yol arkadaşı, Temmuz 1862'de Hail'e ulaştılar. Burada İbni Reşid hanedanının kurucusunun yeğeni Emîr Talal tarafından dostça ağırlandılar ve biraz kaldıktan sonra yine Emîrin de tasvibiyle el-Kasim yoluyla güney Necid'e geçtiler.

Palgrave eserinde yolculuğunun çöl kısmına ve çölün sâkinleri bedevilere çok az yer verirken, vahaların verimliliğini ve kasabalıların medeniyetini uzun uzun anlatır. Ve Necid'deki diğer seyyahlar gibi o da, vahanın Riyad'daki o keyif verici berrak ikliminden heyecanla bahseder. Mısırlıların çekilmesinden beri yönetimde olan Faysal, halâ iktidarı elinde tutmaktaydı. Talal'ın Cebel-i Şammar'daki daha müsamahalı yöneti-

mine nisbeten Vehhabîliğin dinî baskısı bu bölgeye hâkimdi. Yine de Hristiyan oldukları bilinmesine rağmen Palgrave ve yol arkadaşları her hangi bir hoşnutsuzlukla karşılaşmadan, başkentte iki ay geçirdiler ve bu arada en önemlisi Necid'in en güneydeki bölgesi olan Eflec'deki el-Harfa olmak üzere civardaki kentlere kısa gezintiler yaptılar. Riyad'dan ayrıldıktan sonra, Yemame'yi geçip, kumlu çöldeki dar bir şeritten, Palgrave'nin kendisine çok uygun bir çevrede bulduğu el-Hasa'ya vardılar. Nihayet, Umman sahiline doğru yaptığı bir deniz yolculuğu ve orada verdiği kısa bir mola, Arabistan'da geçirdiği maceraları başarı ile noktalamasını sağladı.

Doughty

Kuzey Arabistan'ı ziyaret eden bir diğer İngiliz, Charles Doughty, daha az yeni bölge gezmiş olsa da, çöl hayatını daha yakından görmüş ve bu hayatı diğer araştırmacılara nazaran çok daha mufassal ve dakik bir biçimde aksettirmiştir. 1875'de bir hac kervanıyla yolculuğuna Şam'dan aşağı doğru başlayan Doughty, hac duraklarından birisi olan el-Hicr'de kervandan ayrıldı. Maksadı, kervanın hacdan dönüşünü beklemek ve bu arada da Medain-i Sâlih ve el-'Ula'daki kayalara oyulmuş mezarları incelemekti. Araştırmalarını başarılı bir şekilde tamamlayıp, mezarlardaki yazma ve kabartma resimlerin kopyalarını Paris'teki Renan'a yolladıktan sonra, çöl içlerine doğru ilerlemeye karar verdi. Fukara bedevilerinden bir şeyhin himâyesi altında, Hicaz ile Necid arasındaki sınır boyunca gezinip durdu. Bir çok eski kalıntı yanısıra meşhur kitâbeyi de keşfettiği Tener'i ziyaret etti. Bu taşı daha sonra Huber Louvre Müzesi'ne götürmüştür. Bir sonraki yaz Hail'e, oradan da önceki sene yanında konakladığı misafirper-

ver bedevi şeyhten daha az müsamahakâr bir zenci vali ile şehir halkınca horlandığı, hatta öldürülmekle tehdit edildiği Hayber'e geri döndü. Emîrin yokluğunda Hail'e dönünce vali tarafından kovuldu, ancak Aneza'da kendini himâye edecek birilerini buldu. Burada bir iki ay kaldı ve nihayet geçirdiği onca tehlike ve zorluktan sonra Cidde sahiline varabildi.

Üç yıl sonra Bay Wilfrid ve Bayan Anne Blunt, Cebel-i Şammar'a bir sefer düzenlediler. Suriye'de daha önceden gerçekleştirdikleri seyahatlerinde genç bir şeyhin güven ve dostluğunu kazanmışlardı. Uzun zamandan beri Tedmür'de mûkim olmalarına rağmen bu şeyhin ailesi, aslen Necid'den gelme idi ve akrabaları ile bağlarını tazelemek için onlardan bir gelin alma arzusu duymaktaydı. Bluntlar, Şeyh ile birlikte Şam'dan yola çıkıp Sirman Vadisi'nden Cevf'e kadar Suriye çölünü gezdiler. Burada şeyh, akrabalarından bir kısmını buldu ve kısa bir zaman sonra da onlardan bir gelin aldı. Yolculuğun gayesine erişilmiş olunmasına rağmen, Blunt'lar Hail'i ziyaret edip, Cevf'de kendilerini ağırlayanlardan kudret ve cömertliğini her gün işittikleri Emîr İbni Reşid ile tanışmayı çok arzuluyorlardı. Cevf ile Cebel-i Şammar arasındaki susuz çölden oluşan uzun düzlük, bir zorlukla karşılaşılmadan aşıldı ve grup Emîr tarafından iyi bir şekilde karşılanıp bir ay boyunca ağırlandı. Akabinde, haccı tamamlayıp Kerbela ve Bağdat'a geri dönen Farisî kervanı ile yolculuklarını kuzeye doğru devam ettirdiler.

Huber

1883'te Fransız seyyah C. Huber, arkeolog J. Euting ile beraber Şam'dan Hail'e aynı güzergâhı izledi. J. Euting'in anlattıkları, Bluntların yayınladığı esere değerli bir katkı sağlamış olup, Doughty'nin eseriyle bir-

likte, hem Cebel-i Şammar'ın o dönemdeki içtimaî ve siyasî hayatını hem de ülkenin genel yapısını gayet iyi yansıtan bir resmi bize sunmaktadır. Huber'in dergisi, onun tuttuğu notları ölümünden sonra yayınlamış olup, bu notlar son derece ilmî öneme hâiz büyük miktarda arkeolojik ve topografik bilgiyi içermektedir; onun izlediği güzergâh ve gözlemler, aslında Kuzey Arabistan'ın haritasının çıkarılması için gerekli ilk ilmî verileri oluşturmaktadır. Arkeolojiye yaptığı katkılar da aynı derecede önemlidir, çünkü, Hail ile Tema arasındaki bölgede bulunan sayısız yazmanın kopyalarını çıkarmasının yanısıra, en değerli Sâmî yazmaları arasında ismi Moabi taşı ile birlikte anılan meşhur Tema taşını ele geçirmiştir. Huber, Hail'den Aneza'ya, oradan da Orta Necid, Mekke ve Cidde'ye kadar Doughty'nin gittiği güzergâhı takib etti. Cidde'de notlarını ve yazmaların kopyalarını Fransa'ya gönderdi. Bir ay sonra, 1884 yılının Temmuzunda Hail'e geri dönerken Cidde'nin bir kaç menzil kuzeyinde rehberleri tarafından öldürüldü.

Emîr Muhammed hayatta iken, Hail'i ziyaret eden diğer bir seyyah ise Baron E. Nolde'dir. Baron'un Hail'e geldiği tarih olan 1893 yılından kısa bir zaman önce Emîr, Riyad ve Kasım güçlerinden oluşan ittifakı yenerek tüm Necid bölgesini hâkimiyeti altına almıştı. Nolde Nüfud çölünü Hayanya'ya kadar, Şakik-Cubba hattından daha kestirme bir güzergâhı kullanarak geçti. Emîr, yeni kazandığı toprakların işlerini yoluna koymak için başkentten ayrılmış bulunmaktaydı. Bu yüzden Nolde, Hail'de verdiği kısa bir molanın ardından, İbni Reşid'in Şakra civarında bir yerde bulunan kampına doğru yola çıktı. Burada bilinmeyen topraklardaydı, ama maalesef buraya ve Huber'in 1881 yılında kullandığı İran hac yoluna yönelik seyahatlarında izlediği güzergâhlara dâir hemen hemen hiç bir tafsilat verme-

mektedir. Bu sebepten anlattıkları, Kuzey Arabistan'ın iklimi ile hayvanların, bilhassa deve ve atların hayatlarına odaklanırken, topografik veriler açısından haleflerinin verdiği bilgilere çok az katkıda bulunmaktadır.

Araştırmaların Genel Sonuçları

Yukarıda anlatılan yolculukları bir harita üzerinde izleyecek olursak, bunların, yarımadanın Mekke ile el-Hufûf arasına çekilecek bir hattın yukarısında kalan kuzey kısmını kapsadığını görürüz. Yarımadanın bu kuzey yarısı, zaman zaman aralarına büyük fâsılalar girmesine rağmen, özellikle umumî görünümü çok geniş alanlarda pek az değişkenlik gösteren bir memlekette hiç bir önemli coğrafî hususiyetin gözden kaçmasına imkân vermeyecek kadar birbirine yakın kervan yolları ile örülüdür. Fakat Necran ve Cauf hariç, yarımadanın güney kısmında hiç bir Avrupalı seyyah, kıyıdan iç bölgelere 150 km'den fazla girememiştir. Muhtemelen 500 km karelik bir sahayı kaplayan Dahna, veya büyük güney çölü, bu bölgenin neredeyse üçte birini oluşturmaktadır, fakat Arabistan'daki en güzel yörelerden bir kısmı –Asir ve Kuzey Yemen– hâlen araştırılmamış durumdadır. Davasir su havzasının hidrografik durumu bazı ilginç problemleri gün yüzüne çıkarmaktayken, Caul'dan Hadramut'a kadar uzanan ve bir zamanlar eski Sebe krallığının hâkimiyeti altında bulunan büyük bir saha arkeologların çalışmalarını beklemektedir.

2

Eski Eserler

Arabistan'ın antik kalıntılardan mahrum olduğu söylenemez, fakat antik dönemle ilgili çalışmalara mevzû materyal hâlâ çok azdır. İlmî araştırmalar yürütme niyetiyle Arabistan'da yapılacak bir gezinin zorlukları öylesine çoktur ki, bu kalıntılarla çok az alakadar olunabilmiştir. Mısır, Filistin, Babil ve Asur'da gayet iyi neticeler vermiş olan sistematik çalışmanın Arabistan'da uygulanabildiği söylenemez. Yine de Carsten Niebuhr'dan beri seyyahların tuttuğu yol notları Arabistan'da kalıntıların bulunduğunu göstermektedir.

Tarih Öncesi Döneme Ait Kalıntılar

Tarih öncesi kalıntılar üzerindeki çalışmaların keşfedildikleri yerlerde yapılması gerektiği için, keşiflerde yaşanan zorluklar kendilerini gayet kuvvetli bir şekilde hissettirmektedir. Böylesi kalıntıların varolduğu, seyyahların gelişigüzel tuttukları notlarda açıkça gözükmektedir. Bu yüzden Palgrave (*Central and Eastern Arabia,* c. I, Böl. 6), Necid'deki kireçtaşından müteşekkil sıradağlardan alınıp kabaca şekillendirilen taşlardan oluşturulmuş bir daire kalıntısından bahsetmektedir. Bu taşlardan sekiz veya dokuz tanesi hâlen mevcut olup, kiminin boyu 4.5 metreyi bulmaktadır. Birbirlerinden 3-3.5 metre uzakta olan ikisinin üzerindeki yatay lentolar hâla varlıklarını muhafaza etmektedir. Bunların hiç birisinde süsleme yoktur. Palgrave bunları Stonehenge ve Karnek'deki kalıntılarla kıyaslamaktadır. Doughty (*Arabia Deserta,* c. II), Kuzey Arabistan'da seyahat ederken, intizamlı bir şekilde sı-

ralanmış granit taşlar ile "yanyana döşenmiş yassı ve büyük taşlar" (gerçi ona göre bunlar dinî bir muhteva arzetmemektedir) gördüğünü, ayrıca, belki de mezar höyükleri olan "kubbeler"e ve yine belki de eski mezarlar olan "sade bir şekilde yapılmış kavisli bölmelere" rastladığını kaydetmektedir. J. T. Bent (*Southern Arabia,* s. 24) Bahreyn'deki bir kaç höyükten birini keşfetmiştir. Bunun bir mezar olduğu kanıtlanmıştır ve içindeki kalıntıların Fenikelilere ait olduğu söylenmektedir.

Kaleler ve Surlar: Hristiyanlıktan asırlarca önce ileri bir medeniyetin mevcut olduğu Güney Arabistan'da kale ve surlar varlıklarını hâla muhafaza etmektedir ve bazı seyyahlar, dikkatli bir şekilde incelememişlerse de bunlardan notlarında bahsetmektedir. Bu kalıntılar bilhassa Yemen ve Hadramut'ta bol olup, kitâbelerin bir kısmı aslî yerinde durmaktadır. Eski Arap edebiyatında büyük kalelerden bahsedilmektedir. Bu kalelerden Sana civarında olanı, Kazvinî'ye göre dünyanın en harika eserlerinden biridir (*Âsâr-ül Bilâd,* s. 33, yay. Wustenfeld, Gottingen, 1847, *Journal of the German Oriental Society,* c. VII, s. 472-476 ve diğer kaleler için c. X, s. 20 vd). Eski Sebe başkenti Mârib şehrinin kalıntılarını Arnaud, Halevy ve Glaser gezmişlerdir, fakat daha ileri boyutta bir tetkike ihtiyaç vardır. Mesela Arnaud kendini su bentlerinin (aşağıda görülecek) incelenmesine adamışken, Halevy ve Glaser esas olarak kitâbelerle ilgilenmişlerdir.

Kuyular ve Su Kemerleri: En eski devirlerden beri Arapların en hassas olduğu hususların başında suyun muhafazası gelmektedir. Ülkenin her yerinde kuyular mevcut olup, bunların bazısının duvarlarının eski zamanlardan kaldığına şüphe yoktur. Güneyde, bu kuyuların kitâbeleri hâla mevcûdiyetlerini korumakta-

dır. Mekke'deki meşhur Zemzem kuyusunun, doğu yolunun Hicaz'dan geçtiği çok eski zamanlara ait olduğu söylenir ve Muhammed [s.a.v]'den kısa bir süre önce yeniden keşfedilmiştir. Mârib'in en meşhur harabelerinden biri de, Aden'e yolculuk edenlerin âşina oldukları, tamir edilmiş sarnıçları hatırlatan büyük bir benttir. Bu kalıntılar ilk olarak Arnaud tarafından tasvir edilmiştir. (*Journal Asiatique,* January, 1874, planlarla birlikte). Daha sonraları Glaser'in bu bentlerin M.S. 5. ve 6. asırlarda yenilendiğine dair iki uzun kitabeyi yayınlamasıyla önemleri anlaşılmıştır. (Zwei Inschriften uber den Dammbruch von Mârib, *Mitteilungen der Vordersosiatischen Gesellschaft,* Berlin, 1897). W.B. Harris, Yemen'in Hirran bölgesinde uzunluğu 140 metre civarında olan başka bir bent görmüştür. Onun üzerinde sıra halinde üç sarnıç mevcuttu. (*A Journey to Yemen,* s. 279, Londra, 1893)

Taş ve Tunç Eserler: 19. asırla birlikte, Avrupa müzelerini (özellikle Paris, Londra, Berlin ve Viyana müzelerini), çoğu Sebe ve Mina, bir kısmı da Hadramut ve Katabanya dillerinde olmak üzere bir çok kitâbenin doldurduğunu görmekteyiz. Bu kitâbeler genellikle kireçtaşı veya mermer, bazen de tunç tabletler üzerine kazınmış olup, ebatları beş-on santimetreden bir metreye kadar değişiklik göstermektedir. Bazen kitâbelerin asılları, bazen de sadece üzerlerinde yazılı olanlar Avrupa'ya götürülmüştür. Kitâbelerde kullanılan alfabenin Fenike menşeili olduğu gayet açıktır (bkz., *Lidzbarski's Ephemeris,* c. I, s. 109 vd). Kitâbelerde kullanılan diller üzerinde çok çalışılmasına rağmen (bkz., F. Hommel, *Subarabische Chrestomathie,* Münih,1893) bunların arkeolojik değeri tam olarak anlaşılamamıştır. Bu kitâbelerin ekserisi, tamamen mahallî olup, tanrılar, hükümdarlar ve o yörenin bazı şahsiyetlerin-

den başka şeylerden bahsetmemektedir. Bir kısmının tarihî değeri varsa da (sonradan bulunan az bir bölümü hâriç) üzerlerinde tarih kaydı olmadığından, araştırmacılar arasında farklı görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuşlardır. Bunların ait olduğu tarihî dönem M.Ö. 8. asır (E. Glaser'a göre M.Ö. 15. asır) ile M.S. 6. asır arasıdır. Çok azı asıl yerlerinde bulunmakta olup, çoğu sökülüp evlerin, camilerin ve yeni tarihli kuyuların inşâında kullanılmışlardır. Bu kalıntılar arasında mihraplar ve tanrı heykellerinin veya tanrılara adanan altından yapılmış hayvan suretlerinin kaideleri bulunmaktadır. İlk kitabelerde süsleme mevcut değilken, sonraki taş ve tunç kitabeler bazen, yaprak, çiçek, öküz başı, kadın ve erkek figürleriyle süslenmişlerdir. Bazıları ise, yanlarında kendilerine ibadet edenler olmak üzere geleneksel kutsal ağaçları resmeden figürleri barındırmakta olup, bu şekiller, Babil süslemeleriyle büyük bir benzerlik arzetmektedir. Bunlardan başka, mezar taşları, insan kafası figürleri taşıyan sütunlar, kireç taşı kırıntıları ve mimarî planların yanısıra deve, at, fare ve yılan vb. hayvanların tunçtan kalıpları mevcuttur. (Bkz. D.H.Muller, *Sudarabische, Alterthumer in Kunsthistorischen,* Viyana Müzesi, 1899, levhalarla birlikte).

Mühürler, Terazi Ağırlıkları ve Sikkeler: Viyana Müzesi, bir miktar mühür ve değerli taşa sahiptir. Mühürlerdeki yazılar Sebe dilinde olup, tunç, bakır, gümüş ve taştan yapılmışlardır. Akik, damarlı akik ve kalkedondan yapılma mücevherler sonraları ortaya çıkmış olup, bunların bazılarında muhtelif şekiller, bazılarında da Arapça yazılar mevcuttur. Bir veya iki terazi ağırlığı da bulunmaktadır. Aden, Sana ve Mârib'den British Museum'a birçok sikke getirilmiştir. Bir kısmı G. Schlumberger tarafından İstanbul'da sa-

tın alınmış olup, başka bir kısmını da Avrupa'ya Glaser getirmiştir ve bunlar şimdi Viyana Müzesindedir. Yazmalarda Sebe alfabesi kullanılmış olmasına rağmen bunlar Yunan sikkelerinin taklitleridir. (bkz., B.V. Head, *The Numismatic Chronicle,* 1878, s. 273-284, G. Schlumberger, *Le Tresor de San'a,* Paris, 1880, D. H. Müller, *a.g.e.,* s. 65 vd. ve levhalar)

Son zamanlarda Arabistan hakkında, bu ülkeye dair bilgimizi oldukça artıran bir çok kitap kaleme alınmış olup, Philby'nin *The Empty Quarter ve Arabia of the Wahhabis*, Emir Rihani'nin *Around the Coasts of Arabia* ve *Arabian Peak and Desert* ve Hacı Muinüddin Nedvî'nin *The Existing States of Arabia* isimli eserleri bunlardan bazılarıdır. Arabistan'ın güneyindeki Arapların bile bilmediği ve ilk olarak kitabın müellifince keşfedilen büyük Güney Çölü'nü (Rübu'l-Hâlî) anlattığından ilk kitap çok önemlidir. Bu kitapta anlatılan gezinin, belki de Arabistan keşfinin en gözüpek bir şekilde girişilmiş etabı olduğundan, kitabın "Takdim" bölümünden bazı pasajları okurların ilgisine sunmaktan kendimi alamıyorum:

> "Her şey söylenip bittiğinde, Rübu'l-Hâlî, bazı Avrupalı seyyahların ve bugüne kadar ona dair hiç bir düşüncesi olmamış bölge Araplarının lâyık gördüğü korkutucu renkleri haksız çıkarsa da, onu geçmek, isteksiz birinin kolaylıkla üstesinden gelebileceği bir macera değildir. (*The Heart of Arabia,* c. II, s. 217) Benden önce Arabistan'ı bir baştan diğer başa bir kişi hâriç kimse geçmemişti: O da benim yüzyıl önceki selefim Yüzbaşı G. F. Sadlier'dan başkası değildir."
>
> "Diğer taraftan Dr. Hogarth, Arabistan ile ilgili tüm önemli konularda İngiliz Hükûmeti'nin en büyük yardımcısıydı. Kahire'deki Arap Seferberlik Dairesi Başkanı olması hasebiyle Arabistan ile ilgili işlerde tanınmış ve sözü dinlenir bir otoriteydi. Daha 1904 yılında *Arabis-*

tan'ı Anlamak ismiyle, Nearchus ve Aelius Gallus'un devrinden 20. asrın başına kadar Arabistan'ın keşfî konusunda yapılmış olan herşeyi mükemmel ve ilham verici bir şekilde özetleyen kitabını yayınlamıştı. Onun bahsettiği, Arabistan'a dâir bilgilerimizdeki büyük boşluklar, aradan geçen 14 yıla rağmen hâlen oldukları yerde durmaktadırlar. Ve bunlardan birisi de, buranın belki de dünya haritasında, kutuplar dışında, herhangi bir çizim veya yazıyla doldurulamamış en büyük boşluk olmasıydı. O, aceleci maceraperestleri kendi sonlarına doğru seyirtmeye cesaretlendirmeden, kendi muazzam sukûtunu tefekkürden gayet memnundu. Bilimin maksadına başka şekillerde de hizmet edilebilir. Eğer oksijen Everest'in zirvesini aşabiliyorsa, uçaklar, hatta arabalar muhakkak ki daha ileriki bir tarihte Rübu'l-hâlî boşluğunun esrarını teşhir edebilir. Fakat o, en eski zamanlardan beri kâşiflerin kullanmadığı hiç bir nakil vasıtası ile mücehhez olmayan sıradan seyyahlara ondört yıl içinde, hem de iki kere, sırlarını açacağına herhalde pek ihtimal vermemişti. Ne var ki hiç kimse o büyük boşluğun gerçek yüzünü daha ateşli bir şekilde bilmeyi arzulamamıştı ve onun ihtiyatlı alaycılığının bastırılmış parıltısı, ilham dürtüsünden daha fazlasını barındırmaktaydı. Anlamını ancak onun çözebileceği dünyevî bir esrarın üzerindeki perdeyi kaldırmadan önce, kendini o perdenin ötesine geçirmesinden daha fazla hiç bir şeye esef etmem."

"Dr. Hogarth ile Cidde ve Mısır'daki çok samimi temaslarla geçen hoş haftalardan sonra o yıl yine, doğudan batıya, Hasa'dan Vadi'ye tüm kuzey sınırı boyunca şimdi dolanmış bulunduğum Rübu'l-Hâlî'nin girilmedik noktalarına girme yönündeki doymak bilmez özlemimi bir gün tatmin etme umudu ve o güne kadar başardıklarım ile yetinmekten başka bir seçeneğim kalmadan 6 Haziran 1918'te istemeye istemeye terketmek zorunda kaldığım Arabistan'a ve büyük Devasir Vadisi civarında güney derinliklerine daldım. (*The Heart of Arabia,* c. II, s. 216)"

"Sonra meçhûl güneyin bir kısmının üzerindeki perdeyi kaldırdım, ama bu benim iştahımı biraz daha kabartmaktan başka bir işe yaramadı. Yol arkadaşlarımdan –bilhassa Büyük Mürre kabilesinden Câbir ibni Ferec'den– ileriki kumulların göbeğinden esrarlı kalıntıların ve bir deve büyüklüğünde koca bir demir kütlenin bulunduğunu işittim. Ve onların gözlüklerinden Rübu'l-hâlî'ye bir bir göz attım. Fakat hepsi bu kadardı ve biliyordum ki, bu esrarı daha fazla araştırma fırsatını yakın bir zamanda ele geçiremeyecektim. "Umarım bir gün" diye yazdım, "benden daha şanslı biri bana orası hakkındaki rivayetleri aktaranların dürüstlüğünü sınayabilir." (*a.g.e.*, s. 222). Bu ümit, Binbaşı Cheesman'in (1924) ve Bay Thomas'ın (1931) olağanüstü başarılarıyla kısmen yerine getirildi ve benim tek beklentim, sıra bana geldiğinde yapacak bir şey bırakınalarını ummaktan ibaretti."

"Başarısız olsam da bu esnada boş boş oturmadım. Hayatın çalkantıları beni sonsuza kadar Arabistan'ın dışına atmıştı, ama mıknatıs iğneyi yakalamıştı bir kere. Ve 1934 güzünde kadere karşı şansımı son bir kez daha denemek için Arabistan'a geri döndüm. Bu çaba ve getireceği neticeler için herşeyimi feda ettim –iyi bir mesleğin güvencesini ve geri kalan her şeyi..."

GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN NOTLARI:

(1) Yukarıda ortaya serdiğimiz hakikatlere destek olacak sağlam delillerden bir kısmını buraya aktarıyoruz:

a) Sahabîlerden Huzeyfe demiştir ki: Hz. Peygamber, bazı namazlarında Bakara, Âl-i İmrân ve Nîsa sûrelerinden belli bazı âyetleri okurdu.

b) Kütüb-ü Sitte'nin en güvenilir kitabı Sahih-i Buhârî'de, Hz. Peygamber [s.a.v]'in namazlarda A'râf Sûresi'nin belli bazı âyetlerini okuduğu kaydedilmiştir.

c) Değişik hadîs kitaplarındaki rivâyetler hiç bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde Sahabîlerin Hz. Peygamber'in zaman zaman namazlarında kısmen veya tamamen okuduğu farklı sûrelerin isimlerini bildiklerini göstermektedir.

ç) Hakim, *el-Mustedrek* isimli eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in ilk defa Hz. Peygamber hayattayken bir araya getirildiğini yazmaktadır.

d) Aynı râvî, Zeyd bin Sâbit'ten şunu nakletmektedir: "Biz, Hz. Peygamber'in huzurunda, Kur'ân âyetlerini muhtelif kâğıt parçalarından çoğaltarak bir araya getirirdik." (Bu ifade, Buharî ve Müslim'in bütün sıhhat şartlarına uymasından dolayı tamamen sahih ve muteber addedilmektedir.)

e) "Kur'ân'ın çoğaltılması hiç de yeni değildi. Hz. Peygamber bunu bizzat kendisi emretmişti."

Yukarıdaki beyan, Kur'ân âyetlerince de teyid edilmektedir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

"Hayır (bir daha böyle yapma). Çünkü O Kur'ân bir ibret ve öğüttür. Artık dileyen kimse onu beller. O, (Allah indinde) çok şerefli, kadri yüce, tertemiz sahifelerdedir. Kıymetli, sevgili, takva sahibi kâtiplerin elleriyle (yazılmıştır)." (Abese Sûresi [80]: 11-16)

İmam Razî'ye göre, bu "kâtipler", Hz. Peygamber'in Sahabîlerine işaret etmekteyken, diğer bazı müfessirlere göre burada kastedilenler Kur'ân'ı hıfzeden herkestir.

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır:

"Muhakkak o, elbette çok şerefli bir Kur'ân'dır ki, sıyanet edilmiş [korunmuş] bir kitapta (yazılı)dır." (Vâkıa Sûresi [56]: 77-79)

"Onu (göğsünde) toplamak, onu (dilinde akıtıp) okutmak şüphesiz bize aittir. Öyleyse Biz onu okuduğumuz vakit sen onun kıraatine uy. Sonra onu açıklamak da hakikat bize aittir." (Kıyâme Sûresi [75]: 17-19)

Yukarıda iktibas edilen âyetler açıkça göstermektedir ki, Kur'ân, Hz. Peygamber'in devrinde dağınık ve bağlantısız parçalardan ibaret olmayıp, bilakis çok iyi tanzim edilmiş ve titizlikle korunmuş bir kitaptır.

Burada şu hususu belirtmekte fayda var: Arapların bize kadar ulaşmış İslâm öncesi tüm şiirleri, sözlü kaynaklardan derlenmiş olmalarına rağmen, müsteşriklerin umumiyeti tarafından doğru kabul edildiği hâlde. O halde, nasıl olur da çok sayıda Sahabî tarafından ezberlenip, diğerleri tarafından da ânı ânına yazıya geçirilen Kur'ân, aynı müsteşrikler tarafından sahih addedilmez?

2. İbn Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist,* s. 268
3. İskenderiye Kütüphânesi, I. Batlamyus (Demetrius Phabreus) tarafından kuruldu ve onun zamanında hızla büyüdü. O tarihlerde elli bin cilt gibi ciddi bir rakama erişen kütüphânedeki kitap sayısı, zamanla yedi yüz bini buldu. Roma, Yunan, Mısır ve Hindistan'ın çok kıymetli kaynaklarını muhtevî idi. Julius Sezar, İskenderiye'yi kuşattığında, kütüphânenin asıl kısmı ateşe verildi ve göz açıp kapayıncaya kadar bilgi peşinde koşanlarca biriktirilmiş asırların edebiyat serveti kül olup gitti. Fakat, Bergama kitaplığı İskenderiye'ye getirildi ve Mark Antony'nin Kleopatra'ya hediyesi olarak kütüphane bir kere daha yenilendi. Kütüphânenin meşhur Serapeum mâbedine dönüştürülen diğer kısmı, Hristiyan kral Theodorus'un emri uyarınca Başpiskopos Theophilus önderliğindeki fanatik bir Hristiyan gürûhunca yokedildi. Kralın çıkardığı bu emirle, Roma'daki tüm putperest mâbetleri, içlerindeki değerli edebî hazinelerle birlikte, 391 yılında imhâ edildiler.

Ebulfaragius isimli Hristiyan bir yazar, Hz. Ömer (r.a.)'ın hilâfeti döneminde, 641 yılında İskenderiye'nin Müslümanlarca fethinden sonra kütüphânenin yıkıldığı şeklinde bir hikâye uydurmuştur. Fakat bu hikâye, mesnetten mahrum olup, haince bir propagandanın neticesidir. O tarihte İskenderiye'de hiç bir kütüphânenin bulunmadığına dâir çok kuvvetli deliller mevcuttur. Kütüphânenin 391 senesinde imhâsından sonra, 641 yılında buraya gelen Müslümanlara zaten yıkacak bir şey kalmamıştı.

Halife Hz. Ömer (r.a.)'in kendisi büyük bir bilgi âşığı idi. Böylesi bir vahşilik, bu büyük idârecinin müsamahakâr ve geniş fikirli ruhuna tamamen aykırı olduğu gibi, bağlı bulunduğu büyük din de bunu kabullenmez.

4. Bu kitap, D.H. Muller tarafından yayınlanmıştır.
5. Yâkût, bu kaleden, *Mu'cemu'l-Buldân* isimli kitabında bahsetmektedir. Şair İmr'ül-Kays da bir şiirinde bu kaleden şöyle bahsetmektedir: "O, Nâ'it kalesinin tepesinden, Beni Esed kabilesinin binlerce erkeğini etrafında asker olarak toplayabilendir."
6. Bkz. J. Forster, *Historical Geography of Arabia* (Arabistan'ın Tarihî Coğrafyası), c. II. s. 90-93; burada Nuveyrî'nin *Mesâliku'l-Ebsâr* isimli eserinden bu kitâbe aynen alınmıştır.
7. Bkz. *Mu'cemu'l-Buldân.*
8. *a.g.e.*
9. Bkz. J. Forster, *a.g.e.*, c. II, s. 102-103

Birinci Bölüm

Arabistan Coğrafyası

Arabistan ve Arap Halkı

Arabistan isminin menşeine dâir üç farklı görüş mevcuttur:

1. Arapça'daki *"Arab"* kelimesi, "kişinin düşüncesini ifade etmesi" mânâsına gelen, *"i'râb"*dan gelmektedir. Araplar, hitâbet sanatında ustalaşmış oldukları için, kendilerine *Arab* (yurtlarına da Arabistan), kendilerinden başkalarına da *Acem* (dilsiz, konuşmasını bilmeyen toplumlar) adını vermişlerdir.

2. Bazı şecere uzmanları, bugün Arabistan olarak bilinen topraklara ilk yerleşen kişinin, Kahtân'ın oğlu ve Yemen Araplarının atası Ya'rub olduğunu, bundan dolayı da bu topraklara Arabistan, üzerinde yaşayanlara da Arap denildiğini söylemektedirler. Ancak bu teori, hem tarihî delillere hem de mantığa aykırıdır. Ne Ya'rub Arabistan'a yerleşen ilk kişidir, ne de *Arab* kelimesi hiç bir lingustik kaideye göre *Ya'rub* kelimesinden türetilebilir. Üstelik, Ya'rub'un vatanı Yemen'di ve bu yüzden de ilk önce Yemen'in ve Güney Arabistan'ın, sonra da Arabistan'ın geri kalan kısımlarının "Arabistan" adını alması gerekirdi. Fakat biz bu adın ilk önce

kuzey bölgelerini isimlendirmek için kullanıldığını biliyoruz.

3. Tarihçilere göre, bu ülkenin ilk adı *Arabah*'tı ve zamanla bu ad Arabistan'a dönüştü ve burada yaşayan halka da Arap denildi. Bu isabetli bir görüştür.

Bütün Sâmi dillerinde, "*Arabah*" kelimesi, (İbranice'de, geniş bir arazi ya da bir orman anlamındadır; Arapça'da ise göçebe hayatıyla alâkalı bir kelimedir) çöl mânâsına gelmektedir ve Arabistan ülkesi, büyük ölçüde, Hicaz'dan Suriye ve Sina'ya kadar uzayan, bir çöl veya susuz bir orman ya da bozkır görünümünde olduğundan bu topraklar "*Arabah*" olarak isimlendirilmiş, insanlarına da zamanla Arap denmiştir. Arab şairleri de bunları şiirlerinde doğrulamaktadır.[1]

Kur'ân'da *Arab* kelimesi, hiçbir zaman Arabistan için kullanılmamıştır. Kur'ân, Hz. İsmail'in ikamet ettiği bölgeyi "ziraat yapılmayan arazi" olarak tarif eder. Allah'ın sadece Arabistan'ın tabiî şartlarını tanımladığı çok aşikârdır ve aynı mânâ *Arabah* kelimesinin bünyesinde de mevcuttur. Hz. İsmail zamanında onun yaşadığı yerin bir ismi yoktu. O yüzden oraya "ziraat yapılamayan arazi" denmiştir. Eski Ahit'te Hz. İsmail'in yurdu için *Midbar* kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime "çöl veya çorak arazi" mânâsına gelmektedir, ki bu anlam da aynı bölgeye dâir Kur'ânî tasvirle tamamen örtüşmektedir..

Eski Ahit'te defalarca zikredilen "Horeb" kelimesi, Arabistan'ın Hicaz'dan Suriye ve Sina'ya kadar uzanan belli bir mıntıkasını ifade etmek için kullanılmıştır.[2] Kitab-ı Mukaddes'te de Arap ülkesinin tümü için genellikle "doğu",[3] bazen de, Filistin'in güneydoğusunda bulunduğundan, "güney" tâbiri kullanılmaktadır.[4]

Arabistan'ın adından ilk defa M.Ö. 1000 yıllarında, Hz. Süleyman döneminde bahsedilmiş olup,[5] akabinde İbranî, Yunan ve Roma tarih kitaplarında ismi sıklıkla

geçmiştir. M.Ö. 800'lerde Asurluların çivi yazılı kitâbelerinde, Arap ülkesi mânâsında "Aribî" kelimesi geçmektedir.[6] "Arap" tabiri, İslâm'ın gelişinden önce artık Yemen'den Suriye'ye kadar uzanan tüm toprakların ismi olmuştu.

Eski Ahit'te Arabistan (M.Ö. 2500-500)

Arabistan'ın İsimleri: Arabistan için kullanılan ilk isim "Doğu Ülkesi",[7] ikinci isim ise "Güney Ülkesi" olmuştur.[8] Bu iki isim de İbrahim Peygamber tarafından verilmiştir.[9] Güney Arabistan'da çok eski zamanlardan beri, şu kabileler yaşamaktaydı: Edomlular, Moablılar, Ammonlular, Amuriler, Medyenliler ve Amalekiler. Yahudiler, komşu ülkeleri kuzey Arabistan hakkında malûmat sahibi olmalarına rağmen, buralara kesin bir isim veremediler. Bu yüzden de, her bir bölgeyi üzerinde yaşayan kabilenin ismiyle anıyorlardı; meselâ "Edom toprakları", "Moab toprakları", "Amalek toprakları" gibi... Hz. Musa zamanında İsrailoğulları, Mısır'dan Kızıldeniz boyunca Kuzey Arabistan'ın içlerinden geçerken bütün bölgenin çöllerle kaplı olduğunu görerek bu topraklara *Horeb* [Arabistan] adını verdiler.[10] Arabistan'ın diğer bölgeleri eskiden olduğu gibi, yerleşik kabilelerin isimleriyle anılmaya devam etti.

İbraniler altın çağlarını, Hz. Süleyman döneminde yaşadılar. Kitab-ı Mukaddes'te, "Kral Süleyman, Edom diyarında, Kızıldenizin kıyısında, Elot'un yanında

olan Etsyon-geber'de gemiler yaptı ... Ve Ofir'e varıp oradan 420 talant altın aldılar ve onu Kral Süleyman'a getirdiler." [11] denir. İbraniler tüm kuzey Arabistan'ı ve güney Arabistan'ın bazı bölgelerini (meselâ Sebe) hakimiyetleri altına almışlardı. Bu şekilde Arabistan'ın tabiî sınırları hakkında malûmat sahibi olmuşlardı. Bu yüzden de *Arabistan* terimini tüm ülkeyi kapsayacak şekilde kullanmaya başlamışlardı.[12]

Arabistan'ın Bölgeleri: İbraniler, Arabistan coğrafyası hakkında bilgi sahibi değillerdi. Uzunca bir müddet bildikleri bölge, sadece, Hicaz, Sina, Suriye, Irak, Bahreyn ve Basra Körfezinin sahillerini içeren Kuzey Arabistan'dan ibaretti. Kuzey Arabistan'ı Doğu ve Batı ülkesi olmak üzere iki kısma ayırmaktaydılar. Doğu ülkesi, Kenan'ın doğusunda kalan şehirleri, Basra körfezi sahillerini, Bahreyn ve Irak'ı içerirken, Batı ülkesi Sina, Hicaz, Suriye çölü ve Kenan'ın güneyinde kalan Necid bölgesinin bir bölümünü ihtivâ ediyordu. Kuzey Arabistan'ın bu doğu ve batı bölümlerinde bir çok kabile yaşamaktaydı ve ülkenin her parçası ahalisinin adıyla anılırdı.

Arabistan'ın Şehirleri: Kahtânî ülkesinin sınırlarını belirleyen "Meşa" ve "Sefer", Eski Ahit'te ilk zikredilen Arabistan şehirleri olmuşlardır.[13] Sefer, muhtemelen Yemen'deki Zefar şehridir. Fakat Arabistan'da Meşa adında bir şehir yoktur. Rahip Bevan, Meşa'nın, Arabistan sahilinde, Kızıldeniz ağzında bulunan "Muza" kasabası olduğu görüşündedir.[14] Batlamyus'un haritasında[15] geçen ve Yemen sahilinde bulunan "Musa" adındaki kasabaya işaret etmek için belki Meşa ismi kullanılmış olabilir. Bu kelime aynı zamanda "Mekke"ye de karşılık geliyor olabilir, çünkü Hz. İsmail'in oğullarından birinin adı Eski Ahit'te Masa (Maşi) ola-

rak zikredilmektedir; bu şehrin onun tarafından kurulduğu veya onun adıyla anıldığı kuvvetle muhtemeldir. Kur'ân mütercimi olan İngiliz G. Sale bu görüşü desteklemektedir.[16]

Eski Ahit, Edom ülkesine dahil birkaç şehirden bahsetmektedir. Bununla beraber, bulundukları yerler metinlerde verilmemiştir. Fakat bu şehirler, Edom ülkesinde bulunduklarına göre Kuzey-batı Arabistan'da aranmalıdır. Eski Ahit'in "Bozrah"ı Araplar arasında "Busra" olarak bilinen kasabanın ta kendisidir. Ve Kitab-ı Mukaddes'teki "Teman", Busra'nın yakınındaki meşhur "Timai" olabilir. Edom krallarının eski başkentleri olan Dinhabat Avith, Rehoboth ve Pan gibi şehirlerin yerleri tesbit edilememektedir (Tekvin, 36: 32, 35, 37, 39).[17]

Eski Ahit, Hz. İsmail'in oğlu Kedar (Kaydar)'a atıfla "Hatsor" adında bir yerden bahseder, fakat Arabistan'da bu adla bilinen bir kasaba bugüne kadar olmamıştır.[18] Bu yüzden bu kelime belirli bir şehir adı olarak değil de, sürekli bir iskân mahalli olarak anlaşılmalıdır. ("Hatsor" kelimesi, sözlük anlamı geçici konaklama olan "bâdiye" kelimesinin tersine, sürekli yerleşmek demektir.)

Eski Ahit'te bahsi geçen diğer bir meşhur şehir de Edom ülkesi içinde bulunan Şilo'dur.[19] "Şilo" kelimesi "taş" anlamına gelir ki, Arapçası *el-Hacer,* Yunancası *petra* dır. Rum hâkimiyetine kadar muhteşem bir şehir olan Petra'nın kalıntıları, Arabistan'ın kuzeyinde, Suriye bölgesinde bulunmaktadır. Akabe Körfezi yakınlarındaki "Elot" limanı, Edom Krallığına bağlıydı, ama sonradan Hz. Süleyman ve Hz. Davud'un askerleri tarafından fethedilip İsrail donanmasının merkezi hâline getirildi.[20] Süleyman Peygamber'in gemileri güney Arabistan'da başka bir liman şehri olan Ofir'e gitmek için Elot'tan geçerdi.[21] Bir ticaret merkezi olan Ofir li-

manından Eski Ahit'te sıkça bahsedilir. Aden de o zamanlar tanınmış bir ticaret merkeziydi.[22]

Yemen şehirlerinden Sebe, Kitab-ı Mukaddes'te sık sık zikredilmektedir. Sebe Melikesi bizzat Süleyman Peygamber'in huzurunda hazır bulunmuştur.[23] Kitab-ı Mukaddes'te, Sebe'nin yanısıra "Raama",[24] (şimdilerde Sinâ'da olan) Uzal, (Kuzey Arabistan'daki Hicaz'ın bir parçası olan ve İsmail oğullarının ikâmet ettiği) "Havila"[25] ve yeri bilinmeyen "Gur-baal"[26] gibi Yemen'in diğer ticaret şehirleri de zikredilmektedir. Bahsedilen bu son şehir, Filistin civarlarında olduğu için, muhtemelen Arabistan'ın kuzeyinde bir yerlerde bulunmalıdır.

İbraniler, sadece siyasî veya ticarî münâsebetlerde bulundukları Arap kabilelerini tanımaktaydılar. Medyenler, Ammoniler, Edomiler, Amalekiler ve Moabiler, onların komşusu ve akranı olan halklardı. Arabistan'ın aslî iki kabilesi olan Kahtânîler ve İsmailoğullarından, Kahtânîlere bağlı bulunan Sebe ve Roamah halklarından Eski Ahit'te bahsedilmektedir. İsmail oğullarından, İbranilerin Arabistan ve Mısır'da ticaret yaptıkları[27] ve zaman zaman Medyenlerle birleşerek kendilerine karşı savaşan bir halk olarak atıfta bulunulmaktadır.[28] İsmailoğullarının diğer adı "Hacerîler" olup, Eski Ahit'te bu isimle de anılmışlardır.[29] İsmailoğullarından iki sülalenin, yani (Kaydar) "Kedar sürüleri" ve (Nâbit) "Nebayot koçları"nın ismi de Kitab-ı Mukaddes'te zikredilmektedir.[30] Bahsedilen diğer bir Arabistan kabilesi, Arapların "Mâîn" olarak adlandırdıkları, "Mâûn"dur.

Klasik Kaynaklarda Arabistan (M.Ö. 500-200)

Bazı coğrafî bilgilere sahip olduğuna inanılan ilk Yunanlı, M.Ö. 1000 ya da 800'lerde yaşamış olan Homer'dir. Aynı zamanda bir şair olan Homer, mısralarında bazı şehir ve ülkelerden bahsetmişti. Suriyelileri "Arimî" (Kitab-ı Mukaddes'teki Arâm ile bağlantılı) ve Arapları da "Erembi" ismi altında göstermiştir.[31]

İlk Yunanlı tarihçi ve coğrafyacı Heredot (M.Ö. 484-425), Arabistan ve halkı hakkında bazı bilgilere sahipti. Fakat, Arabistan'a dâir bilgisi çok kıttı, öyle ki, bu ülkenin batı sınırının Nil Nehri olduğunu sanıyor ve burayı insanların güneyde yaşadıkları son topraklar şeklinde tasavvur ediyordu.[32] Doğuda, Arabistan ile İran'ı birbirinden ayıran Basra Körfezi'nden haberdar bile değildi.[33] Arabistan'ın batısında Arabistan körfezi diye adlandırdığı bir nehirden bahsediyor fakat, onun Kızıl Deniz olduğunu bilmiyordu.[34]

Arabistan'ın Sınırları: Yunanlıların, Arabistan'ın coğrafî durumuna dâir bilgileri, M.Ö. üçüncü yüzyılda, Büyük İskender'in doğudaki fetihleri sonucu

büyük ölçüde artmıştır. Artık Arabistan'ın sınırlarının batıda Kızıl Deniz'e, doğuda Basra Körfezi'ne, güneyde Hint Okyanusu'na, kuzeydoğuda Fırat nehri'ne, kuzeybatıda ise Suriye ve Mısır'a uzandığını öğrenmişlerdi. Ayrıca Sina'nın büyük kısmını da Arabistan'a eklemişlerdi. Aziz Pavlus'un bir mektubundan anlaşıldığı üzere o dönemin Yahudi ve Hristiyanları da aynı görüşü paylaşmaktaydılar.[35] Fakat, coğrafyacılar, Arabistan'ın kuzey batı hudutlarını belirleyen tabiî bir sınır olmadığından bu mevzûda farklı düşünmekteydiler. Heredot ve Pliny, Arabistan'ın kuzey batı sınırını, Sinâ yarımadası ve Akdeniz'e doğru uzatırken, diğer coğrafyacılar ise, Ölü Deniz, Busra ve Tedmür'le tahdit etmişlerdir. Bununla birlikte, tabiî ve idarî benzerliklerinden dolayı yukarıdaki yerlerin Arabistan'a dahil edilmesi bir âdet olmuştur.

Arabistan'ın Bölgeleri: Eratosthenes, Strabo ve Pliny gibi ilk klasik yazarlar, Arabistan'ı, Kuzey ve Güney Arabistan olmak üzere iki bölgeye ayırmışlardır. Fakat Arabistan'ı doğruya en yakın bir şekilde tasvir eden, Avrupalı coğrafyacıların günümüze kadar takipçisi oldukları, M.S. ikinci asırda yaşamış Ptolemy (Batlamyus)'dir. Ptolemy, Arabistan'ı: **(a)** Kayalık Arabistan (Arabia Petra), **(b)** Çöl Arabistan (Arabia Deserta) ve **(c)** Mutlu Arabistan (Arabia Felix) olmak üzere üç bölgeye ayırmıştır. *Kayalık Arabistan (Arabia Petra)*, Arabistan'ın kuzeybatı kısmını içine almaktaydı. Başka bir deyişle, batıda Mısır'dan Sina Yarımadasını geçerek Busra'ya uzanmakta, kuzey batıda ise Tedmur, Yahûdiye ve Filistin'e komşu olmaktaydı. *Çöl Arabistan*'ın sınırları ise uçsuz bucaksız çölü içine almakta, kuzeydoğuda Fırat Nehri ve Mezopotamya'ya, kuzeyde ise *Kayalık Arabistan*'a kadar uzanmaktaydı. *Mutlu Arabistan* ise yarımadanın geri kalanını teşkil etmek-

teydi, yani batıda Kızıldeniz, doğuda Basra Körfezi, güneyde Hint Okyanusu, kuzeyde ise Kayalık ve Çöl Arabistanla çevrili bölge. Mutlu Arabistan, Hicaz, Yemen, Hadramut, Umman, Bahreyn, Yemame ve Necid'den ibaretti.[36]

Kayalık ve Çöl Arabistan'ı ele geçirmiş olan Yunanlı ve Romalılar, bu iki bölge hakkında epey bilgi sahibi olmuşlardı. Daha güneydeki (tarih boyunca hiçbir yabancı gücün istilâsına maruz kalmayan) Mutlu Arabistan'ı fethedemedikleri için, bu bölge hakkındaki bilgileri oldukça kıttı. Dr. Sprenger'in araştırmalarına göre Ptolemy, coğrafya kitabında, Mutlu Arabistan'da 54 kabile, 164 şehir ve köy, 50 dağ ve 4 nehirden bahsetmektedir. Setefanus ve Pliny de kitaplarında Arabistan'ın bazı şehir ve kabilelerini sıralamışlardır, ama bunların çoğunun izine rastlanmamıştır.[37]

Klasik yazarlar, Kayalık Arabistan ile Çöl Arabistan hakkında malûmat sahibi olduklarından, eserlerinde bu bölgelerle ilgili tafsilatlı bilgiler vermişlerdir. Fakat buradaki zorluk şudur: Fatihler eski Arap şehirlerini harap ettikten sonra onların yerine yenilerini kurmuşlar ve bunlara, aşağıdaki listede de görüleceği gibi, Yunanca isimler vermişlerdir:

1. ***Tedmur:*** Arabistan'ın kuzey sınırını belirleyen Filistin yakınlarında bir şehirdi. Eski Ahit'e göre, bu şehir aslen Hz. Süleyman tarafından inşâ edilmiştir.[38] Romalılar, şehri M.S. 20'de zaptedip, adını Palmira olarak değiştirmişlerdir.[39]
2. ***Ribât-ı Muab:*** Bu şehir Kayalık Arabistan'ın Ölü Deniz sahillerinde kurulmuş olup, Muab Araplarının merkeziydi. Romalılar, M.S. 315 yılında bir depremle yerle bir olan şehrin adını, Aeropolis olarak değiştirmişlerdir.[40]
3. ***Busra:*** Edomi Araplarının merkezi ve Ribâtü'l-

Muab yakınlarında inşâ edilmiş bir şehirdi. Romalılar ismini Bostra'ya çevirmişlerdir.

4. ***er-Rakîm:*** İbranice'de, "Şiloh", Yunanca'da "Petra" olarak isimlendirilmiştir. Önceleri Medyenlerin, ardından da Nabatilerin elinde Kuzey Arabistan'ın başkenti olmuştur. Roma dönemi boyunca da önemini muhafaza etmiştir.
5. ***Ribât-i Ammun:*** Çöl Arabistanı'nın kuzeydoğu tarafında ve Amoni Araplarının başkentiydi. Yunanlılar M.Ö. üçüncü asırda, şehir kralları Philadelpheus tarafından yeniden inşâ edildiği için adını, Filadelfiya[41] olarak değiştirmişlerdir.

Arabistan'daki Kabileler

Klasik yazarlar, sadece siyasî veya ticarî temasta bulundukları Arabistan kabilelerini tanımaktaydılar. İskenderiyeli Yunan ve Romalı coğrafyacılar arasında Pliny, Strabo, Diodorus ve Ptolemy 50 veya 60 Arap kabilesinin adını zikretmiştir, ama isimleri Yunanca, Latince ve İskenderiye lisanlarında öylesine değiştirilmiştir ki, bugün tanınamaz haldedirler.

Dikkatli bir tetkikten sonra aşağıdaki kabilelerin isimleri tesbit edilebilmiştir.

(1) *'Âd-i Aram Kabilesi:* Hadramut yakınlarında yaşamış olan Arabistan'ın en eski ve en ünlü kabilesiydi. Bu kabilenin büyük bir kısmı, Rum işgalinden önce ortadan kalkmıştı Sadece bir bölümü, yani Hz. Hud (Heber)'un peşinden gidenler yaşamışlardı. Yunanlı coğrafyacılar, bu kabileden; "Adramitae" (*Adram*, Âd-i Aram'ın yerine geçmiştir, *tae* ise kabile demektir) olarak bahsetmişlerdir. Bazılarına göre ise, "Adramitae" kelimesi Hadramut dönüşümüdür. Fakat, bu itiraza açık bir konudur, çünkü bu kabilenin ismi Yunanca'da

"Chatramotitai" olarak yazılmaktadır.

(2) *Semûd Kavmi:* Semûd kabilesinin ilahî cezadan kurtulabilen kısmı, Yunan hakimiyeti boyunca da Hicaz yakınlarındaki Medyen'de yaşamaya devam etti. Yunan ve Romalı coğrafyacılar bu kelimeyi biri "Thamyedi" ve diğeri "Thamyditae" olmak üzere iki farklı şekilde yazmışlardır:.

(3) *Hadramut Kabilesi:* Eski zamanlarda bu kabilenin insanları, ticarî ve siyasî hayatta Yemenlilere denktiler. Yunanlılar, Hadramut kelimesini, "Chatramotitai" biçiminde yazmışlardır.

(4) *Nâbatiler:* Hz. İsa'dan iki ya da üç asır önce, Necd'den Kızıl Deniz, Akabe Körfezi ve Suriye Çölüne kadar olan topraklar, Hz. İsmail'in oğlu olan Nâbit'in neslinin hâkimiyeti altındaydı. Yunan ve Romalıların, Petra'da yaşayan Nâbatîlerle diplomatik münasebetleri mevcuttu.

(5) *Kedarîler:* İsmail Peygamber'in oğullarından, (Hz. Peygamber'in de neseben bağlı bulunduğu) Kedar (Kaydar)'ın sülalesi, M.Ö. 10. asırdan itibaren Hicaz'ın hakimi olmuşlardı. Yunanlılar Kedar ismini farklı şekillerde yazmışlardır, ama bunların doğruya en yakın olan biçimi, Pliny'nin kullandığı "Cedarni"dir.[42]

Yemen kabileleri, yani Minaei (*Ma'în*) ve Sabaei (*Sebâ*), Yunanlılar tarafından tafsilatıyla tasvir edilmişlerdir. Kitaplarında ayrıca Omanitai (Ammuniler) ve Gerrhaei (Yemâme'de meskûn Kariye halkı) kabilelerini de zikretmişlerdir.[43] İslâm'ın gelişinden bir süre evvel Menâzire kabilesi, Hîre'de Sasanîlerin, Gassanîler de Suriye'de Romalıların mandası altında hüküm sürmekteydiler. Yunanlı yazarlar, bu iki halk hakkında da oldukça detaylı malûmat vermişlerdir.

Kur'ânî Dönem Boyunca Arabistan

Arabistan Toprakları: Yarımada olmasına rağmen Arabistan, üzerinde yaşayanların çoğu tarafından bir ada, *Cezîretü'l-Arab* olarak telakkî edilmiştir. Araplar ülkelerini daima insanlığın merkezi olarak görmüşlerdir. D.G. Hogarth, Sir William Muir ve diğer çağdaş ilim adamları da Arabistan'ı eski dünyanın kalbi olarak tavsif etmişlerdir. Arabistan'a komşu ülkeler, doğuda İran, güneydoğuda Hindistan, batıda Habeşistan, Sudan ve Mısır, kuzeyde ise Suriye ve Irak'tır.

Arabistan'ın Sınırları: Arap coğrafyacılara göre Arabistan'ın sınırları, batıda (Belke'den, Akabe yakınlarındaki İla'ya kadar uzanmak üzere) Suriye çölünün bir kısmı, güneybatıda; Kızıldeniz, Medyen, Cidde'nin aşağısından Yemen kıyılarına kadar olan muhit; güneyde; Hind Okyanusu, Aden ve Zefâr'den Muhra'ya kadar olan bölge; doğuda, Umman Körfezi, Basra Körfezi ve Bahreyn'den Basra ve Kûfe'ye kadar olan topraklar; kuzeyde ise Fırat Nehri ve Belke. Başka bir deyişle Arabistan doğuda Basra ve Umman Körfezleri,

batıda Kızıldeniz, güneyde Hint Okyanusu, kuzeybatıda Akabe Körfezi, Suriye ve Filistin, kuzeydoğuda ise Fırat ile çevrilidir.

İbranîler, Yunanlılar ve Romalılar tarafından anlatılan Arabistan ile Arap coğrafyacılar tarafından tafsilatlı bir şekilde tasvir edilen Arabistan'ı karşılaştırdığımızda, yabancıların Arabistan'ının, tüm Sina Yarımadasını, Suriye ve Arabistan'ın bir bölümünü yarımadaya dahil etmediğinden, alan açısından daha küçük olduğunu görürüz. Bunun niçin böyle olduğunu fazla düşünmeye hacet yoktur. Yunanlılar, önceden bahsi geçen toprakları zaptetmişlerdi ve İslâm gelene kadar da Araplar buraları geri alamamışlardı. Bu yüzden de buraları Arabistan saymamışlardı. İşin doğrusu, Arabistan ile taşıdıkları yakın akrabalık dolayısı ile bu topraklar, daima Arabistan'ın bir parçası olmuştur.

Arabistan'ın Yüzölçümü: Arap coğrafyacılar, umumiyetle, bir bölgenin yüzölçümünü, bir noktadan diğerine varmak için gereken zamanla hesaplamaktadırlar. Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân* isimli eserinde Arabistan'ın bir uçtan öbür uca, yedi ay onbir günde geçilebileceğini yazmıştır. Arabistan toprakları, hiçbir zaman modern ilmî metotlar kullanılarak incelenmemiştir. Hiç kuşkusuz Arabistan çok geniş bir memlekettir. Hindistan yarımadasından daha büyüktür ve Fransa ile Almanya'nın dört katıdır. Kuzeyden güneye (yani, Port Said'den Aden'e) 2700 km uzunluğunda, doğudan batıya (Fırat Nehri'nden Port Said'e kadar) 1200 km genişliğinde ve yüzölçümü 3 milyon km^2'dir.

Arabistan'ın Fizikî Özellikleri: Uçsuz bucaksız Arabistan topraklarının büyük bir kısmı, insanların yaşamadığı, kumullar ve dağlık arazilerden ibarettir. Susuz bir çöldür. Kayda değer bir ırmağı yoktur. İn-

sanlar genellikle, dağlardan gelen derelere, açık arazideki kuyu ve sarnıçlara bağımlıdır. İklim, sıcak ve kurudur. Suriye'den kuzeydeki Arabistan'a kadar uzanan geniş çöl, Arapların "Suriye Çölü", Arap olmayanların da "Arabistan Çölü" dediği, Arabistan'ın en büyük çölüdür. İkinci en büyük çöl, Dehna Çölü'dür. Bu çölün diğer adı, Rübu'l-hâli (Tenhâ Çeyrek)dir. Bu çöl, 45-55^0 doğu boylamları, 25-35^0 kuzey enlemleri arasında olup, alanı 500 bin km^2'dir. Ülkenin tam ortasında güneyden (Yemen) kuzeye (Suriye) doğru uzanan ve en yüksek noktası 2.400 metreyi bulan Cebelü's-Serât bulunur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Arabistan'da kayda değer bir nehir olmamakla birlikte, bundan doğan eksiklik, dağlardan sürekli akarak dağların eteklerine ve vadilere bereket getiren derelerle bol bol telafi edilmektedir. Yanyana akan bu dereler, sunî bir nehre dönüşmekte, sonra da ya kumullarda kaybolup gitmekte ya da denize akmaktadır. Eski zamanlarda Arabistan kralları, derelerin akışını denetim altına almak maksadıyla bentler inşâ ettirmişlerdi. Çünkü bir sel durumunda bu dereler tehlike arzetmekteydiler. Deniz kıyısındaki Arap şehir ve eyaletleri genelde verimlidir, bilhassa hem Kızıldeniz'e hem de Hint Okyanusuna kıyısı olan Yemen bölgesi, çok bereketlidir. Bu eyalet bu sebepten Yunanlılar arasında "Bereketli Arabistan" olarak bilinmektedir. Umman, Hadramut, Necid ve Tâif, Arabistan'ın en münbit yerleridir.

Arabistan'da Yetişen Mahsüller ve Bölgenin Maden Zenginliği: Arabistan'da çoğunlukla, elma, hurma ve diğer meyve çeşitleri yetişmektedir. Ara sıra ziraata uygun arazilere rastlanmaktadır. Eski kavimler arasında Arabistan gümüş ve altın madenleriyle ve kokularıyla öne çıkmıştı. Arabistan'ın altın madenleri-

ne ve buhuruna dair kayıtlar, hem Kitab-ı Mukaddes'te hem de klasik kaynaklarda mevcuttur.

Hemdânî, *Sıfatü Cezîreti'l-'Arab* isimli eserinde, Arabistan'da bulunan madenlerden tafsilatlı bir şekilde bahsederken, Burton da bu konu üzerine *"Medyen'in Altın Madenleri"* isimli bir kitap yazmıştır. Umman ve Bahreyn sahilleri, her yıl binlerce dalgıcın inci çıkarmak için geldiği inci madenleridir âdeta. Fakat Arap tüccarların emeklerinin karşılığında aldıkları hisse çok küçüktür ve aslan payı İngiliz şirketlerin cebine girmektedir. Meselâ, yalnızca Bahreyn incilerinden 1910 yılında elde edilen gelirin, 1.200.000 Sterlin olduğu tahmin edilmektedir.

Arabistan'da yetişen hayvanlardan, bilhassa atlar güzellikte ve süratte eşsizdir. Develer en faydalı ve değerli hayvanlardır. Arabistan'da ayrıca geyik, aslan gibi diğer hayvanlar da bulunmaktadır. Tarihçi Heredot, eserlerinde, Arabistan'da ölümcül ve uçan yılanların varlığından bahsetmektedir ki, bu Mûsâ Peygamber'in sözleriyle de doğrulanmaktadır (Tesniye 8: 15). Fakat şimdi bu yılanlar mevcut değildir.

Arabistan'ın Coğrafî Bölgeleri

Arap coğrafyacıları ülkelerini, Mezopotamya ve Arabistan Suriye'sini hâriç tutarak, beş bölgeye ayırmışlardır. Bunlar, Tihâme, Hicaz, Necid, Yemen ve Arûd'dur. Günümüzdeki bir çok coğrafyacı, Tihâme'yi Hicaz'ın bir parçası olarak görmektedir. Arabistan'daki en büyük dağ silsilesi olan Cebel-üs Serât, bölgeleri birbirinden ayıran tabiî sınırdır. En kuzeyden (Suriye toprakları) başlayıp en uç noktasında (Yemen) biten bu hat, Arabistan'ı doğu ve batı olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Alan bakımından doğu bölümünden da-

ha küçük olan Batı bölümü, boylamasına Suriye sınırlarından Yemen'e kadar, enlemesine de Cebel'ü-Serât'tan Kızıldeniz'e kadar uzanmaktadır. Bu kısım daha çok Hicaz olarak bilinir. Hicaz'ın güneyindeki (Yemen tarafındaki) alçak bölge Tihâme ve Gavr (ki kelime mânâsı alçak topraklardır) olarak bilinmektedir. Serât dağlarından Mezopotomya'ya uzanan ve genelde daha yüksek olan Doğu bölümü, Necid'dir. Bu isim, yüksek topraklar anlamına gelmektedir. Necid ile Tihâme arasındaki dağlık araziye ise Hicaz denir, çünkü burası bu iki memleket arasında bir maniâ gibi durmaktadır. (*Hicâz* veya *hâciz* kelimesinin sözlük anlamı, "perde" veya "maniâ"dır.) Yemâme, Umman, Bahreyn ve Necid'in güney sınırlarındaki Irak ile Basra Körfezi arasında bulunan diğer şehirler bir kıvrım oluşturduklarından dolayı, Arud olarak bilinirler. Arûd, Arapçada kıvrım anlamına gelmektedir. Kızıldeniz sahillerinden Umman Körfezi'ne uzanan güney kısmı (Hicâz ve Arud haricindeki topraklar) Yemen ismiyle anılır, çünkü burası bereketli ve nimet dolu bir ülkedir. (Arapçada *yumn*, "inayet, nimet, hayır" anlamlarına gelmektedir.)

Arud Bölgesi

Yemâme, Bahreyn ve Umman olmak üzere üç bölgeden oluşur.

a) Yemâme: Doğu tarafında Umman ve Bahreyn, güney tarafında ise Ahkâf Çölü (kum tepeleri) ile çevrilidir; batı tarafında Hicaz ve Yemen'in bir bölümü, kuzeyinde ise Necid bulunmaktadır. Yemâme'nin kuzey kısmı çok bereketlidir.

Eski zamanlarda Yemâme, Tasım ve Cedis kabilelerinin vatanıydı.[44] Bölgenin meşhur şehirleri Hicr (veya

Kariye) ve Ca'de'dir. Bahsi geçen kabilelerden arta kalan bina ve kale harabeleri, İslâm'ın gelişine kadar Yemâme'de mevcûdiyetini korumuştu. Kariye olarak da bilinen Hicr şehri bu kabilelerin başkentliğini yapmıştı. Zergâ'nın, üç günlük mesafeden (45 km) düşmanını görebilecek kadar keskin gözlere sahip olduğu söylenen mavi gözlü kadın Yemâmeliydi. İslâm'ın gelişinden kısa bir süre öncesine kadar Yemâme, Bekr bin Veyl kabilesinin bir şubesi olan meşhur Beni Hanîfe kabilesinin mekânıydı. Hicrî 8. yılda kabileden bir heyet, Allah Rasûlü'nü ziyaret edip İslâm ile şereflendi. Hz. Ebu Bekir (r.a.) devrinde öldürülen yalancı peygamber Müseylemet'ül-Kezzâb da aynı kabiledendi.

b) Bahreyn: el-İhsâ olarak da bilinen bir sahil şehridir. Batısında Yemâme, doğusunda Basra Körfezi, kuzeyinde Irak, güneyinde ise Umman bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Bahreyn her yıl binlerce dalgıcın inci çıkarmak için akın ettiği bir yerdir.

Bahreyn'in tarihi, (Tasm'ları yendikten sonra Yemâme'yi işgal eden) Cedis kabilesinin Yemâmeli Sultan Hassân tarafından sürgün edilip Bahreyn'e kaçmalarıyla başlar. Daha sonra (Adnan zürriyetinden gelen) Abdülkays kabilesi Bahreyn'i ele geçirmiştir. Rabiâ kabilesinin bazı kolları da burada yaşamışlardır. Bahreyn, M.S. 6. asırda Sâsânilerin güdümüne girerek, Irak ve civarı şehirlerin İranlı genel valisi "Menâzire" tarafından yönetildi. Hicrî 6. yılda Bahreyn hükümdarı, Savi'nin oğlu Munzir bütün tebâsıyla birlikte Müslüman oldu ve Bahreynli Abdülkays kabilesinden bir heyet Rasûlullah (s.a.v.)'i ziyaret etti. İslâm döneminde Bahreyn'de vukû bulan en ciddi olay, yarı Müslüman yarı Mecusî Karmatîlerin burayı siyasî faaliyetlerinin merkezi olarak seçmesiydi.

c) Umman: Doğuda Umman Körfezi, kuzeyde Bahreyn, batıda Ahkâf Çölü ve güneyde de Yemen ile

sınırdır. Kıyı bölgeleri zengin ve verimlidir. En yüksek dağı, yüksekliği 3000 metreyi bulan Ahdar dağıdır. Umman dağları, zengin maden yataklarına sahip olup, nehirlerinde çok miktarda değerli taş bulunmaktadır; vadileri ise hububat, meyve ve baharatlı otlar ile doludur. Ayrıca iyi atları, inek ve keçileriyle de meşhurdur. Arap tarihçiler Umman şehrinin isminin Umman bin Kahtân'dan kaynaklandığını iddia ederken, Eski Ahit, bu ismin asıl kaynağının Umman bin Lût olması gerektiğini söyler. Esâd diye de bilinen Ezd kabilesinin bir kolu İslâm'dan evvel burada yaşamıştı.

Necid Bölgesi

Necid, Arabistan'ın ortasında verimli bir bölge olup, denizden 1200 metre yüksekliktedir. Üç tarafı çölle kuşatılmış olduğundan, haricî saldırı ve müdahalelerden korunmuştur. Kuzeyinde Suriye Çölü, batısında Hicaz Çölü, doğusunda Ahkâf Çölü ve güneyinde ise Yemâme bulunmaktadır.

Necid, önceleri Kuleyb'ın reisliği altındaki meşhur "Bekr bin Veyl" kabilesinin memleketiydi. Kuleyb'ın bir suikaste kurban gitmesi, Tağlib ve Bekr kabileleri arasında kesintisiz kırk yıl süren şiddetli bir savaşın çıkmasına sebep olmuştur. Güçte Hîre krallığına eşit olduğunu iddia eden Kinde Arap Devleti Necd bölgesi sınırları içindeydi. Nuşirevân'ın babası Kabâd, Mecusîlik dinine geçince, Kinde hükümdarları da (Menazire'ye karşı Sâsânî imparatorunun desteğini kazanma düşüncesiyle), nihayetlerinde çöküşlerine yol açan o dini benimsediler.

Adnan'ın torunları çok uzun bir zaman önce Necid'i işgal etmişlerdi. Daha sonraki dönemlerde, Kahtânî kabilesinin meşhur bir kolu olan Taî'ler, Necid'in dağlık bölgesine yerleşmişlerdir. Burada ayrıca Rasûlullah

(s.a.v.)'ın Hicretin 4. senesinde cezalandırma maksadıyla üzerlerine sefer tertip ettiği Ğaffan aşireti de yaşamaktaydı. Hevâzin ve Selîm kabileleri de Necid'in batı tarafını işgal etmekteydiler. Hatim kabilesinin bir kolu da burada yaşamaktaydı.

Yemen Bölgesi

Yemen, Arabistan'ın en verimli ve medenî vilayetidir. İslâm'dan önce de, bir eğitim ve kültür merkeziydi. Yemen'in geçmişi hakkındaki bilgiler çok kıttır. Burada karşılaşılan bina ve kale kalıntılarındaki bolluk, Yemen'in muhteşem mazisine delâlet etmektedir. Roma, Pers ve Habeş imparatorlukları Yemen'e peşpeşe seferler düzenleyerek, bazısı başarıyla neticelenen işgal girişimlerinde bulunmuşlardır. Yunan ve Romalı tarihçiler Yemen ile ilgili dikkate değer bilgiler bırakmış olup, uzman arkeologlar bu bilgi birikimini daha da artırmışlardır.

Yemen'in idârî sınırları zamana ve hükümetlere bağlı olarak sürekli değişmiştir. Yemen, güneyde Arabistan denizi, batıda Kızıldeniz, kuzeyde Hicaz, Necd ve Yemâme ve doğuda da Umman ve Bahreyn'le sınırdır. Bilebildiğimiz kadarıyla Yemen, tarihinin ilk dönemlerinde bir kaç devlete bölünmüştü; ve Amâlikalar, Minalılar, Âditler, Sebeliler ve Himyeriler gibi bazı kabileler de zaman zaman kendi devletlerini kurmuşlardır. (Tafsilatı yeri geldiğinde verilecektir.) Bu insanlar, kalıntıları hâlâ mevcut olan muhteşem binalar dikmişlerdir. Dağlardan gelen su kaynaklarını denetleyip, onlardan sulama maksadıyla yararlanmak için toprak bentler inşâ etmişlerdir. Bu bentlerden en muhteşemi, Kur'ân'da bahsedilen[45] Me'arib'tir. Hindistan, İran, Habeşistan, Mısır ve Mezopotamya, Arabistan ile olan ticarî münâsebetlerini Yemenliler vasıtasıyla yürüt-

mekteydiler. Yemen, maden ve baharat hususunda önemli bir ticaret merkeziydi ve dünyanın medenî memleketlerine güzel kokulu baharatlar ihraç ederdi.

Habeşliler, İslâm'dan yaklaşık bir asır önce Yemen'i ele geçirip, burada yetmiş yıl hüküm sürmüşlerdir. Nihayetinde, İran'ın Yemen valisi Bâzân tarafından ülkeden çıkarılmışlardır. Bu İranlı vali, Hicretin 7. senesinde, İslâm'a girmiş ve ahalisinin çoğu Yahudi olan Yemen halkı da Hicretin 10. yılında, Hz. Ali (r.a.) vesilesiyle İslâm ile şereflenmiştir. Yemen'in meşhur kabilelerinden olan Hamdanîler de topluca İslâm dinine geçmişlerdir.

Yemen'deki eski şehirlerin bir çoğu ya boşalmış ya da kumlara gömülmüştür. Bazılarında insan yaşamaktaysa da isimleri değişmiştir. Alanının genişliği ve nüfusunun yoğunluğu hakkında bir fikir sahibi olunması için belirtmek gerekirse, tarihçi Yakubî'ye göre Yemen önceleri 84 idarî bölgeye ayrılmaktaydı. En meşhur bölgeler şunlardır:

a) Hadramut veya Hadramevt: Hint Okyanusu sahili boyunca uzanmaktadır. Güneyinde Hint Okyanusu, kuzeyinde Rubü'l-hâlî ve Ahkâf, batısında da San'a bulunmaktadır. Esasında, Yemen Araplarının atası olan Kahtân'ın (Coktan veya Yaktan) yurduydu. Eski Ahit, onun 12 oğlundan birine "Hatsarmavet"[46] demektedir. Bu yüzden bu topraklara, ilk mukîminin ismi olan Hadramut'un verildiğine inanılmaktadır. Burada, yerli halk tarafından zamanında bağımsız bir devlet kurulmuş olup, İbni Haldun bu devlete dâir kısa bir malumat vermektedir.[47] Âd ve Semud kabilelerinin asıl vatanları Hadramut'tur. Gerçi Âd kabilesi sonraları burayı terkedip Ahkâf'a göçmüş ve oraya yerleşmiştir.

b) Ahkâf şehirleri: Yemâme'den başlayarak, Um-

man, Bahreyn, Hadramut ve Yemen'in Batı kısmına kadar uzanan Rübu'l-hâlî, iskâna müsait değildir. Bununla birlikte Rübu'l-hâlî'nin civar kısımlarında, bilhassa Hadramut'tan Necran'a kadar uzanan bölümünde insanlar yaşamaktadır. Şimdilerde çölleşmiş bir arazi olsa da, bir zamanlar ilahî gazaba uğrayıp yok edilen meşhur Âd kavminin yurduydu.

c) San'â: Bu şehir, Yemen diyarının kalbi ve eski Arabistan medeniyetinin merkezidir. Hint Okyanusu ile Kızıldeniz'in kesiştiği noktada, Arabistan'ın güneybatı ucunda bulunmaktadır. Minalılar, Himyeriler ve Sebelilerin büyük devletlerini kurdukları yer San'â olup, yine burası meşhur su kanalının inşâ edildiği şehirdir. Zefâr, Uzâl ve Mârib şehirleri, farklı devletlerin merkeziydiler. Sebe Kraliçesi de bu bölgede yaşamıştır. Kalıntılarını Hicrî 4. asırda Hemdânî'nin bizzat gördüğü Gamdân, Nâ'it, Rubde, Sarvâh ve Medar gibi meşhur kaleler de San'â'da inşâ edilmişlerdi.

d) Necrân: Ahkâf ile Asir arasında küçük bir şehirdir. Eski zamanlarda, İsmailoğullardan Becîle bin Nezâr burada yaşamıştı. İslâm'dan önce, Romalılar ve Habeşliler eliyle Necrân Hristiyanlaştırılmıştı. Yemen Yahudi Krallığı, zor kullanarak Hristiyanları Yahudiliğe döndürmek istemiş, fakat her seferinde Roma ve Habeş Hıristiyan devletleri onların imdadına yetişmişti. Necran'da, Araplar arasında "Kâbe-i Necran" olarak bilinen, şaşaalı bir kilise vardı. Hicri 9. yılda, Necran'dan gelen Hıristiyan bir heyet, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i ziyaret etmiş ve Mescid-i Nebevi'de kalmalarına izin verilmişti.

Hicaz Bölgesi

Kızıldeniz boyunca uzanan Hicaz, Eski Ahit'te,

İlahî tebliğin geldiği bir mekân olarak tavsif edilen Faran ismiyle zikredilmektedir. Doğusunda Necid, güneyinde Asîr, batısında Kızıldeniz, kuzeyinde de Arabistan Suriyesi (veya Kayalık Arabistan) bulunmaktadır. Hicaz'ın tam ortasından, güneyden kuzeye doğru, en yüksek noktası 3300 metreyi bulan Serat sıradağları bölge boyunca uzanmaktadır. Dağlardan akıp gelen dereler, bostanların ve ekilebilir arazilerin bolca bulunduğu bölgeyi bereketlendirmektedir. Bölgenin en verimli arazileri Kızıl Deniz kıyıları boyunca uzanmakta olup, geri kalan kumlarla kaplı çölde tarımla uğraşmak imkânsızdır. Hicaz'ın en büyük sahil kenti, Mekke'nin limanı olan Cidde, ikinci en büyük sahil kenti ise Medine'nin limanı olan Yanbu'dur. Hicaz'ın en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Taiftir.

(a) Mekke: Ümmü'l-Kurâ (şehirlerin anası) diye de bilinen Mekke veya Bekke, Hicâz diyarının merkezidir. Mekke, Hz. İbrahim'in (a.s.) kurduğu, oğlu Hz. İsmail'in (a.s.) göç ettiği ve İslâm Peygamberi'nin (s.a.v.) doğduğu şehirdir. 21º 38' kuzey enleminde, 40º 9' doğu boylamındadır.

Mekke, deniz seviyesinden aşağı yukarı 330 metre yüksekte olup, etrafı tamamen dağlarla çevrilmiştir. Şehir şu anda, doğudan batıya 30 km, kuzeyden güneye ise 1,5 km büyüklüğünde bir alana yayılmıştır.

Mekke, M.Ö. 2500'lerde kervanların mola verdiği duraklardan biriydi. Takriben M.Ö. 2000'de Hz. İbrahim (a.s.) ve oğlu Hz. İsmail (a.s.) burada Allah adına Kâbe isimli bir mihrap inşâ ettiler. Kahtânîler öne çıkana kadar İsmailoğulları bu şehirde hâkimiyeti ellerinde tutmuşlardı. Daha sonraki dönemde İsmailoğullarından Kusay burada bir devlet kurmayı başardı. Kusay, zamanla şehrin efendisi olan Kureyş'in atası ve bânisidir. Bu kabile bir hükûmet tesis etti ve muhtelif

idârî birimler kabilenin ileri gelenleri arasında paylaştırıldı. İsmailî Araplardan bir kısmı Mekke'nin civarındaki kasabalarda da sâkin durumdaydılar.

(b) Medine: Eski adı Yesrib idi. Hz. Peygamber tarafından ikametgâh olarak seçilince, ismi ilkin Medinet'ün-Nebî olmuş, zamanla da el-Medine veya sadece Medine hâlini almıştır. Şehir, deniz seviyesinden 619 metre yükseklikte olup, mevkîi, 24º15' kuzey enlemi ile 39º 55'doğu boylamı arasındadır. Yengeç dönencesinin kuzeyine düşmektedir. Gündüzleri ortalama sıcaklık yazın 28º C, kışın 10º C, geceleri ise –5º C'dir. Bu yüzden de kışın sular donmaktadır.

Yesrib'i ilk işgal edenler Amalikalardı. Onları Yahudiler ve "Evs ve Hazrec" diye bilinen Ezd kabilesinin iki soyu izlemiştir. Bu iki soya Rasûlullah (s.a.v) tarafından Ensâr (Yardımcılar) ismi verilmişti; çünkü İslâm dinini iştiyakla kabul edip, Müslüman muhacirlerden dostluk ve yardımlarını esirgememişlerdi.

(c) Taif: Taif, âdeta Hicaz'ın cennetidir. Hicaz'ın zenginlerinin yazları geçirdiği bereketli ve sağlık pınarı bir mekândır. Hicret'ten evvel Rasûlullah (s.a.v), Taif'e İslâm'ı tebliğ için gitti, fakat dinlenilmek bile istenmedi. Hicretin 8. senesinde Hz. Peygamber tarafından kuşatıldı. Hicretin 9. senesinde ise, Taif'teki en önemli kabilenin reisi İslâm ile şereflendi ve bu yüzden kendi halkı tarafından katledildi. Fakat onun sesi boşlukta yankılanmadı ve aynı yıl kabilesinden bir heyet Rasulullah'ın (s.a.v) huzuruna çıkıp Müslüman oldu.

Hicaz'ın Diğer Şehirleri

Hicaz'da bulunan kayda değer şehirler şunlardır:

1. Cevf veya Vâdî'ül-Kurâ: Medine'nin kuzeyindedir, Hicr şehriyle birlikte Semûdların ikametgâhı ve başkentiydi. Kur'ân'da da bu şehir ve halkından bahsedilmektedir. Salih Peygamber'in ismine binâen Medâin-i Sâlih adıyla meşhur olmuştur.

2. Tebük: Bu şehir, Allah Rasûlü'nün, Roma taarruzuna karşı hazırlıklar yapmak için bir süre kaldığı yerdir. Burayla bağlantılı olarak Hicr şehrinden de geçmesi gerekmişti.

3. Hayber: Medine'nin batısındadır. Hayber, Yahudilerin siyasî faaliyetlerinin merkezi ve kendilerini güvende hissettikleri bir şehirdi. Hicretin 7. yılında, Allah Rasûlü tarafından fethedildi.

4. Medyen: Kızıl Deniz kıyısında ve Hicr şehri'nin tam karşısındadır. Medyen, Hz. Musâ'nın kayınpederi Hz. Şuayb'ın memleketi ve Medyen devletinin başkentiydi.

İslâm'ın yayılmaya başladığı zamanlarda, bu şehirlerin hepsi, yüksek kalelerde kendilerini emniyete almış Yahudilerin ellerindeydi. Hepsi de, Hz. Peygamber tarafından fethedilmiştir.

Arabistan Suriye'si: Yunanlılar tarafından "Arabia Petra" (Kayalık Arabistan) denen Arabistan Suriye'si, Suriye, Mısır, Suriye çölü, Hicaz ve Necid ile çevrilidir. Arabistan'ın bu bölümü tarihî bir öneme sahiptir. Hz. Musa'nın Allah ile konuşma şerefine nâil olduğu Sinâ Dağı ve İsrailoğullarına bahşedilmiş vaadedilen topraklar buradadır. Modern arkeolojik araştırmalar, bu tarihî bölgenin önemine dâir bulgulara bir çok yenisini eklemişlerdir. Amalikalar, bu topraklar üzerinde, Balka, Umman, Busra, Tedmür vs.'yi kapsayan ve hâkimiyetini zaman zaman Hicaz'a kadar uzatabilen çok güçlü bir krallık kurmuşlardı. Tedmüur, ticarî faaliyetleriyle ünlüydü. Tedmür'de yaşamış melikeler-

den biri olan Zebâ'nın (Zenobia) ismi, Araplar arasında çok meşhurdur. İslâm'ın gelişinden bir süre önce Gassanîler, Busra ile birlikte bu şehirde de hüküm sürmüşler ve burayı başkent yapmışlardır. Hemdânî, Halep'e kadar Arabistan Suriyesinde İslâm'dan sonra Benî Acel kabilesinin meskûn olduğunu yazmaktadır. Tai kabilesinin bir kolu olan Rabîa soyu da burada yaşamış olup, Cezîme kabilesinin bazı kolları Gazze civarında güç kazanmışlardır. İslâm geldiğinde tüm bu şehir ve köyler, Roma İmparatorluğu'nun mandası altındaki Hristiyan Araplar ile Yahudilerin elindeydi.

Arabistan Irak'ı: Yunanlılar arasında "Arabia Deserta" (Çöl Arabistanı) diye bilinen Arabistan Irak'ı, Basra Körfezi'nden Fırat Nehri'ne, Suriye Çölü'nden Necid'e kadar uzanmaktadır. Eski zamanlarda Amalikalar burada güçlü bir devlet kurmuşlardı. Rabia kabilesinin bir kolu da bir müddet burada yaşamıştı. İslâm'dan sonra Hz. Ömer zamanında Kufe ve Basra şehirleri burada inşâ edilmiş olup, bu şehirler uzun bir süre Arap edebiyatı, medeniyeti ve kültürünün merkezi olmuşlardır.

İbn-i Haldûn, Abîd'lerin İslâm'dan önce, Sencer'de Fırat kıyısı boyunca, son hükümdarının ismi Dizan bin Muaviye olan bir devlet kurduklarını söylemektedir. Bu kabilenin inşâ ettiği binaların kalıntıları hâlen Sencer ovasındadır. Tai kabilesinin kollarından biri olan Zübeydler de burada yerleşip güçlenmişlerdir. Yine Benî Acel kabilesinin bir şubesi bütün Yemen ve Irak'a yayılmıştır. İslâm geldiğinde Menâzire kabilesi, Sasanilerin mandası altında Irak'ı idare etmekteydi ve başkentleri de Kûfe yakınlarındaki Hire idi.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI:

1. İslâm öncesi Arap şairlerinden İbni Münfiz Sevrî şöyle demektedir: "Bizim, utancın bulaşmadığı bir devemiz var ve onun barınağı 'Arabah'dadır, Karn ve Abtahâ'dadır." Müslüman şairlerden Ebu Süfyan Kelbî ise şunları söylemektedir: "Babamız (İsmail), Allah'ın hem elçisi hem de dostunun (İbrahim) oğlu idi. Bizi 'Arabah'a yerleştirdi. Bizim yerleştiğimiz yer ne yücedir!"
2. Tesniye 1: 6 (Eski Ahit'te Tevrat'ın bir bölümüdür)
3. Bkz. Tekvin; Hâkimler ve Krallar
4. Bkz. Matta ve Tekvin
5. I. Kırallar, 10:15.
6. Rogers, *History of Babylon and Assuria [Babil ve Asur'un Tarihi]*, c. II. s. 127
7. Tekvin 2
8. Rahip Bevan, *Ancient Geography* (1871), s. 8
9. Tekvin 15: 6
10. Tesniye 1-6
11. I. Kırallar 9: 26, 28
12. I. Kırallar 10: 15
13. Tekvin 5: 30
14. Rahip Bevan, *Ancient Geography* (1871), s. 9
15. Hogarth, *The Penetration of Arabia*
16. *Translation of the Qur'ân*'ın Giriş bölümüne bakınız.
17. Bevan, *a.g.e.*, s. 9
18. Yeremya 69: 28
19. I. Kırallar 14: 4
20. II. Kırallar 8: 17
21. II. Kırallar 8: 18
22. Hezekiel 27: 23
23. I. Kırallar 10: 1, 13
24. Hezekiel 27: 22
25. Tekvin 25: 18
26. II. Tarihler 26: 7
27. Tekvin 37: 27
28. Hâkimler 8: 24

29. I. Tarihler 5: 10
30. İşaya 60: 7
31. Bevan, *Ancient Geography*, s. 19
32. H. Cary, *Herodotus*, Book III, § 107
33. *a.g.e.*, Book IV, § 39
34. *a.g.e.*, Book II, § 2
35. Galatyalılara 4: 25
36. Forster, *Historical Geography of Arabia*, c. II, s. 12-13
37. Klasik devir tarihçi ve coğrafyacıları, Mutlu Arabistan'daki şu şehirlerden bahsetmişlerdir (Bkz. D.G. Hogarth, s 18; Batlamyus'un Sprenger tarafından yayınlanmış Arabistan haritası-Bevan, *a.g.e.*, s. 174):

ŞEHRİN YUNANCA İSMİ	ŞEHRİN ARAPÇA İSMİ	AÇIKLAMALAR
Macoraba	... Mekka, Rabba	... Rabba, "Büyük" demektir.
Jathreppa	... Yesrib	... Medine'nin İslâm'dan önceki ismi.
Jambia	... Yenbu'	... Hicaz kıyılarında bir şehir.
Dumatha	... Duma	... Arabistan'ın kuzeyinde bir şehir.
Egra	... Hicr	... Kızıl Deniz sahillerinde Hicaz'ın yanında bulunan bu şehir Semûd Kavminin başkentiydi.
Thaimai	... Timâi	... Suriye sınırında bir Hicaz şehri
Modiuana	... Medyen	... Kızıl Deniz kıyısında Hicaz tarafında kurulu bir şehir.
Sapphor	... Zefâr	... Yemen'de eski bir şehir.
Adana	... Aden	... Hint Körfezi kıyısındaki bir Yemen limanı
Mariaba	... Mârib	... Yemen'in eski başkenti.
Miani	... Ma'in	... Yemen'de eski bir şehir.
Negrana	... Necran	... Yemen'de bir Hıristiyan şehri.
Chatramoti	... Hadramut	... Güney Arabistan'da Yemen'in sahil bölgesi.
Gerrhai	... Kariye	... Yemâme'de bir şehir.
Catabaei	... Ketâb	... Eski Yemen'de bir şehir.
Nasao	... Neşk	... Eski Yemen'de bir şehir.
Karnaee	... Kâra	... Yemen'de eski bir şehir.
Sabaee	... Sebe	... Yemen'de eski bir şehir.
Maccala	... Mukallâ	... Güney Yemen'de Arap Denizi sahilinde bir şehir.
Omanun	... Umman	... Basra Körfezi kıyısında, Arabistan'ın doğu bölgesi.
Amithoscuta	... Maskat	... Umman'ın başkenti.

38. I. Kırallar 9: 18
39. Josephus, (1822), c. I, s. 428

40. Bevan, *a.g.e.*, s. 202
41. Josephus, s. 192
42. Bevan, *a.g.e.*, s. 178
43. Forster, *a.g.e.*, c. I, s. 244
44. Ebu'l-Fida, *Coğrafya*, c. I, s. 99
45. Sebe' sûresi [34]: 16.
46. Tekvin 10: 26.
47. *History*, c. II, s. 30.

İkinci Bölüm

Kur'ân-ı Kerîm'de Adı Geçen Göçebe Toplumlar

Irkların Tasnifi

Tarihçiler, insan ırkını üç ana sınıfa ayırmaktadırlar:

(1) Arîler veya Hint-Avrupalılar, yani Hintliler, Persler, İngilizler, Fransızlar, vd.;

(2) Turanlılar veya Moğollar, yani Çinliler, Japonlar, Moğollar, vd.;

(3) Sâmiler, yani, Araplar, Âramîler, Yahudiler, Asurîler, Keldanîler, Fenikeliler, vd.

Bazı bilginler de insanoğlunu renklerine göre tasnif etmişlerdir: (1) Sâmileri ve Avrupalıları içeren beyaz ırk; (2) Afrikalı yerlileri ihtivâ eden siyah veya kırmızı ırk; (3) Çinlileri, Japonları ve Turanlı kavimleri içine alan sarı ırk.

İnsan ırklarına yönelik diğer bir tasnif şekli ise Nuh Tufanı'nı esas alır ki, Eski Ahit'te verilmektedir.[1] Hz. Nuh'un Yafes, Sâm ve Ham isimli üç oğlu vardı ve bu üç kardeşin torunları, aşağıda verileceği şekilde, insanoğlunu teşkil eden üç ana bölümü oluşturmuşlardır:

Yafes'in oğulları: Bunların sayısı yedi idi: Gomer, Magog, Maday, Cavan, Tubal, Meşec ve Tiras.

Ham'ın oğulları: Bunların sayısı ise dörttü: Küş

(Habeşîlerin atası), Mizraim (Mısırlıların atası), Kenan (Fenikelilerin atası) ve Kut.

(a) Küş'ün beş oğlu vardı, sırasıyla Seba, Havilah, Subtah, Raamah ve Sabtecah.

(b) Mizraim'in ise yedi oğlu vardı: Ludim, Ananim, Lehabim, Naftuhim, Pasrusim, (Filistinlilerin atası olan) Kasluhim ve Kaftorim.

(c) Ken'an'ın ise onbir oğlu olmuştu: Sidon, Hes, Cebusite, Amorite, Girgasite, Hivite, Arkite, Sinite, Arvadite, Zemarite ve Hemasite.

Sâm'ın oğulları: Bunların sayısı beşti: Elam, Aşşur, Erfahşed, Lud ve Âram. Âram'ın oğulları ise şöyleydi: Uz, Hul, Geser ve Meş. Erfahşed'in Şâlıh isimli tek bir oğlu, Şâlıh'ın oğlu Âbir'in ise Kahtanî Araplarının atası olan Yaktan (Kahtan) ve Hz. İbrahim'in atası olan Peleg isimli iki oğlu vardı.

Kitab-ı Mukaddes'teki ırk tasnifinin modern araştırmalara ne kadar uyduğunu söylemek kolay değildir. Bir kısım Avrupalı araştırmacı, bu tasnifin ciddî bir tenkide lâyık olmadığını ifade etmektedir. Avrupalıların akılcı kesimi ise, Kitab-ı Mukaddes'teki ırk tasnifinin şecereye veya fizyolojiye değil, coğrafî ve siyasî kıstaslara dayandığına inanmaktadır.[2] Bilim ile rivayetleri uzlaştırdıklarını iddia eden bazı Avrupalı bilginler ise, Kitab-ı Mukaddes'teki kıssalar ile modern araştırmaların neticelerinin aslında sadece isimlendirmede farklılık gösterdiğini söylemekte ve aradan geçen zamanın ve lisanlarda meydana gelen tabiî gelişmelerin etkisiyle görülen bazı zaruri değişiklikler hâricinde Eski Ahit'te geçen isimlerin ya kavimlere ya da memleketlere birebir denk geldiğini iddia etmektedirler.[3] Eski Ahit'in şecere tablosunu dikkatli bir şekilde tetkik edersek, bu kitabın sadece Filistin ve Asur, Suriye, Babil, Keldan, İran, Mısır, Şam, Afrika, Sina ve Arabistan

gibi Filistin civarındaki ülke ve kavimlere işaret ettiğini görürüz.

Sâmiler: İnsan ırklarının oluşumuna dair görüş ne olursa olsun –ırkları, ister Eski Ahit'e göre soya dayalı (yani Yafes, Ham ve Sâm), ister filolojik temelde dillerine göre (Arîler, Turanlılar ve Sâmîler), isterse de renklerine göre bölelim (yani, beyaz, siyah, sarı)– Arabistan, Suriye ve Irak'ta mukim halklar, aynı insan ırkının unsurlarıdır. Onlara Eski Ahit'in tasnifine göre Sâm oğulları, dilbilimcilere uyarak Sâmi ya da renk temelinde Beyaz ırka mensup diyebiliriz. Sâmi oğulları ile Sâmiler arasındaki tek fark, ilkinin Eski Ahit'e göre sadece Sâm'ın oğullarını içermesi, ikincisinin ise geçmişte veya günümüzde Sâmi lisanlarını konuşan tüm kavimleri kapsamasıdır. Bu yüzden Basra Körfezi kıyılarında yaşayan Elam oğulları ile Ludya'da yaşamış olan Lud oğulları, Sâmi ırktan sayılmayacaklardır, çünkü onlar hiç bir zaman Sâmi lisanını kullanmadılar. Diğer taraftan Fenikeliler, Babilliler, Habeşîler ve Amoriler, hep Sâmice konuştuklarından Sâmi kategorisi altında tasnif edilmektedirler.[4]

Sâmilerin Asıl Yurtları

Arap tarihçiler, Sâmilerin gerçek vatanının Arabistan olduğu konusunda hemfikirdirler. Fakat Avrupalı ilim adamları bu konuda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konudaki görüşler şu şekildedir:

1) Sâmilerin asıl yurdu, Sâm'ın kardeşi olan Ham'ın torunlarının tarihî dönemlerde bile izlerinin görülebileceği Afrika'daydı. Bu nazariyenin ana tezi, Sâmi ve Hâmi lisanları arasındaki yakın akrabalığın varlığı ile Sâmi ve Hâmilerin fizikî yapılarının, bilhassa Güney Arabistan'dakilerin, benzerliğidir.

Ancak bu iddia oldukça tuhaftır. Birbirini andıran iki kardeşten biri Afrika'da yaşıyor diye diğerinin de Afrika'da yaşıyor olması mı gerekir? Hamilerin Sâmilerle epey bir süre beraber yaşadıktan sonra ayrılmış oldukları ve ortak menşeleri ve geçmişleri sebebiyle kardeşleri Sâmilerle bazı ortak noktalara sahip bulundukları niçin farzedilmez? Güney Arabistanlılarla (Yemenliler) Habeşliler (Ham'ın torunları) arasındaki fizikî benzerlik oldukça tabiîdir, çünkü Habeşliler Yemenlilerin diğer milletlerle karışmış torunlarıdır. Ha-

beşistan ayrı ve müstakil bir ülke değil, Yemen'in kolonisi idi.[5] Bu durum, eski tarihçilerin niçin Habeşistan ve Yemen'i iki ayrı ülke olarak değil de Etiyopya adlı tek bir memleket olarak tanıdıklarını izah etmektedir.

2) Sâmilerin asıl vatanı Ermenistan ve Kürdistan'daydı. Eski Ahit'teki bir cümle hariç bu iddiayı destekleyecek hiç bir kaynak bulunmadığı gibi, o cümle de zaten yanlış anlaşılmıştır. (İleriki bölümlerde bunu göreceğiz). Müsteşriklerin önde gelenlerinden Noldeke, bu nazariyenin savunulamayacağı görüşündedir.[6]

3) Sâmilerin asıl vatanı, Fırat'ın aşağı kesimiydi. Bu, İtalyan müsteşrik Prof. Guidi'nin görüşüdür ve şu şekilde özetlenebilir:

Başlangıçta her dilin, temel ihtiyaçları ifade eden kelimelerden oluşması gerekmektedir ve bu kelimeler, bu dilin farklı şubelerinde miras olarak çokça bulunur. Şimdi, tüm Sâmi dillerinde ortak olarak bulunan böylesi kelimeler, bizi Sâmilerin asıl vatanının bulunduğu yere götürmelidir ve bu kaideden yola çıkarak Sâmilerin asıl vatanının Fırat'ın aşağı kesimi olduğu neticesine varıyoruz.

Müsteşrik Nöldeke, şu noktalarda bu faraziyeye itiraz etmektedir:

(a) Temel ihtiyaçları ifade için elzem kelimeler zamanla silinmiş olabilir.

(b) Temel ihtiyaçları ifadede kullanılan kelimeler, kaynak dilde ve onun şubelerinde ortak olmalıdır faraziyesinin kendisi de mantığa sığmamaktadır; mesela "çadır, erkek çocuk, adam" eski ve diğer bazı en aslî kelimeler Sâmî lisanların hepsinde ortak değildir.

(c) Güney ve Kuzey Sâmileri arasında ortak olarak kullanılan kelimeler, Prof. Guidi'nin nazariyesine göre, Sâmilerin ilk vatanında ortaya çıkmış olmalıdır, fakat hakikatte, bu kelimelerin izleri Fırat'a kadar izlenememektedir.

Guidi'den evvel aynı tarzda bir tez, Sâmilerin ilk yurdunun Orta Asya'daki Amu ve Siri Deryalar arasında olduğunu savunan Von Kremer tarafından ileri sürülmüştü. Benzer verilerden birbiriyle çelişen iki neticenin çıkarılabilmesi, her ikisini de reddetmek için kâfi sebeptir.

4) Sâm oğullarının doğum yeri Arabistan'dı. Yeni yeni ortaya çıkan bulgu ve delillerle doğrulanan bu nazariye, aralarında De Goege, Schrader, Winckler, Tiele, Meyer, Sprenger, Nöldeke, Keane, Robertson Smith, Samuel Laing, W. Wright Sayce ve R.W. Rogers'ın da bulunduğu bir çok Avrupa ve Amerikalı tarihçi tarafından desteklenmektedir.

Bu teoriyi destekleyen tezler şöyle özetlenebilir:

(a) Tarih, aslen Arabistanlı olan bir çok eski kavmin sonraları başka ülkelere yerleşmiş bulunduğunu ispatlamaktadır.

(b) Bütün Sâmi diller arasında, asıl Sâmi lisanına en yakın olanı Arapça'dır.

(c) Arapların fizikî yapısı, Sâmi tarifine çarpıcı bir şekilde benzemektedir.

(d) Arapların göçebe hayat tarzı, Sâmilerin iptidâî ve çok eski hayatının bir kopyasıdır.[7]

Aşağıda, Arabistan'ın Sâmilerin doğum yeri olduğunu iddia eden meşhur tarihçi ve dilbilimcilerin görüşlerinden iktibaslar sunacağız:

1. Sâmi gelenekleri, Arabistan'ın Sâmilerin ilk vatanları olduğunu kesinlikle ispatlamaktadır. Arabistan, her daim Sâmi kalan yeryüzündeki tek toprak parçasıdır. Irkî özellikler, dinî bağnazlık, yabancılardan duyulan hoşnutsuzluk, göçebe hayat tarzı, vs. Sâmilerin çölde doğduğunu ispatlamaktadır. -Sayce.[8]

2. Kanaatimize göre Sâmilerin aslı Arabistan'a dayanmaktadır. Kendilerini birçok kabile ve soya bölmüşlerdir. Tarihin başlangıcında karşılaştığımız Kenanî-

lerden önce kaç kabilenin gelip geçtiğini kim bilebilir. - Dr. Sprenger.[9]

3. Dinî menkıbeler, filolojik araştırmalar, tarihî ve coğrafî deliller, Sâmi ırkların asıl yurdunun Arabistan'da olduğunu kesin bir şekilde ispatlamaktadır. - Schrader.

4. Sâmilerin ilk yurdu Orta Arabistandı. Buradaki farklı kabileler Suriye, Babil, Umman ve Yemen'e göç edip oradaki halkları Kürdistan, Ermenistan ve Afrika'ya doğru sürdüler. -De Goege.

5. Sonraları yerel çevre ve şartlar yüzünden göçebe hayatı terketmiş (ve tam bir ziraî hayat tarzını benimsemiş) olsalar da Asurilerin Arabistan'dan, Sâmilerin doğduğu topraklardan geldiği çok açıktır. -Heeren.[10]

6. Farklı ilim adamları tarafından ortaya atılan fikirlerden hangisinin doğru olduğuna karar vermemiz biraz zaman alacaktır, ancak halihazırda ben Schrader ve De Goege ile hemfikirim (yukarıda iktibas edilmişti). -W. Wright.[11]

Prof. R.W. Roger bu konuda şunları söylemektedir:

> Sâmi yayılmacıların nereden geldikleri belli değildir. Bazıları onların Kürdistan dağları yoluyla kuzey doğudan gelip Babil'de ilk millî gelişimlerini tamamladıklarını ve oradan da Arap, Kenanlı ve Âramî kolları altında büyük çıkışlarını gerçekleştirmek üzere batı Asya'ya yayıldıklarını düşünmektedir. Bir zamanlar ortaya atılıp, zorlama iddialarla desteklenen bu görüşün, bir kaç önemli isim dışında taraftarı kalmamıştır. Bu konudaki ikinci görüş ise Sâmilerin ilk önce Afrikayı (Kuzeydoğu veya Kuzeybatı Afrikayı) yurt edindiklerini söylemektedir. Bu iddiayı destekleyecek kuvvetli linguistik delillerin, Sâmi dilleri ile Mısır, Kıptî, Berberî ve Kuşî (Bişarî, Galla, Somali vs.) dilleri arasındaki genel kabul görmüş akrabalıkta bulunabileceğini inkâra yeltenmek beyhûde bir çabadır. Ancak, bu görüşü destekleyen bütün bu delillerin varlığına rağmen, Sâmilerin asıl vatanlarının

Arabistan olduğu, buradan ardarda dalgalar hâlinde daha geniş ve bereketli topraklar bulmak için Babil'e, Mezopotamya ve hatta Kenan'ın uzak batısındaki topraklara göç ettikleri şeklindeki diğer bir görüş kendisine daha güçlü deliller bulmaktadır. Bu son görüş, yeni ortaya çıkan delillerle bilim çevrelerinde bugüne kadarki en fazla desteği görmekte olup, bana göre de konuyla ilgili problemlerin en iyi çözüm yolunu sunmaktadır.[12]

Samuel Laing şöyle yazmaktadır:

Bizim görüşümüz yeterince açıktır; Arîlerin gerçek vatanları neresi olursa olsun, Sâmilerin gerçek vatanlarının Arabistan olması gerekir. Başka her yerde göçebe veya işgalci bir halk olarak görünürken, Arabistan'da oranın yerlisi gibi durmaktadırlar. Bu yüzden Keldani ve Asur'da en eski tarih ve rivayetlere göre kısmen Basra Körfezi, kısmen de Arabistan ve Suriye çölleri yoluyla güneyden gelen insanlar olarak tasvir edilmektedir. Sadece Arabistan'da ta en başından beri sadece Sâmilerin, ama sadece Sâmilerin varolduğunu görmekteyiz.[13]

Konu üzerinde muteber araştırmacılardan Nöldeke, *Biritannica Ansiklopedisi*'ndeki "Sâmi Dilleri" makalesinde şöyle yazmaktadır:

Bazı ilim adamları, Sâmi ırkının doğum yerinin Arabistan olduğunu düşünmektedir. Bu nazariyeyi destekler gibi gözüken çok şey vardır. Tarih, çok erken devirlerden itibaren Arabistan çöllerinden gelen kabilelerin çevre ülkelerdeki bereketli, verimli arazilere yerleşip, tam bir tarım hayatı tarzını benimsediklerini ispatlamaktadır. Dildeki değişik izlerden çıkardığımız sonuca göre, İbranî ve Âramîler aslen göçebe olup, kuzey uzantısıyla (Suriye çölü) birlikte Arabistan bu göçebe halkın gerçek yurdudur. Arapların da en saf biçimiyle Sâmi özellikleri gösterdiği farzedilmekte olup, dilleri de, asıl Sâmiceye diğer kardeş dillerden çok daha yakındır. ... Arabistan'ı tüm Sâmilerin ilk yurdu olarak gören nazariyenin kesinlikle doğru olduğunu gönül rahatlığıyla kabul etmekteyiz.[14]

Yine bir başka tarihçi-yazar *Biritannica Ansiklopedisi*'nde "Arabistan" konulu makalesinde şunları ifade etmektedir:

> Arabistan, bir Sâmi ülkesi olup, bazı ilim adamları tarafından Sâmi halkların ilk vatanı olduğu düşünülmektedir. Bu iddianın kesinkes ispatlandığı söylenemese de, Sâmiler üzerine çalışan ilim adamlarının dilbilimi ve arkeoloji üzerine yaptıkları araştırmalar bunun ihtimal dahilinde olduğunu göstermiştir. Sâmilerin Arabistan'dan dağılışını tahayyül etmek kolaydır. Babil'e göç çok kolaydı, çünkü burayı Kuzeydoğu Arabistan'dan ayıran hiç bir tabiî sınır mevcut değildi. Tarih boyunca benzer göçler olmuştur. Âramîler de, erken bir dönemde aynı şekilde hiçbir engelle karşılaşmadan göç etmişlerdir.[15]

Şu ana kadar, lisan, âdet ve alışkanlıklar, fizikî benzerlikler ve tabiî deliller açısından Sâmilerin asıl yurdunun neresi olduğu meselesini mütalâ ettik.

Şimdi de konuya tarihî açıdan bir göz atalım. Bu mevzûdaki en eski tarihî kaynak Eski Ahit olup, orada şöyle bir cümleyle karşılaşmaktayız:

> "Ve bütün dünyanın dili bir, sözü birdi. Ve vâki oldu ki, şarkta göçtükleri zaman, Şinar [Babil] diyarında bir ova buldular; ve orada oturdular. ... Ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı; ve şehri bina etmeyi bıraktılar. Bundan dolayı onun adına Babil denildi; çünkü Rab bütün dünyanın dilini orada karıştırdı; ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı."[16]

Şimdi buradaki soru şudur: Buradaki "şark/doğu"dan kastedilen neresidir? Eski Ahit yorumcuları, bu soruya henüz kesin bir cevap verebilmiş değiller. Bununla birlikte, "şark" kelimesinden Ermenistan'ın kastedildiği zannedilmektedir. Çünkü Eski Ahit'te Nuh'un gemisinin, Ermenistan'da olduğu farzedilen "Ararat/Ağrı" isimli bir dağa demirlediğinden bahsedilmek-

tedir.* Fakat buradaki güçlük Ermenistan'ın mevkiinin Filistin veya Babil'in doğusunda olmamasıdır. Bu güçlüğü gidermek için bazıları Musa (a.s.)'ın Mısır ve Arabistan'da yaşadığını ve Ermenistan'ın da bu ülkelerin doğusuna düştüğünü söylerken, diğerleri insanın her şeyden önce doğu ufkunu (güneşin doğuş mahalli olarak doğu) bildiğini, bu yüzden de Ermenistan'a bir doğu ülkesi olarak atıfta bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu faraziyelerin üzerine ciddi bir şekilde eğilmeye değer olmadığını söylemeye bile hacet yoktur.

Kitab-ı Mukaddes'ten alınmış yukarıdaki cümlelerden Babil'in Sâmilerin ilk ikametgâhı olmayıp, buraya

---

(*) Bu yorumun aksine Kur'an-ı Kerîm'de Nuh (a.s.)'ın gemisinin oturduğu dağın Cûdi olduğu ifade edilmektedir: "(Nihayet) 'Ey yer, suyunu yut! Ve ey gök (suyunu) tut!' denildi. Su çekildi, iş bitirildi; (gemi de) Cûdi (dağının) üzerine yerleşti..." *(Hud sûresi [11]: 44).* Cûdî dağı 2100 m yüksekliğinde olup, Dicle kenarındaki Cizre ilçesinin 32 km doğusunda, Şırnak ilinin 17 km güney doğusunda, Türkiye-Irak sınırına 15 km mesafede bulunmaktadır.

Hz. Nuh'un, bu dağ alanına gemiden indikten sonra mescid ve bir mezbaha yapıp kurban kestiği ve gemide Nuh ailesinden başka kırk erkek ve kırk kadın bulunduğu ve dağ eteğinde bulunan "Semanin" (Seksen) köyüne bu adın, bu kişilerin sayısına göre verildiği söylenir. Ayrıca geminin oturduğu mahallin "Yeşildağ" adını alışı da dikkate şayandır.

Eski Ermeni rivayetlerinde Nuh'un gemisinin bir dağ üzerine oturduğu hakkında hiçbir malumat yoktur. Buna dair XI ve XII. yüzyıllarda Ermeni edebiyatında yer alan bilgiler ise Avrupalıların Tevrat'taki ifadeyi *(Tekvin 8:4)* yanlış tefsir etmelerinden kaynaklanmaktadır. Esasen Ağrı dağı çok yüksek ve sarp olup insan hayatı için önemli olan su, ağaç, barınacak yerler vb. imkânlardan yoksundur. Bu sebeple geminin oraya inmesi mümkün görünmemektedir. Cûdî dağında ise barınacak birçok mağaranın mevcudiyeti, tepesinin geminin inişine uygun bir yüzey oluşturması ve beslenme imkânlarına sahip bulunması, geminin oraya inmesi için yeterli ip uçları vermektedir. (*TDV İslâm Ans.* ve *MEB Türk Ansiklopedisi,* Cûdi mad.)

doğudaki bir ülkeden göç ettikleri anlaşılmaktadır. *Kitab-ı Mukaddes Lugati*'nde "şark/doğu" tâbiri genellikle Kutsal Kitabın derlendiği yer olan Filistin'in doğusunda kalan ülkeleri, yani Babil ve Arabistan'ı ifade etmek için kullanılırdı. Babil, doğudan gelen Sâmilerin göç ettikleri ülke olduğuna göre, "doğu" tâbirinden kastedilen diğer ülkedir, yani (göçün başlangıç noktası olan) Arabistan...

Eski Ahit'ten başka elimizdeki en eski bilgi kaynağı, bir anlamda Eski Ahit'in tefsiri olan Yosefus tarafından kaleme alınmış *Yahudilerin Eski Tarihleri*'dir. Orada şu cümleye rastlamaktayız: "Onlar (Sâmi ırklar) Fırat'tan Hint Okyanusu'na kadar uzanmaktaydı." Hint Körfezi ile Fırat arasındaki ülke, Arabistan'dan başkası olamaz.

Dikkate alınması gereken bir başka nokta da, Arapların, ülkelerinin Sâmilerin ilk vatanı olduğunu iddia etmeleridir. Tarihî delillerle destekledikleri bu iddiaya, başka hiç bir halk tarafından itiraz edilmemiştir. Tabiatıyla Arapların iddiasının doğru kabul edilmesi gerekmektedir.

Tarihçi İbn-i Kuteybe (ö: H. 276) şöyle yazmaktadır:

> Sâm bin Nûh (Sâm=Şem, Nuh'un oğullarından birisidir) Mekke ve civarındaki bölgeler arasında kalan toprakları, yani Yemen, Hadramut, Umman, Bahreyn, Bubreyn, Debar, Dev ve Dehna ülkelerini ele geçirmiştir.[17]

Tarihçi Yakûbî (ö: H. 280) şöyle yazmıştır:

> Sâm'ın (Şem) torunları, Hicaz'ı, Yemen'i ve diğer ülkeleri ellerinde tutmaktaydılar.[18]

Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, gayet doğru bir şekilde Mekke'yi *Ümmü'l-kurâ* olarak tavsif etmektedir:

> "Bu (Kur'ân), Ümmül'l-kurâ ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır."[19]

Sâmilerin Göçü

Arabistan tarihinde dört büyük göç dönemi yaşanmıştır. İlki, M.Ö. 3000 civarlarında, çok sayıda kabilenin Arabistan'dan, Babil, Asur, Mısır ve Fenike'ye doğru göç etmeleridir. İkincisi, M.Ö. 1500'te Edomilerin, Moabilerin ve Arabistanlı Medyenlerin, komşu ülkelere göç etmek üzere kendi topraklarını terketmeleridir. Üçüncüsü, Mina ve Sebelilerin bazı yabancı topraklara göç etmeleridir. Dördüncüsü ise, yedinci yüzyılda (yani hicrî ilk asrında) İslâm sancağı altında birleşen Arapların, çok uzak ve yabancı memleketlere giderek oralara yerleşmeleridir.

Biz şu anda, Arabistan'daki birinci göçle, Sâmilerin asıl vatanlarından ayrılıp göç etmeleriyle ilgileniyoruz. Yukarıda bu konuyla alakalı bir kısım Avrupa ve Amerikalı ilim adamlarının görüş ve teorilerini naklettik; şimdi ise, Sâmilerin Arabistan menşeli bir halk olduğunu destekleyen başka bulguları aşağıda ilginize sunacağız:

M.Ö. 3000'lerde, asıl yurtlarından göç eden Sâmi halkları görmekteyiz. Kenanlılar Suriye'de yaşamaktaydılar. Burası, aynı zamanda, Basra Körfezi sahille-

rini (Bahreyn) terkettikten sonra Fenikelilerin ticaret şehirleri kurduğu, denizcilik sanatını geliştirdiği ve Ege medeniyetine son verdiği yerdi. Bu insanlar daha sonra Avrupa'ya yönelik bir deniz yolu tesis ettiler. Akabinde Hiksos işgalciler, Mısır'a saldırıp kendilerine ait bir krallık kurdular. Fakat Çöl Arabistanında yaşayan bedevîlerin tarihi halen belirsizdir. Zamanla şehirler inşâ edip devletler kurmaya giriştiler. Onların yegâne geçim kaynağı ticaretti.[20]

Kuzeyli Sâmi ırklar, yani Âramîler, Asurîler ve Kenanîler, kardeş kavimlerden ayrıldıktan sonra Babil'e gelip burada uzun süre yekvücut bir halde yaşadılar. İlk önce Âramîlerin, sonra Kenanîlerin, en sonra da Asurîlerin bu birlikten ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Tam da bu devirde, kabilelerin bazıları güneye göç edip, Arap yarımadasının kıyı şeridi boyunca yerleştiler; bunların bir kısmı burada da durmadı ve Afrika'ya geçip Habeşistan'a yerleşti.[21]

Yukarıdaki iddialar, Müslüman tarihçiler tarafından teyid edilmektedir. İbn-i Kuteybe, Sâm oğullarından değişik kabilelerin birbirlerinden ayrılmalarını anlattıktan sonra şunları yazmaktadır:

> "İşte, Amâlik diye anılan kavimler bunlardandı (Sâmilerdendi) ve her beldeye dağılmışlardı.[22] Mısır firavunları, mütegallibeler, Fars şahları ve Horasan hükümdarları da bunlardandı."[23]

İbn-i Haldun şöyle yazmaktadır:

> "Sâmilerin Arabistan'da bir çok kralları ve krallıkları vardı ve bazı Sâmi kabilelerin nüfûzu Suriye ve Mısır'a kadar yayılmıştı."[24]

KUR'ÂN'DA ADI GEÇEN KAVİMLERİN ŞECERESİ[25]

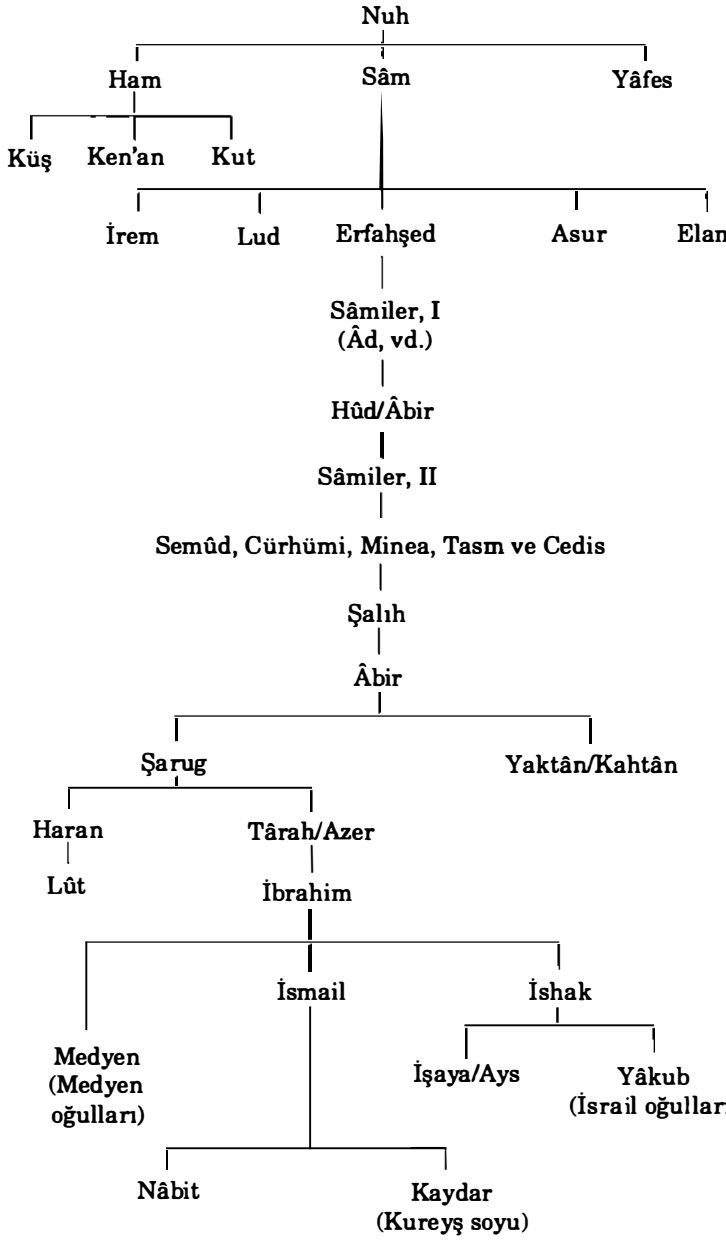

Sâmilerin İlk Halkası

Sâmi kavimlerin ilk halkasından kastedilen, muhtelif sebeplerden Babil, Mısır ve Suriye'ye göç etmeye mecbur kalmış Arabistan'ın ilk mukîmleridir. Arap tarihçiler, göçten sonra tarihten silindikleri için onlara "Ümem-i Bâide" (Yokolmuş milletler) demektedirler. Bazı tarihçiler ise onlara Arab-ı âribe (Saf Araplar) ismini vermektedir. Yahudiler ve diğer bazı kavimler yanlışlıkla onlara Amelikler (Amâlika) demişlerdir.

Avrupalı arkeologlar, Sâmi kavimlerin farklı halkalarını isimlendirmekte yetersiz kalmışlar ve onları muğlak bir ifadeyle, Sâmi olarak tanımlamışlardır. Buna karşılık Araplar, Sâmileri farklı farklı adlarla anmaktadırlar.

Âd, Semûd, Cürhüm, Lahmid, Tasm ve Cedisler, Arabistan'ın en eski kavimleridir. En büyük ve güçlü kavim olan Âdlar, tüm Arabistan'a hükmetmişlerdi. Arap rivayetlerine göre, bu halk Arabistan, Babil ve Mısır'da devletler kurmuştu. Arap tarihçiler umumiyetle, Âdların ve onlara yakın kavimlerin şecerelerini Sâm'ın oğlu Âram'a kadar götürmektedirler. Fakat

hangi kabilenin Âramî kavmin hangi şubesinden geldiği sorusunun cevabını vermek oldukça zordur. Şecere uzmanları bu konuda öylesine farklı görüşler belirtmektedirler ki, kesin bir neticeye varmak neredeyse imkânsızdır.[26]

Meşhur tarihçi İbn-i Haldûn, bu meseleyi çözmeye çalışmış, ancak çok az bir ilerleme kaydedebilmiştir. Ama yine de Sâmi kavminin Sâm'dan geldiği ve içinde Aramî unsurların hâkim bulunduğu çok açıktır. Arapça, bünyesinde bir çok Âramî kelime ve tâbir ihtiva etmektedir.[27] "Mekke" kelimesi de Âramicedir.[28] Bugüne kadar gelebilen Semud yazmalarının da Âramî alfabesiyle kaleme alındığı görülmektedir.[29] Semud kavmine Semud-i Âram,[30] Âd kavmine de Âd-i Âram denmekteydi. Bununla ilgili olarak İbn-i Haldûn şunları yazmaktadır:

> "Önceleri Âd, Âd-i Âram olarak bilinmekteydi. Yokolduklarında, Semud'a Semud-u Âram denmeye başlandı. Semud da yok olduğunda Nemrutlara Nemrud-u Âram dendi."[31]

Sâmi kavimlerini incelediğimizde, içlerindeki en güçlü kabilenin Âdlar olduğunu görürüz. Âd kavmini hayalî ve mitolojik bir millet olarak gören eski tarih uzmanı bir kısım Avrupalı yazarlar, bu konuda tamamen yanılmaktadırlar. Bu hususta elde edilen yeni bulgular, Arabistan'ın ilk mûkimlerinin (yani Sâmilerin) sayıca çok fazla olup, Babil, Mısır ve Suriye'de büyük devletler kurduklarını ispatlamıştır. Araplar, bunların hepsine birden "Ümem-i Bâide" demekte, ayrı ayrı olarak da Âd, Semûd, Tasın, Cedis vs. şeklinde isimlendirmektedir.

En hakiki bilgi kaynağımız olan Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır:

> "Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine, direkle-

ri (yüksek binaları) olan, ülkeler arasında benzeri yaratılmamış İrem şehrine?"[32]

"Düşünün ki, O sizi, Nuh kavminden sonra onun yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı." [33]

Meşhur Fransız tarihçi Sedles bu konuda şu satırları kaleme almıştır:

"Ümem-i Bâidenin (yokolmuş kavimler) tarihi muğlaktır. Bildiğimiz ve bildiğimizi zannettiğimiz tek gerçek ise, Âd kavminin M.Ö. 2000'lerde Mısır ve Babil'e hâkim olup Mısır'da kendilerine Hyksos (çoban krallar) dendiğiydi."[34]

Bu görüşün tarihî deliller ve arkeolojik keşiflerle ziyadesiyle desteklendiğini söylemek gereksizdir.

Âd Kavmi

Âd İsmi. Sâmi dilleri arasında en eskisi İbranicedir. İbranice'de *âd* kelimesi "yüce ve ünlü" anlamlarına gelmekte olup, *Âram* ve *Şem* kelimeleri de yine aynı mânâyı taşımaktadır. Arapça'da da *Âram* kelimesi, tepe ve işaret taşı anlamlarına tekabül etmektedir. Eski Ahit'te *âd* kelimesi erkekler, *âdeh*[35] kelimesi ise kadınlar için kullanılmaktaydı. Buradan eski devirlerde bile *âd* tabirinin sıkça kullanıldığını anlayabilmekteyiz.

Âd Devri: İslâm öncesi Arabistan'da tarih tutma usûlü olmadığından, Arab-i Bâide devrini tahkik etmek çok güçtür. Fakat Arap tarihçilerin Âd'ı, Nuh oğlu Sâm oğlu Âram oğlu Uz'un oğlu şeklinde şecereye yerleştirmelerini gözönüne aldığımızda Âd kavminin M.Ö. 3000'den önce yaşamış olması muhtemeldir. Ayrıca yine Kur'ân'da, Âd milleti Hz. Nuh'un halefi olarak tarif edilip, şöyle denmektedir:

> "Düşünün ki, O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi." [36]

> "Gerçekte Allah, ilk önce Âd kavmini yok etti." (Yani Sâmilerin ilk halkasını).[37]

Yukarıdaki ikinci âyet, Âd kavminin yaşadığı tarih dilimini tayin etmekle kalmamakta, Sâmilerin ilk halkası ile Âdların aslında aynı kavim olduğu nazariyemizi de doğrulamaktadır. Fakat Sâmilerin gerçek ilerlemesinin, Mısır ve Babil'i işgal ettikleri dönem olan M.Ö. 2200 veya 2000 yıllarında başladığı genel kabul gören bir düşüncedir. O halde Âd-i Âram devrinin, M.Ö. 2200'lerden itibaren başladığı söylenebilir. Yine M.Ö. 1500'lerde (yaşadığı dönem M.Ö. 1500 öncelerine tekabül eden Hz. Musa'nın peygamberliğinden sonra) Yemen'de başka bir gücün varlık bulduğunu ve böylece Âd kavminin tarih sahnesinden tamamen çekildiğini görmekteyiz. Netice olarak, Âd kavminin tarihi, M.Ö. 2200'lerde başlamakta ve M.Ö. 1500'lerde son bulmaktadır. (Ortalama M.Ö. 1700'ler diyebiliriz.) Kur'ân-ı Kerîm, Âd kavminin Hz. Musa'nın zamanından evvel yok olduğunu bildirmektedir:

> "Ey Kavmim! Doğrusu ben sizin hakkınızda, Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi, (peygamberleri yalanlayan) toplulukların başlarına gelen bir âkıbetten korkuyorum." [38]

Âd halkından iman etmiş olanların bazıları Hristiyanlık dönemine kadar yaşadılar. Yunanlılar, Yemen ve Hadramut yerlileri ilgili bahislerinde bunlardan "Oditai" (Âd) veya "Âdramitai" (Âd-i Âram) şeklinde sözetmişlerdir. Âd kavminin iki dönemini ayırmak için ilk Âdlara "Birinci Âd", ikincilerine de "İkinci Âd" denmektedir.

Âd Kavminin Yurdu: Âdlar Arabisanın en verimli kısmında, yani Yemen ve Hadramut'ta, Basra Körfezi kıyılarından Mezopotamya sınırına kadar uzanan bir sahada yaşamışlardı[39] Merkezleri, Basra Körfezi kıyısındaki Irak'a kadar uzanan ve uzak bölgelere barış ve esenlik içinde yolculuğa çıktıkları nokta olan Yemen'di.[40]

Âd Devletleri: Arabistan'da gerçek anlamda bir nehir yani ciddi bir su kaynağı olmadığından burada yaşayan insanlar sık sık komşu ülkelere göç etmişlerdir. Arap yarımadası güneyden, batıdan ve kısmen doğudan denizlerle çevrili olduğundan, Araplar genellikle kuzey ve doğudaki ülkelere, yani Babil, Suriye ve İran'a gitmişlerdir.

Arabistan Dışındaki Araplar (M.Ö. 4000-1900)

Arabistan dışındaki Arapları (ya da Birinci Âdları) dört başlık altında inceleyebiliriz:

1. Babil'deki Âdlar
2. Mısır'daki Âdlar
3. Başka ülkelerdeki Âdlar
4. Kur'ân'da anlatılan Âdlar

1. Babil'deki Âdlar

Arapların bir zamanlar Babil'de hüküm sürdükleri hem Babillilerin kendileri tarafından itiraf edilmiş hem de modern araştırmalarla doğrulanmıştır. Bu görüşü destekleyen muhtelif deliller aşağıda sunulmuştur.

Arapların Delilleri: İbn-i Kuteybe, *Kitab-ül Maârif* adlı eserinde şöyle yazmaktadır:[41]

> "Arapların içinden gelen (muhtelif kabilelerden mürekkep) Amâlıklar farklı ülkelere yayılmışlar ve aralarından Mısır ve Babil hükümdarları çıkarmışlardır."

İbn-i Haldûn ise şunları yazmıştır:

"Âdlar ve Amâlıklar Irak'a hâkim olmuşlardır. Hamların torunları onlara karşı savaşınca, Babil'den Arabistan yarımadasına göç etmek zorunda kaldıkları söylenir." [42]

İbn-i Nedim şöyle yazmıştır:

"Âdlar, Hami hükümdarlarından korktukları için (Babil'den göçtükleri tarihte) Irak'tan ayrılarak Hicaz'a gitmişlerdir."[43]

Pers Kaynaklı Deliller: Persler, Arapların, Irak ve Babil'in eski hâkimleri olduğunu söylemektedirler. Cemşid'den (Nuh'un oğlu Sâm'ın çağdaşıydı) sonra, bir Arap olan Dehhâk, bu ülkeleri işgâl etti. Ayrıca Araplar da, meşhur tarihçi Taberi'nin belirttiği üzere bu hadiseyi doğrulamaktadırlar:

"Yemen halkı, hükümdar Dehhâk bin Elvân'ın kendi milletlerinden olduğunu iddia etmektedirler ... Ayrıca, Hz. İbrahim doğduğunda hüküm süren ve onun yakılmasını emreden Nemrud'un da Dehhâk olduğu söylenir."[44]

En güvenilir Pers vakanüvisti olan Firdevsî, *Şahnâme* isimli eserinde, Dehhâk'ın 1000 yıl iktidarda kaldığından bahsetmektedir.

Eski Ahit'ten Deliller: İsrailoğullarının ataları Hz. İbrahim'in devrinden evvel Babil'de yaşamışlar ve M.Ö. 2500'lerden itibaren bu ülkenin halkıyla yakın münasebet kurmuşlardır. Eski Ahit'te şunları görmekteyiz:

"Ve Kuş'un oğulları: Sebe, ve Havila ve Sabta, ve Raama, ve Sabteka; ve Raama'nın oğulları: Şeba ve Dedan. Ve Kuş, Nimrod'un babası oldu; o, yeryüzünde kudretli adam olmaya başladı. O, Rabbin indinde kudretli avcı idi; bundan dolayı: Rabbin indinde Nimrod gibi kudretli avcı denir. Ve onun krallığının başlangıcı Şinar diyarın-

da Babil, ve Erek (Irak), ve Akkad ve Kalne idi."[45]

Konusuna oldukça vâkıf Alman tarihçi Duncker, Kitab-ı Mukaddes'ten alınmış yukarıdaki bölüme yönelik açıklamasında, Tekvin'de kullanılan Kuş tabirinin güney bölgelerinde yaşayan tüm milletleri, yani Etyopyalıları, Nübyelileri vs. kapsadığını; Güney Arabistan kabilelerinden de Kuş'un Babil'i kurup, Basra Körfezi kıyılarına yerleşmiş o torunlarının kastedildiğini söylemektedir.[46]

Babillilerden Gelen Deliller: M.Ö. 400'lerde Babil'de yaşamış Bruşes isimli Keldanî tarihçi, eski Babil üzerine bir tarih kitabı kaleme almıştır. Kitap kayıp olmasına rağmen, Yahudi ve Yunan müellifler eserlerinde bu kitaptan sık sık iktibaslar yapmışlardır. Bu iktibaslardan birisi Babil hükümdarları ile alâkalı olup, buna göre Babil'deki Arap kralların sayısı dokuz, hükmettikleri süre ise 225 yıldı. Aşağıdaki tablo Babil'in eski hükümdarlarının iktidar sürelerini göstermektedir:

HÜKÜMDARLARIN SAYISI	HÂNEDANLARI	HÂKİMİYET SÜRESİ
10	Tufandan önceki krallar	432.000 yıl
86	Tufandan sonraki krallar	34.000 yıl
8	Medli gâsıp krallar	224 yıl
11	Bilinmeyen krallar	248 yıl
49	Keldanî krallar	458 yıl
9	Arap krallar	225 yıl

Arkeolojik Kaynaklar ve Deliller: Babillilerin ve Arapların ifadelerinden bütün derleyebildiğimiz, çok eski bir tarihte Sâmilerin bir bölümünün Irak'ta hüküm sürmüş olduğudur. Fakat günümüzde arkeoloji ilminin yardımıyla kayıp Babil medeniyeti gün ışığına çıkmakta, Babil ve Asur'da bulunan her taş, onların

muhteşem geçmişlerine şâhitlik etmektedir.

Babil'de bulunan yazmalar, dil bilimi açısından Sâmice ve Sâmice-olmayan diye iki kısma ayrılabilir. Bu yazmalar, Babil'in ilk mûkimlerinin milliyetini öğrenmemiz konusunda bize yardımcı olmaktadır. Bu yazmaların bir kısmı, hükümdarların doğum, ölüm vs. tarihlerini içerirken, bazıları bunları zikretmez. Tarihlerin olmadığı yazmalarda da tarihler mukayese ve hârici delillerle ifade edilmiştir. Sâmice olmayan yazmalar, anlaşıldığı kadarıyla Sâmice yazmalardan daha eskidir. Buradan, Sâmi olmayan kavimlerin Babil'e Sâmilerden önce yerleştiği ortaya çıkmaktadır. Sâmice olmayan yazmalar, Sümerce veya Akadça'dır. Sâmice olmayan yazmaların diline İngiltere'de Akadça, Avrupa ve Amerika'da da Sümerce denir. İşgalciler, Sümerlilerin din ve kültürlerini benimsediklerinden Sümerce'deki tâbirler Sâmi mâbetlerinde bolca kullanılmaya başlanmıştı.[47]

O dönemin Babil yazmalarının tümünü tarih sırasına göre inceleyecek olursak, M.Ö. 4000'lerin başında Sâmice kelimelerin Sümercenin içine sızmaya başladığını, bu sürecin Sümerce neredeyse bir Sâmi lisanı olana kadar devam ettiğini görürüz.

Yine Sümerce yazmaların, nihayetinde Elamî harflerini benimseyecek şekilde bir değişimden geçtiğini görmekteyiz. M.Ö. 3500'lerde yazmaların lisanı artık tamamen Sâmiceydi. Buradan, Babil'in ilk sakinlerinin Sümerler ve Akadlar olduğunu, onlardan sonra Arabistanlı Sâmilerin bu ülkeye akın edip, bir süre sonra orada kendi idarelerini kurmayı başardıklarını anlıyoruz. Babil'deki Sâmi idaresini, ilki M.Ö. 4000'de, ikincisi de M.Ö. 2400'lerde başlamak üzere iki devreye ayırmaktayız. W.R. Rogers'ın kaleminden bu iki devrin kısa bir tarihini aşağıda naklediyoruz:[48]

"M.Ö. 4000 yılının başlarında, hâlihazırda yüksek bir medeniyet seviyesine erişmiş olan Sümerliler, ülkelerinin büyük bir barbar sürüsü ile –onlara öyle görünmüş olmalı– işgal edilmiş buldular. Bunlar, bir zamanlar İspanya'yı baştan aşağı ele geçirmiş olan Araplarla ve Ürdün üzerinden Kenan'a akan İbranilerle yakın kan bağı olan Sâmilerdi. Bu işgalcilerin nereden geldikleri müphemdir. Bazılarına göre bu insanlar Kürdistan dağları yoluyla kuzey doğudan gelip, Babil'de ilk millî gelişimlerini tamamlamışlar, ardından Arap, Kenanlı ve Ârami isimleri altında elde edecekleri büyük başarılara doğru Batı Asya'ya yayılmışlardır. Bir zamanlar ortaya atılan ve biraz zorlama ile destek bulan bu görüş, bugün neredeyse tamamen terkedilmiş olup, müdafîleri arasında çok az büyük isim zikredilebilir. İkinci bir görüşe göre ise Sâmilerin ilk yurdu, kuzey batı veya kuzey doğu Afrika'dır. Bu görüşü destekleyecek dilbilime ait güçlü delillerin, Sâmi diller ile Mısır, Kıptî, Berberî ve Kuşî (Bişare, Galla, Somali vs.) dilleri arasında mevcut ve çoğu kişi tarafından kabul edilen benzerliklerde bulunabileceğini inkâr etmek beyhûde bir çabadır. Fakat, bu görüşü destekleyen bütün deliller sıralandığında bile, Sâmilerin asıl yurdunun Arabistan olduğu, daha geniş ve bereketli topraklar bulmak maksadıyla buradan büyük göç dalgaları halinde Babil, Mezopotomya ve hatta Batı Kenan'a gittiklerini iddia eden üçüncü bir görüş lehine çok daha güçlü argümanlar ileriye sürülebilmektedir. Bu son görüşün yeni ortaya çıkan delillerle de doğrulandığı gözükmektedir ki bu, kanaatimizce mevzuyla alakalı meselelerin hallinde en makul çözümdür. Fakat konunun uzmanı bilim adamlarının tamamı tarafından kabul edildiğini söylemek yanlış olur."

Aynı tarihçi, Sümer döneminin bitişine doğru, M.Ö. 2400'lerde başka bir Sâmi ırkının yükselmeye başladığını yazmaktadır:[49]

"Sümer medeniyeti ihtiyarlamış, ölümün tohumlarını yeşertmeye başlamıştı. Bunun aksine, Sâmi medeni-

yeti hayat ve heyecanla doluydu. Sâmiler, Arabistan çöllerinin hür havası ile ve damarları hayat dolu bir vaziyette gelmişlerdi."

Aşağıdaki liste, kitâbelerden tesbit edilen II. Sâmi dönemi hükümdarlarının listesidir:[50]

İSİM	HÜKÜMDARLAR	TARİH
Sâmu-ebu	15 yıl	14 yıl
Sâmula-ilu	35 yıl	36 yıl
Zabum	14 yıl	14 yıl
Apil-sin	18 yıl	18 yıl
Sin-muballit	30 yıl	20 yıl
Hammurabi	55 yıl	43 yıl
Sâmsu-iluna	35 yıl	38 yıl
Abeşu	25 yıl	8 (?) yıl
Amnmiditana	25 yıl	37 yıl
Ammizaduga	21 yıl	10 (bitmedi)
Sâmsuditana	31 yıl	

Babil'in 2. dönem Arap krallarından en meşhuru Hammurabi'dir.[51] Selefleri, Elamîlerin artan gücü yüzünden şöhret kazanamamışlar, dolayısıyla isimlerinin yanında kraliyet ünvanlarını kullanamamışlardı. Hammurabi, Elamîleri Babil'den çıkarıp, kendini hükümdar ilan etti. Bu sarayda günümüze kadar sadece Hammurabi'ye ait yazmalar kalabilmiştir. Bunlardan birisinden anladığımız kadarıyla Hammurabi, dünyanın ilk kanun-koyucusudur. Kanunlarından bir kısmı Babil'de bir minarede bulunmuş olup, Eski Ahit'teki kanunları hatırlatmaktadır.

2. Mısır'daki Âdlar

Âd kavminin, Mısır'da da hüküm sürdüğü iddiasına destek mahiyetindeki farklı deliller aşağıda takdim edilmiştir.

Arap Kaynaklı Deliller: İbni Kuteybe şöyle yaz-

maktadır:

"Arapların içinden gelen (muhtelif kabilelerden mürekkep) Amâlıklar farklı ülkelere yayılmışlar ve aralarından Mısır ve Babil hükümdarları çıkarmışlardır." [52]

Yakubî ise şu satırları kaleme almıştır:

"Mısırlılar, hükümdarlarını kadınlar arasından seçmeye başlayınca, Suriye Amâlık sultanı, Mısır'ı fethe heveslendi. Akabinde Sultan Velid bin Duma Mısır'ı yakıp yıktı, Mısırlılar da onu hükümdarları olarak tanımak zorunda kaldılar. Mısır'da epey bir süre hüküm sürdükten sonra ölen Sultanın yerine yine bir Amâlık hükümdar, Reyyân bin Velid geçti. Bu şahıs, Hz. Yusuf'un çağdaşıydı."

Yâkut, *Mü'cem'ül-Buldân* isimli eserinde şunları ifade etmektedir:

"Mısır Firavunlarının, Amâlık kavminden olduğu söylenir; Hz. İbrahim'in, Hz. Yusuf'un ve Hz. Musa'nın firavunları da Amâlıktır." [53]

İbn-i Haldûn ise şöyle söylemektedir:

"Bazı Kıptî kralları, zamanlarında yaşamış Amâlık hükümdarından yardım istemişlerdir. O da gelip Mısır'ı ele geçirmiştir."[54]

Mısır Kaynakları: M.Ö. 200'lerde, Mısırlılar arasında Hyksos veya Hycsos (çoban kral) olarak bilinen yabancı bir kavim Mısır'ı işgal etmiştir. Buradaki soru şudur: Bu çoban krallar kimlerdi?

Meşhur tarihçi İskenderiyeli Manetho, M.Ö. 260'da Mısır tarihi üzerine Yunanca bir eser kaleme aldı. Bu kitap bugün elimizde değildir ama kitaptan kimi kısımlar, Yahudi tarihçi Yosefus gibi bazı yazarlar tarafından iktibas edilmek sûretiyle korunmuştur. Manetho'nun Hyksoslar konusundaki görüşü, Yosefus'tan nakledildiği şekliyle, şöyledir:

Timaens adında bir kralımız vardı. Nasıl oldu bilmi-

yorum ama Tanrı bize sırtını döndü ve birden, şaşırtıcı bir şekilde, doğudan kötü tıynetli insanlar geldiler; ülkemize sefer düzenleyecek kadar cesurdular ve tek bir muharebe bile etmeden kolayca ülkemizi ele geçirdiler. Bizi yönetenleri esir edince, şehirlerimizi yakıp, tapınaklarımızı yıktılar. Yıktıkları şehir ve tapınakların sâkinlerini en barbarâne bir şekilde kullandılar; hayır, bazılarını katledip, çocuk ve karılarını köleleştirdiler. Nihayet, içlerinden ismi Salatis olan birini hükümdar yaptılar; o da Memfis'te yaşayıp, aşağı ve yukarı bölgeleri haraca bağladı. En uygun yerlere garnizonlar yerleştirdi. Bilhassa doğu kısımlarının güvenliğine önem verdi, çünkü o zamanın en güçlü ülkesi olan Asurluların bu krallığa karşı iştahının kabarıp saldıracağından korkuyordu. ... Onun 13 yıllık idaresinin ardından, adı Beon olan bir başkası hükümdar oldu ve ülkeyi 44 yıl yönetti; ondan sonra ismi Apaçnas olan hükümdar 36 yıl ve 7 ay başta kaldı; ondan sonra başa geçen Apafis 61 yıl, ondan sonra gelen Yanyas 50 yıl ve bir ay ve en nihayet Assis 49 yıl iki ay hükümdarlık etti. ... Bütün bu hükümdarlar Hycsos, yani çoban-kral ünvanıyla anıldı; çünkü ilk hece olan *hyc,* kutsal dilde kral anlamına gelirken, avamın dilinde *sos* çoban demektir. Bu kelimelerden *Hycsos* terkibi doğmuştur; fakat bazıları bu insanların Arap olduğunu söylemektedir." [55]

Kitab-ı Mukaddes'teki Deliller: Eski Ahit'te Hz. İbrahim ile ilgili ilk bahiste, onun, ailesiyle birlikte Irak'tan Mısır'a yaptığı yolculuk anlatılır. Hz. İbrahim, karısı Sara'yı (aynı zamanda yeğenidir), Firavun'un huzuruna çıkınca kız kardeşi olarak takdim etmiş, bunun üzerine Firavun Sara ile evlenmek istemiştir. Firavun, gerçek vaziyeti öğrenince, kızı Hacer'i Hz. İbrahim'e eş olarak vermiştir.[56]

Hz. İbrahim'den birbuçuk asır sonra Hz. Yusuf Mısır'a gitmiştir. Hz. Yusuf, İbrani olmasına ve Mısırlılar İbranilerden nefret edip pek karışmak istememelerine

rağmen,[57] Mısır Firavunu Hz. Yusuf'u taltifle kabul edip vezir yapmıştır.[58] Yusuf'un babasının ve ailesinin Mısır'ı ziyaretleri Firavun ve devlet erkânı tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmış [59] ve Hz. Yakub'un vefatı Firavunu yasa boğmuştur.[60] Yusuf'un aile üyelerini tembihleyip, Firavun kim olduklarını sorarsa kendilerini ve babalarını çoban olarak tanıtmalarını istemesi dikkate şayândır.[61]

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, çoban-krallar tarihî bir hakikat olup, onların dönemi Hz. Yusuf ve İsrailoğullarının Mısır'a yerleştiği döneme tekâbül etmektedir. Arap tarihçiler de bu görüşü paylaşmaktadırlar. Hz. Yusuf'un, Mısırlıların çobanlara karşı kinini bile bile kendisini ve ailesini çoban olarak tavsif etmesi, Mısır hanedanıyla İbraniler arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir.

Bundan birkaç asır sonra Mısır'daki İsrailoğulları baskıya maruz kalmaya başladılar. Mısırlılar (Hamiler), Sâmi hükümdarları ülkelerinden kovmayı başarınca, Sâmi idaresi esnâsında iktidara iştirak eden İsrailoğullarının gücünü kırdılar.

> "Ve İsrailin oğulları, semereli oldular; türeyip çoğaldılar, ziyadesiyle kuvvetlendiler ve memleket onlarla doldu. Ve Mısır üzerine Yusuf'u bilmeyen yeni bir kral çıktı. Ve kavmine dedi: İşte, İsrailoğullarının kavmi bizden çok ve kuvvetlidir; gelin, onlara karşı akıllıca davranalım, yoksa çoğalacaklar, ve olur ki, bir savaş vukû bulunca, onlar da düşmanlarımızla birleşirler ve bize karşı cenk edip memleketten çıkarlar. Ve onlara yükleriyle eziyet etsinler diye üzerlerine angarya memurları koydular. Ve Firavun için Pitom ve Raamses ambar şehirlerini yaptılar." [62]

Buradan da anlaşılacağı gibi, İsrailoğullarının Mısır'daki vaziyetleri tamamen siyasî idi. Firavun, Hz. Musa ve Hz. Harun'u göstererek; "Bunlar muhakkak

iki sihirbazdır ki, sizi büyüleriyle yerinizden çıkarmak, en şerefli ve üstün olan dininizi gidermek istiyorlar." [63] demişti. Bu çerçevede Yakubî şöyle yazmıştır:

> "Daha sonraları Amalıklar arasından başka bir hükümdar iktidara geldi. Adı Reyyan bin Velid olan bu kralın iktidarı zamanında Hz. Yusuf, Mısır'a gitti. Ardından Velid bin Musa adında biri hükümdar oldu. İşte bu Hz. Musa'nın düşmanı olan Firavun'dur." [64]

Ancak burada yanlış bir anlama var: Hz. Musa'nın düşmanı olan Firavun bir Amalık olamaz, çünkü bu kavim, Hz. Musa gelmezden evvel Mısır'ı terk etmişti.

Manetho, Araplarla İsrailoğullarını birbirinin aynı görmekle büyük bir hata yapmıştır. Tıpkı tüm Avrupalıların Hindistan'da İngiliz sanılması, Avrupa'da tüm Müslümanlara "Türk" denilmesi ve İspanya'da "Arap" ve "Müslüman" kelimelerinin eş anlamlı terimler kabul edilmesi gibi, bir yabancı olması hasebiyle Manetho, aynı milletin alt-kolları arasındaki ayrılıkları farkedemiyordu. Manetho şöyle yazmıştır:

> "Teb ve Mısır'ın diğer bölgelerinin kralları, çobanlara karşı ayaklandılar; aralarında uzun ve zorlu bir savaş cereyan etti. Alisfragamutosis isimli bir kralın önderliğinde çobanlar yenilgiye uğratılıp Mısır'ın diğer bölgelerinden sürülüp çıkarılarak 40 bin dönümlük bir alana hapsedildiler. ... Çobanlar, bütün bu alanın etrafını geniş ve dayanıklı surlarla çevirdiler. ... Alisfragamutosis'in oğlu Tummosis burayı 480 bin askerle kuşatıp almayı denediyse de başarılı olamadı ve taraflar arasında, şimdiye kadar ne yapmış olurlarsa olsunlar, çobanların Mısır'ı hiç bir saldırıya maruz kalmadan terkedecekleri şeklinde bir anlaşmaya varıldı; bu anlaşmadan sonra sayıları 240 binden az olmamak kaydıyla çobanlar, tüm akrabalarını alarak Mısır'ı terkedip çölden Suriye'ye doğru yola çıktılar. Fakat o zamanlar Asya'ya hâkim olan Asurîlerin korkusundan şimdilerde Yahuda denen ülkede yukarıda zikredilen sayıda insanı içine alacak bir şe-

hir inşâ edip adına Yeruşalim dediler." [65]

Manetho, burada birkaç yanlış yapmıştır. Birincisi, Sâmilerin sürgün edilip İsrailoğullarının göz hapsine alınması (Manetho'nun anlattığı gibi) aynı kavimle değil, bilakis farklı iki kavimle alâkalı hâdiselerdir. İkincisi, İsrailoğulları Asurîlerden değil, Ameliklerden korkmaktaydı. Üçüncüsü, İsrailoğulları bu göçü, çölden değil denizden gerçekleştirdiler.

Ayrıca Eski Ahit'teki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, farklı Sâmi halklar arasında Mısırlılarla en yakın bağları olan Araplardı. İsmailoğullarının annesi olan Hacer Mısırlıydı.[66] İsmail'in hanımı da Mısırlıydı.[67] Arap kervanları sık sık Mısır'a uğrardı [68] ve Hz. Yusuf'u Mısır'a götürenler de Araptı.[69] Hz. Yusuf'un Mısır'da bulunduğu devirde, Mısır ve civarındaki ülkelerde büyük bir kıtlık baş gösterdi. (Âd ve Amalık kavimlerinin vatanı olan) Yemen'in kraliçesi, Mısır'dan tahıl almak üzere elçiler göndermişti. Hicrî 1. asırda Müslüman arkeologların Yemen'de keşfettiği kitâbeler de bu hâdiseyi teyid etmektedir.[70] Bu kitâbe, Kitab-ı Mukaddes'in büyük kıtlık ile alâkalı ifadelerini doğrulamakla kalmayıp, Yemen Arapları ile *Hyksos* nâmı altında Mısır'da iktidarda bulunan Araplar arasındaki samimi münâsebetleri de gözler önüne sermektedir.

Modern Keşifler: Manetho'nun kaleme aldıkları, Hyksosların aslen Sâmi hükümdarlar olduğu hususunda hemfikir olan modern Mısırologlarca da doğrulanmıştır. Bazıları daha da ileri giderek Mısırlıların kendilerinin de Sâmi menşeili olduğunu ileri sürmektedirler.[71]

Hyksosların Arap olduğunu söyleyen muteber ilk delil, tarihçi Heron tarafından getirilmiştir. Heron şöyle demektedir:

> Bir kaç kabilenin farklı yönlerden Mısır'a akın ettikleri anlaşılmaktadır, fakat doğudan ilerleyenler, yani Araplar en güçlü olanlardı ve Aşağı Mısır'a kadar girdiler. ... Uzun sakalları, uzun cübbeleri, diğer eşyalar onların Arap olduklarına şahitlik etmektedir.[72]

Kitâbeleri esas alarak eski Mısır tarihi üzerine bir eser telif eden Alman tarihçi Brugsch Heinrich'a göre Hyksosların Sâmi tâbiyeti kesin olup, eski Mısır dilinde *'hyk'* kral, *'sos'* ise çoban ve çöl halkı anlamlarına gelmekteydi.[73] Yine Heinrich Arapların Âd'ın oğlu Şeddâd'ın Mısır'ı işgal ettiği iddiasını da kitabına almıştır.[74] 1909'da derlenen *A Guide to Egyptian Collections in the British Museum* (British Museum'deki Mısır Eserleri Rehberi) isimli eser de *hyksos* kelimesinin çöl kabilelerinin başı veya şeyhi anlamında *hyks* ve *şaso* kelimelerinin bir terkibi olduğu tezini desteklemektedir.

Modern dönemde Ameliklerin, Sâmilerin ve Hyksosların aynı halk olduğunu farkeden ilk Müslüman âlim Mısırlı Rifâet Bey'di. *Envârü't-Tevfîk'ül-Celîl* adıyla Mısır tarihi üzerine kaleme aldığı eseri, 1825 yılında basılmıştır. Bu eserde şu satırlara rastlamaktayız:

> Krallıklarının adı Hyksos krallığı idi ve hükümdarları da tarihte hyksos krallar olarak tanınmaktaydılar. Fakat Müslüman âlimler arasında onlar Amalıklar olarak bilinmekteydiler.[75]

Bu çerçevede Samuel Laing şöyle yazmaktadır:

> Hyksos veya çoban krallar olarak bilinen bu istilacıların kim oldukları hususunda ciddi şüpheler mevcuttur. Muhtemelen Kenanlı, Arap ve diğer Sâmi halkların göçebe kabilelerinden müteşekkildiler, ama Hititlerin onlara iştirak ettikleri anlaşılmaktadır; bu hükme, Naville'in Bubastik'te yeni keşfettiği Hyksos hanedanının son hükümdarlarından tip olarak şüpheye mahal bırakmaya-

cak derecede Turanlı, hatta Çinli olan ikisinin kafa heykelinden varmaktayız.[76]

Hyksosların Arap olduğu tezini destekleyen değişik deliller kısaca şöyledir:

1. Arapların eski zamanlarda Mısır'ı yönettiklerini iddia etmeleri.

2. Mısırlıların Arapların Mısır'ı fethettiklerine dair itirafları.

3. İlk Hyksos kralının ismi ile Arapların anlattıkları Mısır fatihinin ismi arasındaki şekil ve mânâdaki benzerlik.

4. "Hyksos" kelimesinin Arapça ya da Sâmi kökenli olması.

5. Hyksos krallarının heykellerinde gördüğümüz Arabî bir sima ve giyiniş.

6. Araplar ile Mısırlılar arasındaki çok eskiye dayalı münâsebetler.

7. Hyksos ve Araplar arasındaki âdet benzerliği.

8. Eski Ahit'teki atıf ve deliller.

9. Arkeoloji uzmanlarının araştırmaları.

10. Yosefus ve diğerlerinin şehâdeti ve bunun Avrupalılarca genel kabul görmesi.

Yukarıdakilere, bir kitâbede bulunan, eski Mısır hükümdarı III. Ramses'e ait şu sözleri ekleyebiliriz: "Şaşen kabilelerine ait Sâ'îr (halkını) ezip geçtim."

Sâ'îr, Edomî Araplarının bir zamanlar devlet kurdukları, Kuzey Arabistan'da dağlık bir arazidir. Sâ'îr Dağı, Kitab-ı Mukaddes'te sıkça zikredilir.

3. Diğer Memleketlerdeki Âdlar

Sâmi Araplar, Asur, İran, Fenike, Kartaca, Girit ve Yunanistan'a kadar nüfûz etmişlerdi. M.Ö 1200'lerde Babil'de Asur devleti kuruldu. İran o zamanlar ayrı bir devlet değil, Asur ve Babil'in bir parçasıydı. Eski Ahit'e

göre Ar^ümiler olarak da bilinen Fenikeliler, Akdenizin Suriye sahillerinde yaşamışlardı. Avrupa ile Asya arasında gidip gelen ve Avrupa'nın gömülü bulunduğu barbarlık ve cehâlet karanlığını dağıtan dünyanın ilk tüccar halkıydı. Bir taraftan Afrikanın verimsiz topraklarına (Kartaca) medeniyet tohumlarını ekmişler, diğer taraftan ilim ve kültür ışıklarıyla Avrupanın o soğuk ülkesini (Yunanistan) aydınlatmışlardı.

Aşağıda, farklı ülkelerdeki Sâmi Arapların başarılarını, kısa da olsa, ilginize sunuyoruz.

Asur: Daha önce belirttiğimiz gibi, aslen Sâmi olan Asurlular, ataları Âd kavminin (Sâmilerin ilk halkası) gittiği güzergâhı izleyerek Arabistan'ın Basra Körfezi sahillerinden Babil'e doğru ilerlemişlerdi. Aslında Asurlular şecere açısından Arap olup, Asur'da yapılan arkeolojik keşifler de bunu doğrulamaktadır.

İran: İran'ın çok eski devirlerde tutulmuş kayıtlarında, Cemşid'den sonra adı Dehhâk olan bir Arabın (yani hânedanının) bin yıl boyunca İran'da hüküm sürdüğünden bahsedilir.[77] Tarihçilerimizden bazıları, Dehhâk'ın Yemenli bir kralın ismi olduğunu söyler.[78] Fakat Yemenlilerin İran'ı doğrudan işgal ettikleri tarihî ve arkeolojik açıdan ispatlanamamış durumdadır. Hakikat, Yemen'den Arap Denizi kıyılarına göçen ve nihayetinde Asur'da bir devlet kuran Arapların İran'ı işgal edip, orada çok uzun bir süre hüküm sürdüğüdür. İran'ın M.Ö. 600'de Medler ortaya çıkana kadar Asur ve Babil hâkimiyeti altında kaldığı artık ispatlanmış bir gerçektir. Asur devri M.Ö. 1800'lerde ve M.Ö. 1200'lerde en parlak dönemini yaşamış ve M.Ö. 600'lerde de bitmiştir.

Fenike: Akdeniz kıyılarına yerleşmiş olan Fenike-

lilerin başkenti Tâ'ir olup, Asya ile Avrupa arasında ticaret yapan maharetli tüccarlardı. İbranice'de onlara Arâmî ismi verilir. Araplara göre Âramilerin vatanı Arabistan olup, Arâmîler de önceleri Tâ'ir olarak bilinen (Arabistan'daki bir sahil kenti) Bahreyn'den Arabistan'a geldiklerini kabul etmektedirler. Arkeolojik araştırmalara göre Fenikelilerin dili, dini ve âdetleri Sâmi idi. Netice olarak Fenikelilerin tüm o muhteşem işleri Arapların hanesine yazılabilir.[79]

Kartaca: Fenikeliler veya Arâmî Araplar, bugün Tunus kentinin bulunduğu yerdeki Kartaca'da meskûndular. Araplar orada Büyük Roma İmparatorluğunu bile korkutan çok muhkem bir devlet kurmuşlardı. Hanibal'ın ortaya çıkıp Romalılarla bir dizi savaşta çarpıştığı yer burasıdır. Kartaca, en sonunda despot Romalılar tarafından yerle bir edilmiştir.

Yunanistan ve Girit: Avrupanın ilk medenî ülkesi Yunanistandı ve Yunan medeniyet ve kültürünün kaynağı tamamen Fenikelilerdi. Bu durum ticarî birçok metânın Yunanca ve Arapça'da benzer isimler taşımasının sebebini de izah etmektedir. Araplar Yunanistan ile Girit'e de yerleşmişlerdi. Yunanlı coğrafyacı Pliny şöyle demektedir: "Mina halkına göre Minalıların soyu, Girit kralı Minos'a dayanmaktadır."[80]

Diğer bir Yunanlı müellif Strabo, Kadmus'un (Yunanistan'a yazıyı getirdiğine inanılan Fenikeli) Yunanistan'da, Bœotia sahillerinin açığında bir ada olan Evboia'da bir Arap kolonisini kuruşunu anlatmaktadır. [81]

4. Kur'ân'da Âd Kavmi

Âd kavminin dünyanın en eski medeniyetini kuran büyük bir halk olduğu şimdiye kadar yazdıklarımızla

açığa kavuşmuş olmalıdır. Âd kavmi, Asya ve Afrika coğrafyasına yayılarak, büyük sanatkârlıklarının tezahürü mahiyetinde dev konaklar ve sarayvarî binalar inşâ etmişlerdir. Tabiatıyla, Âd kavminin yükseliş ve çöküşü, Araplar için bir ikazdı. Kur'ân'da, Âd kavminden sık sık bahsedilmekte olup, bunlardan bir kısmı aşağıdadır:

(a) "Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine, direkleri (yüksek binaları) olan, ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem şehrine?" [82]

(b) "Düşünün ki, O sizi, Nuh kavminden sonra onun yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı." [83]

Hz. Nuh'tan sonra oğlu Sâm'ın neslinin (yani Sâmilerin) devletlerini Arabistan ve civarı memleketlerde kurdukları çok iyi bilinen bir gerçektir. Buradan da Âd kavmi ile Sâmilerin aynı halk olduğu neticesine varabiliriz.

(c) "Âd'a gelince, onlar yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'kuvvetçe bizden daha büyük kimmiş?' dediler." [84]

"Rabbim sizin yerinize diğer bir kavmi getirir de O'na hiç bir şeyle zarar veremezsiniz." [85]

Burada Kur'ân, Âd'ın büyüklüğünü doğrulamaktadır.

(d) "(Siz) her tepede cehalet eseri anıtlar, tapınaklar mı yükselteceksiniz? Sonsuza kadar yaşayacağınız kuruntusuyla, sapasağlam mâlikâneler mi edineceksiniz?" [86]

"İşte onlar o hâle geldiler ki, meskenlerinden başka bir şey görünmez oldu." [87]

Yine burada Kur'ân, Âd kavminin eşsiz mimarî maharetini teyid etmektedir. Âd kavminin memleketi olarak genellikle Yemen gösterilse de, kesin bir yer ismi vermek mümkün değildir. Kur'ân, şu âyetle Âd ülkesi-

nin bugünkü Ahkâf (kum tepeleri) çölünde bulunduğunu belirtmektedir:

> Hani o Ahkâf'taki kavmini "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Hakikat, ben üzerinize (gelecek) büyük bir günün azabından korkuyorum" diye tehdit etmişti.[88]

Hz. Hud'un Peygamberliği: Hud (a.s.), Allah tarafından Âd kavmine doğru yolu göstermek üzere vaziflendirilmişti.

> Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). O, (kavmine şöyle) dedi: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiç bir ilahınız yoktur. (Hâlâ Allah'tan) korkmayacak mısınız?
>
> Kavminin ileri gelenlerinden kâfir bir topluluk da: "Doğrusu biz seni aklı kıt biri olarak görüyoruz, seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz" dedi. (Bunun üzerine Hûd): "Ey kavmim, dedi, ben aklı kıt biri değil, âlemlerin Rabbinden gönderilmiş bir peygamberim. Size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum ve size dürüst ve güvenilir öğütler veriyorum."
>
> "Sizi uyarabilsin diye kendi içinizden birinin eliyle; Rabbinizden size bir haber gelmesini yadırgıyor musunuz, niçin? Hiç değilse, sizi nasıl Nuh toplumunun yerine getirdi ve sizi maddî varlık olarak nasıl kat kat üstün güçlerle donattı, bunu hatırlayın. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki, kurtuluşa erebilesiniz."
>
> Şöyle cevap verdiler: "Bir tek Allah'a kulluk edelim de atalarımızın kulluk edegeldiği bütün öteki tanrıları bırakalım diye mi bize geldin? Eğer doğru sözlü biriysen, haydi getir (de görelim) bizi tehdit edip durduğun azabı!" (Hûd): "Zaten Rabbinizin müstehak gördüğü ürkütücü bir bela ve gazapla kuşatılmış durumdasınız!" dedi. "Şimdi, Allah'ın haklarında hiçbir delil indirmediği, yalnızca sizin ve atalarınızın uydurduğu o (boş) isimler hakkında mı benimle çekişiyorsunuz? Bekleyin öyleyse; doğrusu ben de sizinle bekleyeceğim."[89]

"Âd (kavmine) gelince, onlar, doğru olan her şeye karşı (çıkarak) yeryüzünde küstahça dolaştılar ve "Bizden daha güçlü kim varmış?" diye böbürlendiler. Hayret! Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu görmediler mi? Ama onlar mesajlarımızı reddetmeye devam ettiler." [90]

"Ve Âd'ın kardeşini –ki ondan evvel de ondan sonra da uyarıcı peygamberler gelip geçmişti– hatırla. Hani o, Ahkâf'taki kavmini, 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Hakikat ben üzerinize (gelecek) büyük bir günün azabından korkuyorum' diye tehdit etmişti. Dediler ki: 'Sen bize, bizi tanrılarımızdan döndürmen için mi geldin? Öyleyse bizi tehdit etmekte olduğun şeyi eğer doğru söyleyenlerdensen, getir bize!' (Hûd): '(Bunun) ilmi ancak Allah nezdindedir. Ben size gönderildiğim şeyi tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahiller gürûhu olarak görmekteyim.' dedi" [91]

"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). Dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur. Siz (Allah'a karşı) yalan uyduranlardan başkası değilsiniz. Ey kavmim! Ben buna karşılık sizden hiç bir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım, beni yaradandan başkasına âit değildir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz? Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret isteyin. Sonra da O'na tevbe edin ki, üstünüze gökten bol bol (yağmuru) göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın. Günah işleyerek (Allah'tan) yüz çevirmeyin.' Dediler ki: 'Ey Hûd! Sen bize açık bir mucize getirmedin. Biz de senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz ve biz sana inanacak da değiliz. Biz, «Tanrılarımızdan biri seni fenâ çarpmış!» demekten başka bir söz söylemeyiz.' (Hûd) dedi ki: 'Ben Allah'ı şâhit tutuyorum; siz de şahit olun ki, ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım. Artık bana topyekûn istediğiniz tuzağı kurun, sonra bana mühlet de vermeyin! Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenip dayandım. Çünkü yürüyen hiç bir varlık

yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır. Eğer yüz çevirirseniz şüphesiz ki, benimle size gönderileni size tebliğ ettim. Rabbim (dilerse) sizden başka bir kavmi yerinize getirir de O'na hiç bir zarar veremezsiniz. Çünkü benim Rabbim her şeyi gözetendir." [92]

"Âd (kavmi de kendilerine) gönderilen (peygamber)leri yalanladı. Hani, kardeşleri Hûd onlara: 'Artık Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımayacak mısınız?' demişti. 'Şüphesiz ben size (gönderilmiş) emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Hem, ben sizden bunun için (dünyevî) bir karşılık da beklemiyorum; benim hak ettiğim karşılığı vermek Âlemlerin Rabbinden başkasına düşmez. Her tepede cehalet eseri, (putperestçe) anıtlar, tapınaklar mı yükselteceksiniz? Ve sonsuza kadar yaşayacağınız kuruntusuyla, sapasağlam mâlikâneler mi edineceksiniz? Ve (başkalarının hukukuna) el uzattığınız zaman, hiç bir sınır tanımadan, hep böyle zorbalık mı yapacaksınız? Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin! Size bilip durduğunuz şeylerle (nîmetlerle) yardım eden, size sürüler ve çocuklar veren, size bahçeler ve pınarlar veren (Allah'tan) korkun. Ben cidden üstünüze (gelecek) büyük bir günün azabından korkuyorum!' (Ama bütün uyarılara rağmen onlar): 'Bize öğüt veriyor olsan da, olmasan da, bizim için fark etmez! Bu (davranışımız), sadece öncekilerin âdetinden başka (bir şey) değildir. Biz azaba uğratılacak değiliz!' dediler. İşte onu böyle yalanladılar; bunun üzerine biz de onları yok ettik. Doğrusu bunda büyük bir ibret vardır; ama çoğu iman etmezler. Şüphesiz Rabbin mutlak galiptir, çok esirgeyicidir." [93]

Âd kavminin çöküş ve yok oluşunun sebeplerini, yukarıdaki âyetlerin ışığında, üç başlık altında toplayabiliriz:

(a) Güçten Doğan Kibir: Âd kavmi güçleriyle gururlanıp şöyle demekteydiler: "Kuvvetçe bizden güçlü

kimmiş?" [94] Peygamberleri Hûd, "(Allah'a itaat edersenîz), Allah gücünüzü artıracaktır" müjdesini vererek kavmine Allah'a kulluk etmeyi öğütledi. Fakat kavmi ona kulaklarını tıkadı. Kur'ân'da şöyle denmektedir:

"Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu görmediler mi?" [95]

"Size bilip durduğunuz şeylerle (nimetlerle) yardım eden, size sürüler ve çocuklar veren, size bahçeler ve pınarlar veren (Allah'tan) korkun!" [96]

(b) Zulüm: Âd kavmi, yukarıda aktarılan âyet-i kerîmelerden anlaşılacağı üzere, denetimleri altındaki insanları umûmiyetle ezmekteydiler. Yosefus da aşağıda nakledeceğimiz satırlarda Âd kavminin zorbalığını tasvir etmektedir:

Tanrı bize sırtını döndü ve birden, şaşırtıcı bir şekilde, doğudan kötü tıynetli insanlar geldiler; ülkemize sefer düzenleyecek kadar cesurdular ve tek bir muharebe bile etmeden kolayca onu ele geçirdiler. Bizi yönetenleri esir edince, şehirlerimizi yakıp, mâbetlerimizi yıktılar.[97]

(c) Allah'a İman Etmemeleri: Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır:

"Âd (kavmin)e de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). O, (kavmine şöyle) dedi: 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?" [98]

Daha sonra Hûd şunları söyledi:

"Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ki, size gönderileni bildirdim. Rabbim (dilerse), başka bir topluluğu sizin yerinize getirir de O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Çünkü benim Rabbim her şeyi gözetendir." [99]

"Ben cidden üstünüze (gelecek) büyük bir günün azabından korkuyorum." [100]

Nihayetinde ilahî gazap Âd'ı vurdu. Kur'ân, bu ko-

nuda şöyle buyurur:

"Bunun üzerine, bu dünya hayatında aşağılanmanın azabını tattırmak için o bahtsız günlerde üzerlerine müthiş bir kasırga gönderdik; onların öteki dünyadaki azapları ise daha da aşağılayıcı olacak ve bir yardımcı da bulamayacaklardır." [101]

"Artık ne zaman ki, onu vadilerine yönelerek gelen bir bulut hâlinde görünce, 'Bu, bize (bereketli) bir yağmur getirecek olan buluttur!' diye haykırdılar. (Ama Hûd): 'Hayır!' (dedi). 'Bu sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde acı azap bulunan bir rüzgârdır! O, Rabbinin emriyle herşeyi helâk edecektir!' Onlar öylesine çarçabuk silinip gittiler ki, geride (bomboş) evlerinden başka bir şey kalmaz oldu: Biz günaha saplanmış bir topluluğu böyle cezalandırırız." [102]

"Âd kavminin de, müthiş bir fırtınayla kökü kazındı. Onların üzerinde o fırtına aralıksız olarak yedi gece sekiz gün hükmünü sürdürdü; öyle ki, insanların (kökünden çıkarılmış) hurma kütükleri gibi yere yıkıldıklarını gözünde canlandırabilirsin. Şimdi onlardan geriye kalan bir iz görüyor musun?" [103]

Ahkâf, Arabistan'ın güneyinde Rub'ül-Hâli olarak da bilinen, yüzlerce kilometre uzunluğundaki büyük bir çöldür. Bu çölü geçmek neredeyse imkânsızdır. Palgrave, *Travels into Arabia* (Arabistan'a Seyahatler) isimli eserinde, bu çölün başlıca özelliklerini anlatmaktadır.

DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR:

(a) Eski Ahit'te, Hz. Hûd (Heber/Âbir), bütün İbranilerin atası olarak anlatılmaktadır. Elimizde bu iddiayı destekleyen herhangi bir delil mevcut olmamasına rağmen Hristiyan yazarlar bu görüşü benimsemektedir. Aden civarında bulunmuş olan İkinci Âd dönemine

âit bir kitâbede Hûd ismi geçmektedir. Hz. Hûd'un kabrinin, Hadramut'ta bir dağın eteklerinde bulunduğu sanılmaktadır. Bu yer, çok uzun bir zamandan beri insanların ziyaretgâhı hâline gelmiştir.

(b) Bir çok kişi, Âd kavmi mensuplarının normalden çok uzun boylu olduğunu düşünmektedir. Bunun sebebi muhtemelen, Kur'ân'da geçen *Zât'ül-İmâd* (Sütun insanlar) ifadesinin yanlış anlaşılmasıdır. Âyette onların çok usta inşaatçılar olduğuna vurgu yapılmaktadır. Kur'ân'ın başka bir yerinde şöyle buyurulmaktadır: "Sizi nasıl Nuh toplumunun yerine getirdi ve sizi maddî varlık olarak nasıl kat kat üstün güçlerle donattı, bunu hatırlayın." [104] (*Istah* kelimesi, güç ve kuvvet anlamlarına gelmektedir.)

Aynı ifade, Kur'ân'da Tâlut'a ithafen de kullanılmıştır: "Allah ... ilimde ve bedende ona üstünlük verdi." [105] Buradan, hiç kimse Tâlut'un bedenen çok büyük olduğu neticesini çıkaramaz. Bu âyetin açık anlamı, Tâlut'un çok güçlü ve cesur bir adam olduğudur.

(c) İlahî cezanın ardından Âd kavminden kimsenin sağ kalmadığı farzedilmektedir. Bu hatalı görüş, Kur'ân'daki şu âyetlerin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır:

> "Onlar öylesine çarçabuk silinip gittiler ki, geride (bomboş) evlerinden başka bir şey kalmaz oldu."[106]

> "Öyle ki, insanların (kökünden çıkarılmış) hurma kütükleri gibi yere yıkıldıklarını gözünde canlandırabilirsin. Şimdi onlardan geriye kalan bir iz görüyor musun?"[107]

Fakat, yukarıdaki âyetlerin o bölgenin Hz. Peygamber'e vahiy indiği devirdeki hâline işaret ettiğini sıradan bir insan bile anlayabilir. Âd kavminden geri kalanların varlığı ile alâkalı olarak da Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır:

"Bunun üzerine kendisini de, onunla beraber olanları da katımızdan bir rahmet ile kurtardık. Âyetlerimizi yalan sayıp iman etmemiş olanların ise kökünü kestik." [108]

"Ne zaman ki (azap) emrimiz geldi. Hûd'u da, beraberlerindeki mü'minleri de, bizden bir rahmet olarak selâmete erdirdik, onları ağır azaptan kurtardık." [109]

"Ve şüphesiz ki, önceki Âd kavmini O helâk etti." [110]

Yukarıdaki âyetlerden anladığımız kadarıyla, yok edilen Âd, "Birinci Âd" kavmidir. Hayatta kalanlara ise "İkinci Âd" ismi verilmiştir. İbni Hişam el-Kelbî, Birinci ve İkinci Âd'lar üzerine bir kitap telif etmişse de, bu kitap günümüzde mevcut değildir.[111]

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI:

1. Bkz. Tekvin,
2. *Encyclopædia Britannica,* c. XXIV, s. 618
3. Bevan, *Geography of Torat.*
4. *Encyclopædia Britannica,* bkz. Semitic Languages (Sami Dilleri) başlığı altına
5. *Encyclopædia Britannica,* c. II, s. 264,
6. *a.g.e.,* c. XXIV, s. 620
7. R. W. Rogers, *History of Babylon and Assuria* (Babil ve Asur Tarihi), c. I, ss. 306-307.
8. *a.g.e.,* bkz. "Assyrian Grammer" (Asurî gramer) bölümü
9. *a.g.e.,* bkz. "Geography of Ancient Arabia" (Eski Arabistan Coğrafyası) bölümü
10. *a.g.e.,* bkz. "Historical Researches of Ancient Commerce and Politics" (Antik Dönem Ticaret ve Siyaseti Üzerine Tarihî Araştırmalar) bölümü
11. *a.g.e.,* bkz. "Grammar of Semitic Languages" (Sami Dilleri Grameri) bölümü.
12. *a.g.e.,* c. I, s. 452.
13. Bkz. Samuel Laing, *Human Origin* (İnsanın Menşei).
14. *Encyclopædia Britannica,* c. XXIV, s. 620
15. *Encyclopædia Britannica,* c. II, s. 263
16. Tekvin 11:1, 2, 8 ve 9.
17. *Kitâbu'l-Maârif* (Mısır), s. 10.
18. *Târîh* (Lyden), s. 17.
19. En'âm sûresi, [6]: 92
20. Huart, *Introduction to History of Arabia* (Arabistan Tarihine Giriş)
21. Schrader (W. Right, *The Grammer of Semitic Languages* [Sami Dilleri Grameri], s. 9.)
22. *Amalek* kelimesinin etimolojisi, *Encyclopedia of Islam*'da (c. I, s. 377) şöyle anlatılmaktadır:
    "Hubert Grimme, *Kef* ünsüzünün Sümerce'deki *gayn* gibi bir gırtlak sesine dönüşmesi (bunun misalleri oldukça çoktur) ve Arapça'daki *'ayın* kadar sert bir ünlünün sonradan eklenmesi ile Eski Ahit'teki (*Emluk* kelimesinin kuralsız çoğulu olan) *Amalek* ile *Meluh* kelimesinin aynı olduğunu itiraza yer bırakmayacak şekilde izah etmektedir; Böylece de M.Ö. 3. binlerin

ikinci yarısı kadar eski bir tarihte kavimlerin bu ilkinin (Sayılar 24: 20) varlığına dair kitabî kaynakların gerçekte varolduğu görülmektedir."

23. *Kitabu'l-Maârif,* s. 10.
24. *Tarih,* c. II, s. 259.
25. Yâkubî, *Tarih,* c. I, s. 20; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb,* c. I, s. 44; İbn Kuteybe, *Maârif,* s. 13.
26. Aşağıda, (en eski kaynaklardan olan) İbn-i Kuteybe'nin *Kitabu'l-Maârif*'i (Mısır baskısı, s. 10) ile (en son kaynaklardan) Kalkaşandî'nin *Sebâ'ik'üz-Zehâb* (Bombay bas., s. 13-14) isimli eserindeki iki ayrı şecereyi iktibas ediyoruz:

İbn-i Kuteybe	*Kalkaşandî*
(1) 'Amâlik, b. Lâvez, Âram, b. Sâm	'Amlik, b. Lâvâz, b. Sâm
(2) Cedis, b. Levâz, b. Âram, b. Sâm	Cedis, b. Aram, b. Sâm
(3) Âd bin Uz, b. Âram, b. Sâm	Âd b. Uz, b. Âram, b. Sâm
(4) Samûd, b. Geser, b. Âram, b. Sâm	Semûd, b. Geser, b. Âram b. Sâm
(5) Tasm	Tasm, b. Levâz, b. Sâm

27. P. Arnold, *Sevâu's-Sebîl.*
28. Corcî Zeydan, *el-'Arabu Kable'l-İslâm,* s. 240
29. *Encyclopœdia Britannica,* c. XXIV, s. 626.
30. İbn-i Haldûn, *Târîh,* c. II, s. 71.
31. *a.g.e.,* s. 7.
    Burada şunu da belirtmekte fayda var ki, Sâmi ırkının yerleştiği bütün topraklara zamanla "Aram" ismi verilmiş olup, Eski Ahid'te bu yüzden Mezopotamya'ya (Irak) "Âram-ı Nehreyn", ve "Peden-Aram", Suriye'ye "Âram" ve "Âram-ı Damaskus", Kuzey Arabistan'a da "Âram-i Arab" adları verilmektedir. Üstelik Babil, Asur, Suriye, Kenan, Fenike ve Kuzey Arabistan'da bulunan eski kitâbeler, ya Ârâmîcedir ya da Ârâmîce kelimelerle doludur.
32. Fecr Sûresi [89]: 6-8.
33. A'râf Sûresi [7]: 69
34. *History of Arabia.*
35. Tekvin, 36:2
36. A'râf Sûresi [7]: 69.
37. Necm Sûresi [53]: 50.
38. Ğâfir Sûresi [40]: 30-31.
39. İbni Kuteybe, *Maârif* (Mısır), s. 10
40. S. Laing'e göre (*Human Origin,* s. 33-39) Âd'lar, ilkin

Arabistan'dan Irak'a, oradan da diğer ülkelere gitmişlerdir.

41. *Maârif,* s. 10
42. *Kitâbu'l-'İber* (Mısır), c. II, s. 18.
43. *el-Fihrist* (Avrupa), s. 28.
44. *Târîh,* s. 202-205.
45. Tekvin 10:7-10.
46. *History of Antiquity,* c. I, s. 249.
47. *Encyclopœdia Britannica,* c. XXVI, s. 75-76
48. *History of Babylon and Assuria,* c. I, s. 452.
49. *a.g.e.,* s. 383.
50. *a.g.e.,* s. 338.
51. Kitâb-ı Mukaddes, Irak ile Suriye arasındaki savaş bahsinde, Amraphel isimli Şinar (Babil) kralından söz etmektedir. (Tekvin, 14:1). Sami dillerinde, *Elif* ile *He* ve *Be, Pe* ve *Fe* harfleri birbirlerine dönüşebildiklerinden, *Amraphel* aslında, Hammurabi'nin İbranice söylenişi olan 'Amûrâbî olması muhtemeldir. (Amraphel'in sonundaki Tanrı anlamına gelen "el" takısı, genellikle İbranice kelimelere eklenir. Meselâ İsrael, Samuel vs.) Kitâb-ı Mukaddes'in Amraphel'i ile Arapların Hammurabi'sinin aynı ülke ve döneme ait olması, tek başına onların kimliğine dair güçlü bir delildir. Eğer bu görüş kabul edilirse, Hammurabi ile Hz. İbrahim'in aynı dönemin insanları olması gerekir.
52. *Kitâbu'l-Maârif,* s.10.
53. Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldan,* c. I, s. 211.
54. İbni Haldûn, *Târîh,* c. II.
55. Josephus, c. II, s. 398.

Burada dikkati çeken husus, Araplar Mısır fâtihine "Şeddâd" ismini verirken, yukarıda adını zikrettiğimiz tarihçi Manetho bu kişinin isminin "Selâtis" olduğunu söylemektedir. Aslında her iki isim de aynı anlama gelmektedir. "Şeddâd" güçlü ve baskıcı mânâlarına gelirken, tüm Sami lisanlarında bu anlamı karşılayan diğer bir kelime de –Arapça'daki *"Sultan"* ve "Sultanât (Saltanat)" kelimelerinin türetildiği– *Sellât*tır.

"Hyk" kelimesi, Arapça'da bir kabilenin reisi mânâsına gelen *şeyh* kelimesinin bozulmuş şekli olabilir. *"Sos"* kelimesi kesinlikle Arapça olup, idâre ve gözetme anlamlarına gelir ve bundan idâre sanatı anlamına gelen "siyâset" türetilmiştir. Son kralın ismi olan "Assis" ise Arapça'da –yakın zamana kadar Mısır'daki reislere verilen bir ünvan olan *"Aziz"*e tekâbül etmektedir. *"Aziz"* kelimesi, ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de

Hz. Yusuf (a.s.)'ın kıssasında geçmektedir.
56. Hacer'in Firavun'un kızı olduğundan Eski Ahit bahsetmezken, Yahudi rivâyetlerinde bu hususa değinilmektedir.
57. Tekvin, 43:32 ve 46:34.
58. *a.g.e.*, 40, 41, 42. bablar.
59. *a.g.e.*, 45:16.
60. *a.g.e.*, 50:8-9
61. *a.g.e.*, 46:32
62. Çıkış, 1:7-11
63. Tâhâ sûresi [20]: 63.
64. Yâkûti, *a.g.e.*, s. 211.
65. Josephus, c. IV, s. 339.
66. Tekvin, 16: 3.
67. *a.g.e.*, 21: 21.
68. *a.g.e.*, 37: 26.
69. *a.g.e.*, 37: 29.
70. Bu kitâbe, kitabımızın Giriş bölümünde iktibas edilmiştir.
71. Prof. G. Rawlinson, *Ancient History of Egypt* (Mısır'ın Eski Tarihi), c. I, s. 981.
Prof. Rawlinson'un görüşü (c. I, s. 86-111), Mısır'ın beş krallığa ayrılmasından ileri gelen zayıflığı, yabancılarda ülkeyi işgal etme hevesi doğuruyordu. *Hyksos* veya çoban-kral olarak bilinen Suriyeli veya Arabistanlı bedeviler, Aşağı Mısır'ı ele geçirme başarısını gösterdiler.
72. Heron, c. II, s. 113 ve 118.
73. Heinrich, c. I, s. 273-274.
74. *a.g.e.*, c. I, s. 366.
75. Rifâ'et Bey, *Envar'üt-Tevfîk'ül-Celîl*, c. I, s. 58.
76. Samuel Laing, s. 29-30.
77. Firdevsî, *Şahnâme*.
78. Taberî, *Târîh* (Mısır), c. I, s. 98.
79. S. Laing. *a.g.e.*, s. 7.
80. Forster, *Geography*, s. 71-75.
81. *a.g.e.*, aynı bölüm.
82. Fecir Sûresi [89]: 6-8.
83. A'râf Sûresi [7]: 69.
84. Fussilet Sûresi [41]: 15.
85. Hûd Sûresi [11]: 57
86. Şuarâ Sûresi [26]: 128-129.
87. Ahkâf Sûresi [46]: 25.
88. Ahkâf Sûresi [46]: 21.

Ahkâf, Güney ve Kuzey Arabistan arasında uzanan meşhur bir çölün adı olup, bu yüzden Hz. Hûd'un peygamberliğini sadece Güney Arabistan'a hasretmenin geçerli bir sebebi bulunmamaktadır. Âd'ın yokoluşunun sebebi, aynı Babillilerin, Asurluların, Fenikelilerin, Kartacalıların, Yunanlıların, Romalı ve İranlıların yokoluş sebeplerinden çok da farklı değildir: Sosyal ve ahlâkî çöküş. Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiği üzere tabiatın kanununda en küçük bir değişiklik olmamıştır: "Allah'ın aynı kanunu daha önceden gelenler arasında da uygulanmıştır ve Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın." (Ahzâb sûresi [33]: 62)

Allah'ın kanunu, eğer bir toplum ahlâken çökerse, Allah onları doğru yola götürecek ve Allah'a isyankârlığın neticelerine karşı uyaracak bir yeniden yapılandırıcı gönderir. Kur'ân bu hususta şunları buyurur: "Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz." (İsrâ sûresi [17]: 15).

Fakat, Rablerinin emirlerine uymadıklarında, mahvolurlar.

89. A'râf Sûresi [7]: 65-71.
90. Fussilet Sûresi [41]: 15.
91. Ahkâf Sûresi [46]: 21-23.
92. Hûd Sûresi [11]: 50-57.
93. Şuarâ Sûresi [26]: 123-140
94. Fussilet Sûresi [41]: 15.
95. Fussilet Sûresi [41]: 15.
96. Şuarâ Sûresi [26]: 133-134.
97. Josephus, c. IV, s. 338.
98. A'râf Sûresi [7]: 65.
99. Hûd Sûresi [11]: 57.
100. Şuarâ Sûresi (26]: 135.
101. Fussilet Sûresi [41]: 16.
102. Ahkâf Sûresi [46]: 24-25.
103. Hâkka Sûresi [69]: 6-8.
104. A'râf Sûresi [7]: 69.
105. Bakara Sûresi [2]: 247.
106. Ahkâf Sûresi [46]: 25.
107. Hakkâ Sûresi [69]: 7-8.
108. A'râf Sûresi [7]: 72.
109. Hûd sûresi [11]: 58.
110. Necm Sûresi [53]: 50.
111. Bkz. İbni Nedim, *el-Fihrist.*

Üçüncü Bölüm

Kur'ân-ı Kerîm'de Adı Geçen Yerleşik Toplumlar

Arabistan'daki Araplar

Şimdi, öz vatanları Arabistan'dan ayrılmamış Arap kabilelerini tetkike başlıyoruz. Bunların en meşhuru, Birinci Âd kavminin yokolmasıyla ortaya çıkan Semûd kavmidir. Yine, başka ülkelerde yenilgiye uğrayıp Arabistan'a geri dönen Araplar, bir buçuk asır kadar süren bir devlet kurmuşlardır.[1]

Daima Arabistan'da yaşamış veya başka ülkelerde yenilgiye uğratılıp Arabistan'a dönmeye zorlanmış meşhur kabileler şunlardır:

(a) Hadramut'tan Irak'a Basra Körfezi boyunca uzanan topraklara hükmeden İkinci Âd kavmi.

(b) Hicaz'dan Sina sınırlarına kadar olan bölgede hakim olan Semûd kavmi.

(c) Hicaz'da yaşamış olan Cürhümîler.

(d) Yemâme'yi yönetmiş olan Tasm ve Cedisler.

(e) Yemen'in idarecileri olan Minalılar.

(f) Arabistan'ın kuzeyindeki, el-Ulâ'da yaşamış olan Lihyanîler.

ADNÂNÎLER

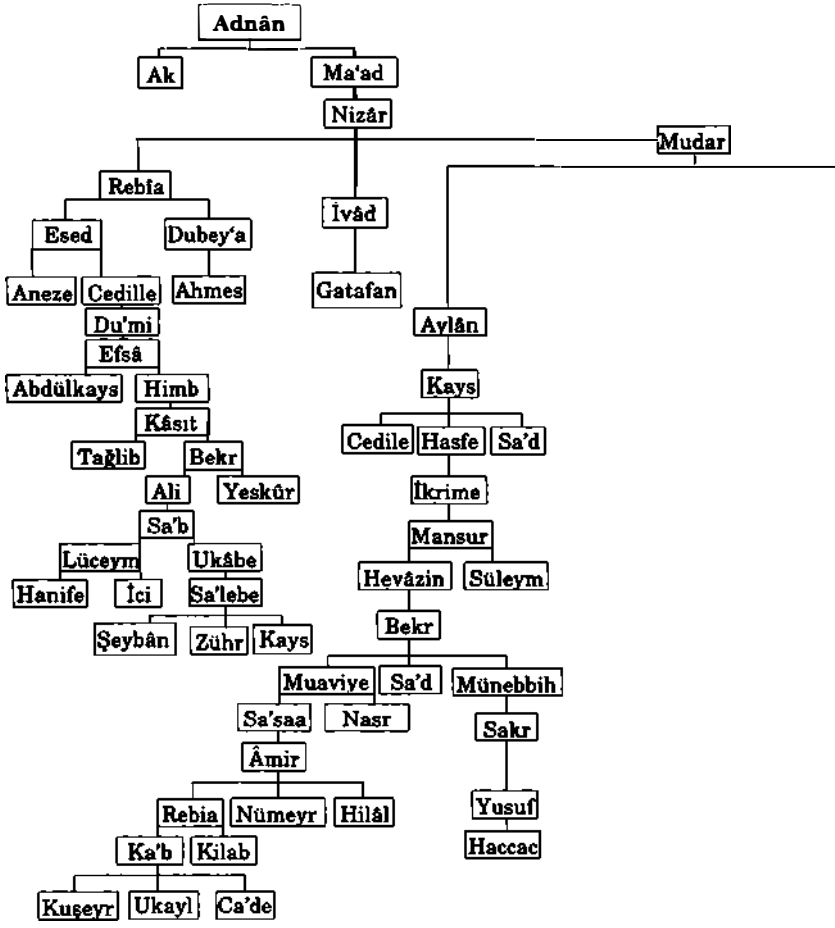
Adnân
Ak
Ma'ad
Nizâr
Mudar
Rebîa
İvâd
Esed
Dubey'a
Aneze
Cedille
Ahmes
Gatafan
Du'mi
Aylân
Efsâ
Abdülkays
Himb
Kays
Kâsıt
Cedile
Hasfe
Sa'd
Tağlib
Bekr
İkrime
Ali
Yeskûr
Mansur
Sa'b
Lüceym
Ukâbe
Hevâzin
Süleym
Hanife
İci
Sa'lebe
Bekr
Şeybân
Zühr
Kays
Muaviye
Sa'd
Münebbih
Sa'saa
Nasr
Sakr
Âmir
Rebia
Nümeyr
Hilâl
Yusuf
Ka'b
Kilab
Haccac
Kuşeyr
Ukayl
Ca'de

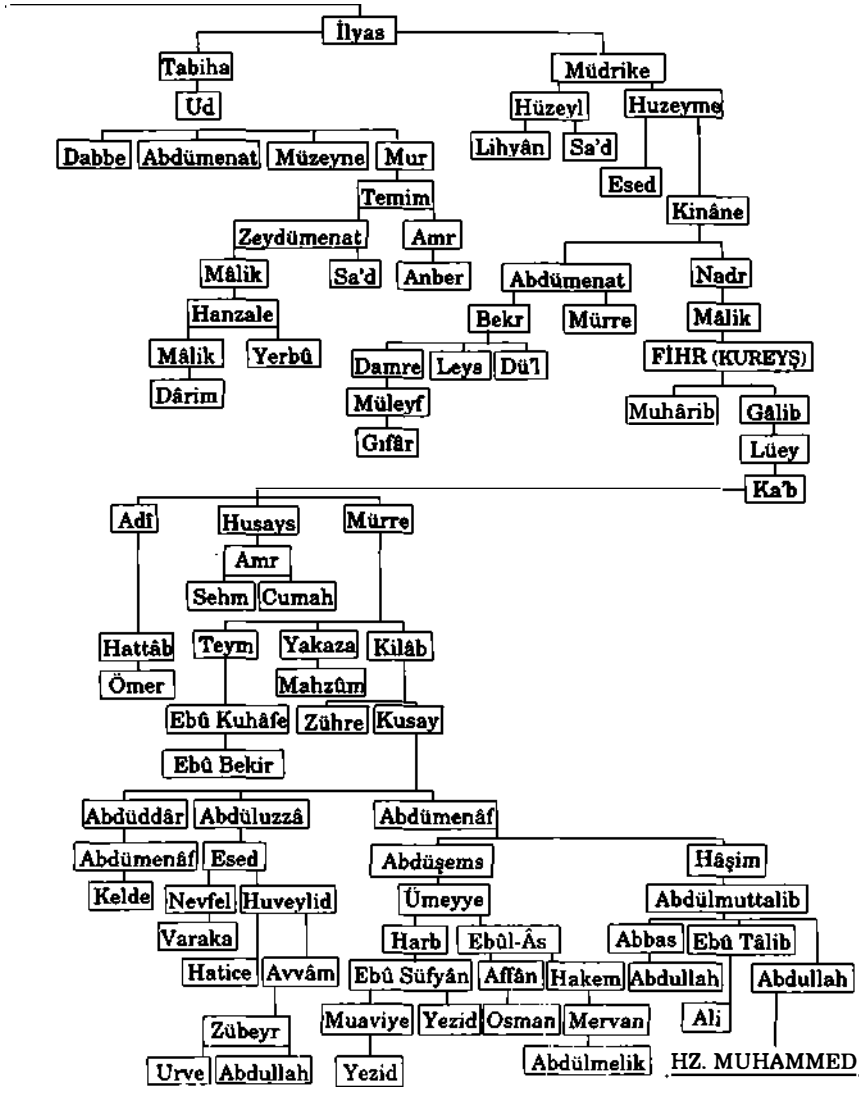
İlyas
Tabiha
Müdrike
Ud
Hüzeyl
Huzeyme
Dabbe
Abdümenat
Müzeyne
Mur
Lihyân
Sa'd
Esed
Temim
Kinâne
Zeydümenat
Amr
Mâlik
Sa'd
Anber
Abdümenat
Nadr
Hanzale
Bekr
Mürre
Mâlik
Mâlik
Yerbû
FİHR (KUREYŞ)
Dârim
Damre
Leys
Dü'l
Müleyf
Muhârib
Gâlib
Gıfâr
Lüey
Ka'b
Adî
Husays
Mürre
Amr
Sehm
Cumah
Hattâb
Teym
Yakaza
Kilâb
Ömer
Mahzûm
Ebû Kuhâfe
Zühre
Kusay
Ebû Bekir
Abdüddâr
Abdüluzzâ
Abdümenâf
Abdümenâf
Esed
Abdüşems
Hâşim
Kelde
Nevfel
Huveylid
Ümeyye
Abdülmuttalib
Varaka
Harb
Ebûl-Âs
Abbas
Ebû Tâlib
Hatice
Avvâm
Ebû Süfyân
Affân
Hakem
Abdullah
Abdullah
Zübeyr
Muaviye
Yezid
Osman
Mervan
Ali
Urve
Abdullah
Yezid
Abdülmelik
HZ. MUHAMMED

KAHTÂNÎLER

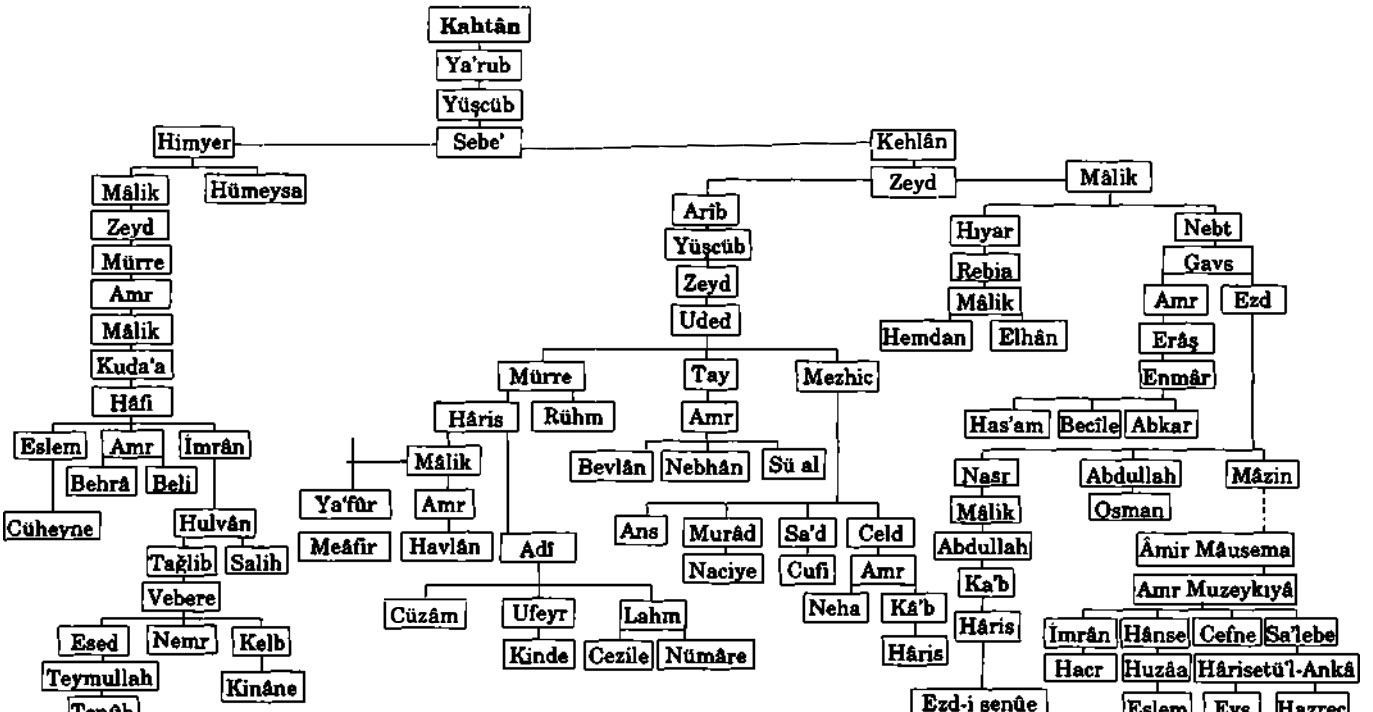
Kahtân
Ya'rub
Yüşcüb
Sebe'
Himyer
Mâlik
Zeyd
Mürre
Amr
Mâlik
Kuda'a
Hâfi
Eslem
Amr
İmrân
Behrâ
Beli
Cüheyne
Hulvân
Tağlib
Salih
Vebere
Esed
Nemr
Kelb
Teymullah
Kinâne
Tenûh
Hümeysa
Kehlân
Zeyd
Mâlik
Arîb
Yüşcüb
Zeyd
Uded
Mürre
Tay
Mezhic
Hâris
Rühm
Amr
Mâlik
Bevlân
Nebhân
Sü al
Ya'fûr
Amr
Meâfir
Havlân
Adî
Ans
Murâd
Sa'd
Celd
Naciye
Cufi
Amr
Neha
Kâ'b
Hâris
Cüzâm
Ufeyr
Lahm
Kinde
Cezile
Nümâre
Hıyar
Rebia
Mâlik
Hemdan
Elhân
Nebt
Gavs
Amr
Ezd
Erâş
Enmâr
Has'am
Becîle
Abkar
Nasr
Mâlik
Abdullah
Ka'b
Hâris
Ezd-i şenûe
Abdullah
Osman
Mâzin
Âmir Mâusema
Amr Muzeykıyâ
İmrân
Hânse
Cefne
Sa'lebe
Hacr
Huzâa
Hârisetü'l-Ankâ
Eslem
Evs
Hazrec

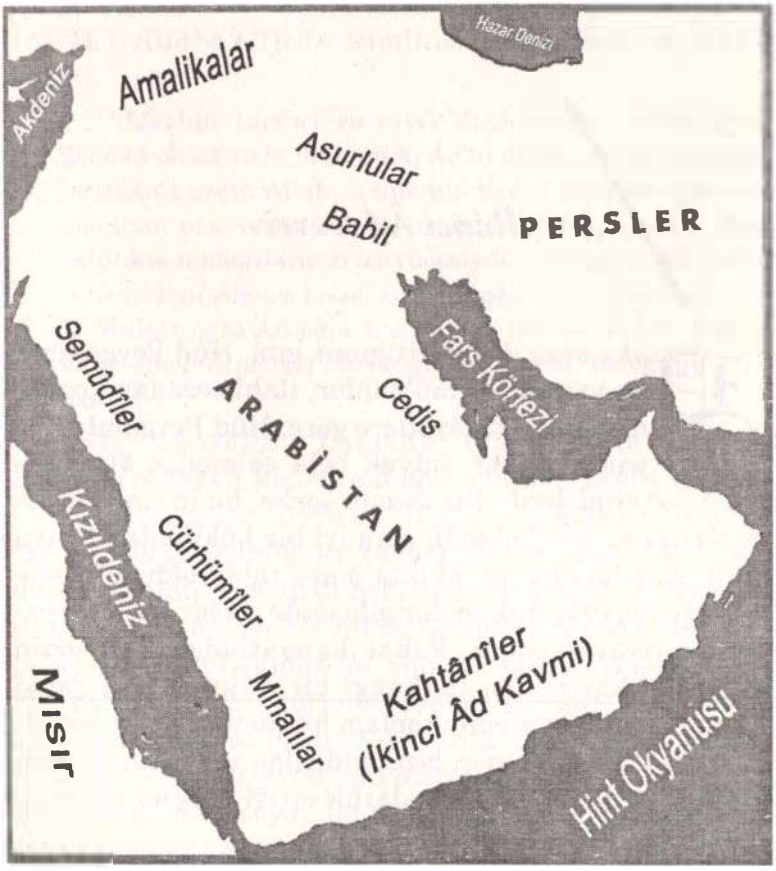

Âd Kavmi, Bölünme

İkinci Âd Devri

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hûd Peygamber ile yanındaki mü'minler, ilahî cezâdan korunmuşlardı. Rivâyetlere göre, Hûd Peygamber ve yanındakiler, büyük belâ gelmeden önce Hicaz'a göç etmişlerdi. Bir zaman sonra, bu insanların torunlarından adı Lokmân olan iyi bir hükümdar ortaya çıktı. Alışılmadık uzunlukta ömre sahip olduğu söylenen bir çok eski hükümdar gibi onun da bir kaç asır yaşadığı rivâyet edilir. Fakat kanaatimizce, bu uzun ömürden kastedilen herhangi bir hükümdarın şahsî ömrü değil, aynı ailenin toplam hükümdarlık süresidir. Bu yüzden, Lokmân'ın bize bildirilen uzun ömründen, onun hânedanının hükümdarlık ettiği dönemi anlamalıyız.

Lokmân: Arapların tarihinde, kendisine bir çok hikmetli kıssa ve söz atfedilen Lokmân Hekim isimli bir aziz kişiden bahsedilir. Lokmân'dan ve onun bazı düşüncelerinden Kur'ân-ı Kerîm'de de bahsedilir. Elimizde tatminkâr deliller bulunduğundan, Arap tarihindeki Lokmân ile Kur'ân'da bahsi geçen Lokmân'ın aynı kişi olduğu düşüncesindeyiz. Hz. Peygamber'in hayatı

üzerine kaleme aldığı kitabı, konusunda ilk eser olan ve eski Arabistan'ın –bugünkü tarihçi tarifine uygun– ilk tarihçisi kabul edilen meşhûr tarihçi İbni İshak (ö: 151 H.), *Kitâbu't-Ticân* isimli eserinde şöyle yazmaktadır:

> "(Meşhur tarihçi ve râvi) Vehb der ki, Âd'ın oğlu Şeddâd öldüğünde, hükümet, Âd'ın diğer oğluna, kardeşi Lokmân'a geçti. Allah, o zamana kadar hiç kimseye vermediğini ona verdi ve yüz insanın aklını bahşetti. Büyüklükte muâsırlarının en yücesiydi. ... Vehb'in oğlu şöyle dedi: İbni Abbas, bana, Himyer oğlu Vâ'il oğlu Salk oğlu Multât oğlu Âd oğlu Lokmân'ın (şecere doğru değil), kitap gönderilmemiş bir peygamber (nebî) olduğunu söyledi." [2]

Bazı kimseler, Lokmân bin Âd ile Hekîm Lokmân'ın farklı kişiler olduğu yönünde yanlış bir kanaate sahiptirler. Ayrıca, Hekîm Lokmân'ın Arabistan'a zorla getirilmiş Afrika menşeili bir köle olduğu da doğru değildir. Avrupalı bazı bilim adamları, kendilerine atfedilen hikâye ve hikmetli sözlerin benzerliği sebebiyle Hekîm Lokmân ile Yunanlı filozof Ezop'un aynı kişi olduğunu ileri sürmüşlerse de, elimizde eski Arapların Yunan felsefesini bildiklerine dâir hiç bir emare yoktur. Üstelik, eserlerdeki benzerlik müelliflerinin ayniyetini gerektirseydi, büyük miktarda tarihî şahsiyeti inkâr etmemiz gerekecekti.

İslâm öncesi Arap şairlerinden Selmâ bin Rabia şöyle demektedir;

> "Zaman değirmeni, Tasın kabilesini, Yemen hükümdarı Zacdûn'ü, Caş ve Ma'rib kavimlerini ve Lokmân'ın kabilesini öğütmüştür."

Bu mısralar, Lokmân'ın bir Arap ve Yemen'de bir kabilenin reisi olduğunu ve bir zamanlar büyük kudret sahibi bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bütün bu vasıflar, Âd'lı Lokmân'a uymaktadır.

Lokmân'ın *"Hikmet Kitabı"*, Arapların çokça okuduğu bir eserdi. Hicrî 18. yılda keşfedilen bir kitâbe, şu sözleri ihtivâ etmekteydi:

> "Bizler, Âdî düşüncelerden beri, kötülükle acımasızca savaşan hükümdarlar tarafından idare olunmaktayız. Bize Hûd'un dini üzere rehberlik etmekteler ve tüm iyi hükümler, bir kitapta toplandı." [3]

Hz. Hûd'un dinine bağlı olan Lokmân'dan Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bahsedilmektedir:

> "Andolsun ki biz Lokmân'a: Allah'a şükret! diyerek hikmet verdik. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük eden de bilsin ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü övgüye lâyıktır.
>
> Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Çünkü şirk, elbette büyük zulümdür, demişti. ...
>
> Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Doğrusu Allah en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.
>
> Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.
>
> Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.
>
> Yürüyüşünde tabiî ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini, merkeplerin sesidir." [4]

Arkeolojik Deliller: Bu güne kadar İkinci Âd kavmi devrine ait tek bir kitâbe keşfedilebilmiş olup, bu kitâbe, 1834 yılında (Aden yakınlarındaki) Hisn-i Gurâb'ta bulunmuştur. Bu, Avrupalılar tarafından Arap topraklarında keşfedilmiş ilk Arapça kitâbe olma

özelliğini de taşımaktaydı. Kitâbenin dili ve yazısı Güney Arapçasına yakın olduğundan, bazı kişiler tarafından yanlış bir şekilde Himyerî menşeili sanılmıştır. Bu kitâbeden yapılmış bir tercümeyi aşağıda dikkatinize sunuyoruz: [5]

(1) Asırlarca, bu kalenin avlularında huzur içinde yaşadık.
(2) Deniz, o yüksek dalgasıyla üzerimizden geçti. Nehirlerimiz, şelalerden akıp gitti.
(3) Yüksek hurmalar arasına bekçileri ektiler taze hurmaları, vadideki derenin dolambaçlı ve kuru akıntılarının yanına
(4) Ve kement ve kargılarla çıktık ava, denizin derinliklerinden balıkları çekip çıkardık.
(5) İğnelerle nakış nakış işlenmiş ipekler içinde gururla yürürdük; saf ipeklerin ve yeşil çizgili kaftanların içinde.
(6) Hükümdarlarımız bizi idare etti, adilikten beri bir şekilde, hain ve yalancılara karşı da acımasız.
(7) Hükümdarlarımız, Hûd'un (Heber/Âbir'in) dininden doğru kanunu bize tatbik ettiler; ve biz inandık mucizelere, ölümden sonra dirilişe ve Allah'ın nefesiyle ölülerin diriltilmesine.
(8) Düşmanlarımız topraklarımızı işgal etmek için üzerimize saldırdıklarında, beraberce karşı koyduk, düz ve kara mızraklarımızla.
(9) Çocuklarımızın ve eşlerimizin gayretli ve hararetli müdafîleri, uzun boyunlu, gri, parlak-doru ve duman renklerindeki küheylanların üzerinde,
(10) Üzerimize vargücüyle saldıran ve kazanırsa bizi ezecek olan düşmanları, arkalarını dönüp kaçırana kadar ince ve uzun mızraklarımızla yaralayarak.

Yukarıdaki kitâbe; ilkin Hz. Hûd'un, gerçekten yaşamış bir kişi olduğunu; ikincisi, ilahî gazâba uğrayan Âd kavminden geriye sağ olarak sadece Hz. Hûd'un dininin müntesiplerinin kaldığını; üçüncüsü Âdların büyük mimarlar olduğunu; ve dördüncüsü, bu kavmin

muhteşem bahçelere, çeşmelere, sığırlara ve çok sayıda çocuğa sahip bulunduğunu ispatlamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususta şöyle buyurulmaktadır:

> "Size bilip durduğunuz şeylerle (nîmetlerle) yardım eden, size sürüler ve çocuklar veren, size bahçeler ve pınarlar veren (Allah'tan) korkun."[6]

Yunanlı tarihçi ve coğrafyacılar, İkinci Âd kavmini, Medyen'in kuzey doğusunda meskûn bir halk olarak tavsif edip "Oadite" diye isimlendirmektedir. Müslümanlar da Âdların bu yurdundan haberdardılar. Fakat Arapların genel kanaatine göre, Âd kavminin asıl yurdu Yemen olup, Yunanlı coğrafyacılar da bunu teyid etmektedirler. Batlamyus, Güney Arabistanlı kabileler arasında *Adremate* ve *Adite* isimli kabilelerden bahsetmektedir. Bunlardan ilkini *Âd-i Aram,* ikincisini de *Âd* olarak kabul edebiliriz. Batlamyus, M.S. 2. asırda yaşamıştı; bu yüzden, Âdların o tarihe kadar mevcûdiyetlerini korudukları ispatlanmış bir hakikat olarak kabul edilebilir.[7]

J. Halevy ve E. Glaser, Yemen ve Hadramut'un Ahkâf diye bilinen kumul bölgelerinde çok sayıda kitâbe keşfetmişlerdir. Böylesine çok kitâbenin bulunduğu mahallin Mâin kenti olduğu düşünülmekte ve kitâbelerin Minalılarca yazıldığı sanılmaktadır. Fakat bu kitâbelerin yazıldığı tarih, meşhur Alman ilim adamlarına göre M.Ö. 16. ve 17. asırlara kadar gittiğinden ve bu mekân tam olarak İkinci Âd kavminin yaşadığı yer olduğundan Minalılar, muhtemelen, İkinci Âd kavminin torunlarıydılar.[8]

Semûd Kavmi

Âd kavminden sonra, Semûd kavminin yükselişi başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır:

> "Düşünün ki, sizi Âd'dan sonra hükümdarlar yaptı." [9]

Âd kavminin, Basra Körfezi kıyılarından Irak'a kadar güneydoğu Arabistan'ın efendisi olması gibi, Semûd da, o zamanlar Vâdî'ul-Kurâ diye bilinen kuzey batı Arabistan'da hâkimdiler. (Buraya Vâdî'ul-Kurâ denmesinin sebebi, vadinin çukurunda her yere dağılmış vaziyette bir dizi küçük kasabanın bulunmasıydı).[10] Müslüman coğrafyacılar vadideki harabeleri gördüklerini belirtmektedirler ki, bazı kalıntılar hâlen varlığını korumaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de burası "Vâdî" şeklinde geçmektedir: "Ve vâdide kayaları oyan Semûd'a!"[11] Semûd kavminin merkezi olan Hicr şehri, Hicaz ile Suriye arasındaki eski yol üzerindeydi. Yunanlılar arasında "Badneitu" diye bilinen "Fecun Nâkeh" isimli diğer bir şehir de orada bulunmaktaydı. Günümüzde Hicr'e "Medâyin-i Sâlih", yani Sâlih (a.s.)

şehri denmektedir.

Semûd kavminin mâzisi pek bilinmemektedir. Bütün bildiğimiz, Semûd'un Kuzey Arabistan'da hâkim güçlü bir kavim olup, tıpkı Âd gibi üstün bir mimarî bilgisine sahip bulunduklarıdır. Onların hususi maharetleri, dağların içerisine taştan türbeler, malikâneler ve evler yapmaktı. Bu yapıların kalıntıları, üzerlerindeki Aramice yazılmış kitâbeleriyle birlikte, hâlen mevcuttur. Fakat bu kitâbelerin çoğu, milattan önceki ve sonraki dönemde burada hükmetmiş olan Nâbatîlere aittir.

Semûd kavminin devri, Âd kavminin tarihten silinmesinden sonra başlamıştır. Bunun delili, Yunan ve Asur lisanlarında, Âd ismine nazaran Semûd isminden çok belirgin bir şekilde bahsedilmesi olup, Kur'ân'da da bu husus şu âyetle teyid edilmektedir:

"Düşünün ki (sizi) Âd'dan sonra hükümdarlar yaptı." [12]

Hz. Mûsâ'nın risâletinden önce Semûdların devrinin bitmeye yakın olması gerekir. Çünkü, Eski Ahit'te Kuzey Arabistan'ın meşhûr kabileleri siyasî üstünlüklerine göre sıralandıkları halde, Semûd'dan bahsedilmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm, şu âyetle bu durumu bildirmektedir:

> "İman etmiş olan dedi ki: 'Ey kavmim, hakikat ben o sürü sürü fırkaların başlarına gelen akıbetten, Nuh kavminin, Âd'ın, Semûd'un ve daha sonrakilerin hâli gibi (olmanızdan) korkuyorum." [13]

Semûd kavminin devri, M.Ö. 1800'de başlamakta ve M.Ö.1600'de bitmektedir. Semûd kavminin Mûsâ (a.s.)'dan evvel tarihten silindiğinin diğer bir delili de, önceden Semûd'un elinde bulunan topraklarda Mûsâ (a.s.) devrinde Medyenlilerin hâkim olmasıdır. Eski Ahit'teki "Çıkış" bölümünü dikkatli bir şekilde tetkik edenler, bu gerçeği kabullenmekte zorlanmayacaklardır.

Sâlih Peygamber: Semûd kavmi, Allah'ın birliğine imanı reddedip, gökteki yıldızların fizikî tecessümlerine tapmaya başlayınca, Allah onlara, Sâlih isminde bir nebî gönderdi. Eski Ahit'te, Abraham ve Yoktan'ın babası Erfakşed'in bir oğlunun isminin Salih olduğu belirtilmektedir. Arapların rivâyetlerine ve Kur'ân'daki kıssalara "tarihî gerçeklere uymaz" nazarıyla bakan Hristiyan rahipler, "Sâlih" ve "Salah"ın aynı kişi olduğu iddialarına destek için Kur'ân'a sarılmaktadırlar. Tarih bunu doğrularsa, bir itirazımız olamaz. Allah'ın Peygamberi, Semûd kavmini Allah'ın kanunlarına itaate çağırdı, fakat onlar onu dinlemeyi reddettiler. Bunun üzerine Peygamber onlara şu öğüdü verdi:

> "İşte bu dişi deve, benim peygamberliğimin ilahî delilidir. Yeryüzünde istediği gibi otlasın, dokunmayın. Suyu bir gün o içecek, bir gün de siz. Eğer ona herhangi bir zarar verecek olursanız, ilahî gazap o gün sizin üzerinize yağacaktır."[14]

Ahlâklı insanlar Sâlih (a.s.)'a inanırken, müfsitler ona kulaklarını tıkadı. İnanmayanlardan dokuz kişi, bir gece Sâlih (a.s.) ve yanındakilere saldırmak üzere bir tuzak hazırladı. Devenin bacaklarını keserek öldürdüler. Allah'ın gazâbı, çok büyük bir deprem şeklinde tezâhür edip, Semûd kavmini yok etti. Kur'ân, bütün bu olanları tafsilatlı bir şekilde anlatmaktadır:

> "Semûd'a da kardeşleri Sâlih'i (gönderdik). Dedi ki: 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiç bir ilahınız yoktur. Size Rabbinizden apaçık bir mucize gelmiştir. İşte size bir alâmet olmak üzere Allah'ın şu dişi devesi! Onu (kendi hâline) bırakın, Allah'ın arzında otlasın. Ona bir fenâlıkla dokunmayın. Sonra sizi acıklı bir azap yakalar. Düşünün ki (Allah) sizi Âd'dan sonra hükümdarlar yaptı. Yeryüzünde sizi yerleştirdi. Ovalarından köşkler yapıyor, dağlarından evler yontuyorsunuz. Artık (hepiniz) Allah'ın lütuflarını anın, yeryüzünde fe-

satçılar olup taşkınlık yapmayın."

"Onun kavminden (iman etmeyi) kibirlerine yediremeyen ileri gelenleri de kendilerince hor görünenlere, onların içinden iman edenlere şöyle dedi(ler): 'Siz, Sâlih'in gerçekten Rabbi katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu biliyor musunuz?' Onlar da: 'Biz, dediler, doğrusu onunla ne gönderildiyse ona iman edicileriz.' (Yine) o kibirlenen kimseler: 'Biz doğrusu o sizin iman ettiğinizi inkâr ile kâfir olanlarız!' dedi(ler). Derken o dişi deveyi, ayaklarını keserek öldürdüler. Rablerinin emrinden (uzaklaşıp) isyan ettiler ve: 'Sâlih, eğer gönderilmiş peygamberlerden isen bizi tehdit edip durduğun azabı getir bize!' dediler. Bunun üzerine onları şiddetli bir sarsıntı tutuverdi de yurtlarında diz üstü dona kaldılar."

"Sâlih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: 'Ey kavmim! Andolsun ki, ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim. Fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz!" [15]

Semûd (kavmi de gönderilen) peygamberleri tekzip etmiştir.

"Kardeşleri Sâlih onlara şöyle demişti: '(Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşı sizden hiç bir ücret istemiyorum. Benim mükâfatımı verecek olan, ancak Âlemlerin Rabbidir. Siz burada bahçelerin, pınarların içinde; ekinlerin, salkımları sarkmış hurmalıkların arasında güven içinde bırakılacak mısınız? (Böyle sanıp) dağlardan ustaca evler yontuyorsunuz. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik düzenlik vermeyen aşırı gidenlerin emrine uymayın!' Dediler ki: 'Sen, olsa olsa iyice büyülenmiş birisin! Sen de ancak bizim gibi bir insansın. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bize bir mucize getir!' Sâlih: 'İşte (mucize) bu dişi devedir; onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir, dedi. Ona

bir kötülükle ilişmeyin. Sonra sizi büyük bir günün azabı yakalayıverir. Buna rağmen onlar deveyi kestiler, ama pişman da oldular. Bunun üzerine onları azap yakalayıverdi. Şüphesiz bunda büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler. Hakikat senin Rabbin mutlak gâliptir, engin merhamet sahibidir." [16]

"Andolsun ki biz Semûd (kavmine) de, Allah'a ibadet edin diye, kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki fırka oluverdiler. Sâlih dedi ki: 'Ey kavmim! İyilik dururken niçin kötülüğe koşuyorsunuz? Allah'tan mağfiret dileseniz olmaz mı? Belki size merhamet edilir.' Şöyle dediler: 'Senin ve beraberindekilerin yüzünden uğursuzluğa uğradık!' Sâlih: 'Size çöken uğursuzluk (sebebi) Allah katında (yazılı)dır. Belki siz imtihana çekilmekte olan bir kavimsiniz!' dedi. O şehirde dokuz (elebaşı) adam vardı ki, bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar, iyilik tarafına hiç yanaşmıyorlardı. Allah'a and içerek birbirlerine şöyle dediler: 'Ona ve ailesine gece baskın yapalım. Sonra da velisine: Biz o ailenin yok edilişinde orada değildik, inan ki doğru söylüyoruz, diyelim!' Onlar böyle bir tuzak kurdular. Biz de kendileri farkında olmadan plânlarını altüst ettik. Bak işte, tuzaklarının âkıbeti nice oldu: Onları da, kavimlerini de toptan helâk ettik. İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda bir ibret vardır. İman edip, Allah'a karşı gelmekten sakınanları ise kurtardık." [17]

"Semûd kavminde de (ibretler vardır). Onlara: Bir süreye kadar faydalanın, denilmişti. Rablerinin emrine karşı geldiler. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım çarpıverdi. Ayağa kalkacak güçleri kalmamış, yardım edenleri de olmamıştı." [18]

"Semûd ve Âd kavimleri, kapılarını çalacak felaketi yalan saymışlardı. Semûd'a gelince: Onlar pek zorlu (bir sarsıntı) ile helâk edildiler." [19]

"Semûd kavmi de uyarıcıları yalanladı: 'Aramızdan

bir beşere mi uyacağız? O takdirde biz muhakkak ki bir sapıklık ve çılgınlık etmiş oluruz,' dediler. 'Vahiy, aramızda ona mı verildi? Hayır, o yalancı ve şımarığın biridir,' (dediler.) Yarın onlar, yalancı ve şımarığın kim olduğunu bileceklerdir."

"Gerçekten onları imtihan etmek için dişi deveyi gönderen biziz. Sen onları gözetle ve sabret. Onlara, suyun aralarında paylaştırıldığını haber ver. Her biri kendi içme sırasında gelsin. Arkadaşlarını çağırdılar, o da (bundan cüret alarak) kılıcını kaptı ve deveyi kesti. (Bu azgınlara) azabım ve uyarılarım nasıl oldu (düşünün). Biz onların üzerlerine korkunç bir ses gönderdik. Hemen hayvan ağılına konan kuru ot gibi oluverdiler." [20]

"Hakikat şu ki, evvelki Âd'i O helâk etti. Semûd'u da. Öyle ki geriye hiçbir şey bırakmadı." [21]

"Semûd kavmi azgınlığı yüzünden (peygamberlerini) yalanladı. Onların en bedbahtı (deveyi kesmek için) atıldığında, Allah'ın Rasûlü onlara: 'Allah'ın devesine ve onun su hakkına dokunmayın!' dedi. Ama onlar, onu yalanladılar ve deveyi kestiler. Bunun üzerine Rableri, günahları sebebiyle onlara büyük bir felaket gönderdi de hepsini helâk etti. (Allah, bu şekilde azap etmenin) âkıbetinden korkacak değil ya!" [22]

"Semûd'a kardeşleri Sâlih'i (gönderdik). Dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiç bir tanrınız yoktur. O, sizi topraktan meydana getirdi, sizi orada ömür geçirmeye memur etti. O halde O'ndan mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz ki Rabbim(in rahmeti) çok yakındır; O (duâları) kabul edendir.' 'Ey Salih!' dediler, 'sen bundan evvel içimizde ümit beslenen biriydin. (Şimdi) atalarımızın taptığı şeylere tapmamızdan bizi vazgeçirmek mi istiyorsun? Doğrusu biz, bizi kendisine (kulluğa) çağırdığın şeyden ciddi bir şüphe içindeyiz.' O da dedi ki: 'Ey kavmim! Eğer ben Rabbimden (verilen) apaçık bir delil üzerinde isem ve O bana kendinden bir rahmet (peygamberlik) vermişse, buna ne

dersiniz? Bu durum karşısında O'na âsi olursam beni Allah'tan (O'nun azabından) kim korur? O zaman siz de bana zarar vermekten başka bir şey yapamazsınız. Ey kavmim! İşte size bir mucize olmak üzere Allah'ın şu dişi devesi. Artık onu bırakın. Allah'ın arzında yesin. Ona fenâlık edip dokunmayın. (Yoksa) bunun neticesinde sizi yakın bir azap yakalar.' Derken, onu ayaklarını keserek öldürdüler. Bunun üzerine (Salih) dedi ki: 'Memleketinizde üç gün daha yaşayın.' Bu söz, yalanlanamayan bir tehdit idi." [23]

Şimdiye kadarki âyetler, Semûd kavminden Allah'ı ve Peygamberini inkâr edenlerle alâkalıydı. İmân edenlerle ilgili olarak ise Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır:

"(Azap) emrimiz gelince, Sâlih'i ve onunla beraber imân edenleri, tarafımızdan bir rahmet olarak (azaptan ve) o günün zilletinden kurtardık. Şüphesiz ki Rabbin kuvvetlidir, mutlak gâliptir. O zâlimleri ise korkunç bir ses alıp götürdü de yurtlarında diz üstü çöke kaldılar. Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Biliniz ki, Semûd (kavmi) gerçekten Rablerini inkâr ettiler. Yine bilesiniz ki, Semûd kavmi (Allah'ın rahmetinden) uzak kılındı." [24]

"Semûd'a gelince, biz onlara da doğru yolu gösterdik. Ama onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler. Böylece yapmakta oldukları kötülükler yüzünden alçaltıcı azabın yıldırımı onları çarptı. İmân edip de (Allah'tan) korkanları ise kurtardık." [25]

İkinci Semûd Kavmi: Tarihte, İkinci Semûd kavminin izleri (yani, İlahî gazâptan sonra hayatta kalan Semûdîler), İkinci Âd kavminden daha belirgindir. Bu halktan hem Asur kitâbelerinde hem de Roma tarihlerinde bahsedilmektedir. Romalılar, milattan kısa bir süre önce, Semûd kavmine yakın bir memleket olan Kayalık Arabistan'ı işgal etmişlerdi. O tarihte oranın

hâkim kabileleri Nabatîler ve Edomîlerdi.

M.Ö. 722-705 yılları arasında Asur hükümdarı olan II. Sargon (Şarru-kin), Arabistan'a bir sefer düzenledi ve bu seferden zafernâmesinde kısaca bahsetti. Bu kitâbede söz konusu edilen kavimler arasında Semûd da bulunmaktadır.[26] Buradan Semûd kavminin sonraki devirlerde hiç bir zaman güçlü bir mevkîye gelemediklerini, gelseler bile kısa bir zamanda tekrar güçten düştüklerini anlamaktayız.

Klasik tarihçiler arasında yer alan, Didero (ö. M.Ö. 80), Pliny (ö. M.Ö. 79) ve Batlamyus (ö. M.Ö. 140) eserlerinde Semûd kavminden bahsetmişlerdir.[27] Didero, Semûd kelimesini, "Semûdani" olarak söylerken, Batlamyus, "Semûdatie" şeklinde telaffuz etmiş, ancak her ikisi de Semûd kavminin yurdu olarak Araplar tarafından belirtilen yeri göstermişlerdir.[28] Diğer bir Yunanlı tarihçi Uranüs ise (–Bu şahsın gösterdiği delil, Dr. Sprenger tarafından çoğaltılmıştır–) Semûd kavminin, Nabatîlerle yan yana yaşadığını söylemektedir.[29]

Romalılar, kuzey Arabistan'ı işgal ettikleri zaman, Semûd kavminden bir grup, Roma ordusunun yardımcı kuvvetlerine katılmışlardı. Tarihî kayıtlara göre, Justinyen'in hükümdarlığı sırasında bu kabileden 300 kişi, uzun mızrakları ve develeriyle Roma imparatorluk ordusuna girmişlerdi. Ülkelerinin büyük bir kısmı Medyenlerin, geri kalanı ise Nabatîlerin işgali altında bulunduğundan, Semûdîlerin, Nabatîlere karşı taşıdıkları kini fiiliyata çevirmek için Romalıların hizmetine girmiş olmaları muhtemeldir.

Diğer taraftan, Eski Ahit'te Semûd kavminden bahsedilmemesi garip bir husustur. Gerçek şu ki, Eski Ahit, yaratılışından Hz. İbrahim'in torunlarına kadar dünya tarihini aktardıktan sonra Mısır'a gidiş (tahminen M.Ö. 1600) ile Mûsâ (a.s.) (M.Ö. 450) arasında sessizliğe gömülür. Semûd kavminin yükseliş ve çöküşü

de bu zaman aralığına rastlamaktadır. Bu devirden sonra Eski Ahit sadece İsrailoğullarıyla diplomatik münasebetleri bulunan yabancı kavimlerden bahsetmekte olup, Birinci Semûd kavminin mirasçısı olan Medyenliler bu kategoriye girmemektedirler. Medyenliler M.Ö. 1000 veya 900'de İsrailoğulları tarafından ezilince, İkinci Semûd kavmi bir süre toparlandı; Asur hükümdarı II. Sargon'un Kuzey Arabistan'ı işgal edip İkinci Semûd kavminden geri kalanları ele geçirdiği tarih (M.Ö. 700) işte bu döneme rastlar. Daha sonra, Hz. İsa'nın gelişinden evvel, Nabatîler İkinci Semûd kavmini yendiler. Romalılar Nabatîlere saldırdığında, İkinci Semûdiler Romalıların yanında yer aldılar (ve bu yüzden Roma tarihlerinde ismen zikredildiler).

İslâm'ın gelişinde Semûd'dan hiç bir iz kalmamıştı. Ülkeleri Yahudiler ve bazı ufak kabilelerce zaptedilmiş durumdaydı. Nabatîler, kardeş bir kavme karşı Romalıları destekleyerek vatanseverliğe sığmaz bir tavır sergileyen Semûdîleri cezâlandırıp yok etmiş olsa gerektir.

Cürhümîler

Tarihçiler, Cürhümîlerin şeceresi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir grup bu kavmin menşeini Sâmi kavimlerin ilk halkasına kadar götürürken, diğer bir grup onları Yoktan (Kahtân)'ın torunları olarak kabul etmektedir. Daha sonraki tarihçiler, bu iki görüşü bir noktada buluşturmak için iki ayrı Cürhüm olduğu –birinci ve ikinci Cürhüm– tezini ortaya atmışlardır. Âd kavminin çağdaşı olan birinci Cürhüm, Samilerin ilk halkasından gelmekteyken, İsmail (a.s.)'ın komşusu ve akrabası olan İkinci Cürhüm, Kahtân'ın oğluydu. Kahtân'ın diğer oğlu olan kardeşi Ya'rub Yemen'i ele geçirdiğinde, o da Hicaz'ın efendisi olmuştu.[30] Bir şekilde Cürhümîler M.Ö. 2200 gibi eski bir tarihte Hicaz'da yerleşmişler ve İsmail (a.s.) ile akraba olmuşlardı. Aşağıda Arap tarihçiler tarafından Cürhüm hükümdarlarına dair aktarılan rivâyetleri dikkatinize sunuyoruz:

> "İlkin, Âmer Cürhümî'nin oğlu Medâd hükümdar oldu. Sumida adlı rakip bir aday ona savaş açıp yenildi. Akabinde o Suriye'ye gitti ve orada Amâlıkların hükümdarı oldu. Medâd'ın yerine oğlu Hâris, onun yerine de

oğlu Âmar geçti. Ardından Mu'tasım bin Talîm, Havâs bin Cahş bin Medâd, Âdâd bin Dedâd bin Cendel bin Medâd, Fahas bin Âdâd ve en son olarak Hâris hükümdar oldular. Hâris, son Cürhüm hükümdarıydı ve onun hükümdarlığı sırasında isyankârlık ve fesatlıkları yüzünden Cürhümî kabilesinin tamamı tarihten silindi."[31]

Araplara göre İsmail (a.s.) Cürhümlü bir hanımla evlenmişken[32] Eski Ahit'e göre hanımı bir Mısırlı idi.[33] Bu farklılık, gerçekte, sathîdir. O tarihte Samilerin (ilk halkası) Mısır'ı elinde tutmakta olup, Mısırlılarla münâsebetleri mevcuttu. Bu yüzden, İsmail (a.s.)'ın Mısırlı bir hanımla evlendiğini söylemek ile, onun Sami kavimlerden biri olan Cürhüm kabilesinden bir hanımla evlendiğini söylemek aynı hadisenin iki farklı aktarılışından başka bir şey değildir. Bu iki ifade arasındaki zıtlık, sadece görünüştedir.

Kâbe'nin İsmailoğulları ve Cürhümîler tarafından inşâına, İslâm öncesi Arap şairleri tarafından da atıfta bulunulmuştur. İslâm öncesi Hristiyan Arap şair Zuheyr bin Selma şöyle der: "Etrafında insanların döndükleri ve Kureyşlilerle Cürhümîlerin inşâ ettikleri Ev'e yemin ederim ki!" Pliny, "Çarmai" isimli bir Arap kabilesinden bahsetmektedir. Bu, Cürhüm isminin bozulmuş şekli olabilir.[34]

İslâm'ın gelişinde Cürhümîlerin bir güç olarak varlıkları sona ermişti, fakat bazı mensuplarına şurada burada rastlanmaktaydı. Ubeyd bin Şarîh isimli bir Cürhümî o tarihte Yemen'de yaşamaktaydı. Hz. Peygamber'in huzurunda Müslüman olduğu söylenen bu zât, Muâviye'nin devrine kadar yaşamıştır. Eski kavimlerin tarihi hususunda çok bilgili olduğundan Muâviye onun sözlü nakillerini kayıt altına aldırmıştı.[35] Hicrî üçüncü asırda İbrahim bin Süleyman Kûfî adında bir tarihçi, *Ahbâr-ı Cürhem* adıyla, bu kabilenin geçmişine ışık tutan bir eser telif etmiştir.[36]

Tasm ve Cedis

Eski zamanlarda, Basra Körfezi kıyısındaki, Yemame, Bahreyn ve 'Umân şehirlerinde Âd kavmi soyundan gelen, Tasın ve Cedis kabileleri yaşamaktaydı.[37] İlk zamanlar, iktidar Tasın kabilesindeydi. Fakat Tasmların sefih ve zâlim hükümdarı 'Amlûk, kötü idaresiyle Cedis kavmini öfkelendirdi. Sonuçta Cedisliler ayaklandıklarında, Tasın kabilesi Yemen hükümdarından yardım talebinde bulundu. Yemen hükümdarı da bunu fırsat bilip ülkeyi işgal ederek kendi topraklarına kattı.[38] Arap tarihçileri, bu işgalci Yemen kralının "Tubba' Hisân" olduğunu söyleseler de bu kesinlikle yanlıştır. Tarihçiler, bir taraftan bu iki kabilenin Âram'ın soyundan geldiğini ve M.Ö. 4000 ile 3000 tarihleri arasında en şaşaalı devirlerini yaşadığını savunup, diğer taraftan Hz. İsa'dan sadece bir asır önce yaşamış Yemen hükümdarlarını onların muasırı olarak göstererek büyük bir hataya düşmektedirler. Yunanlı müelliflerin *Jolistai* ismiyle bahsettikleri Arap kabilesinin büyük bir ihtimalle *Cedis* kabilesi olduğu belirtilmektedir. Tasın kabilesinin tarihten silinişi Araplar arasında öylesine meşhur olmuştur ki, Tasm

kelimesi zamanla Arapça'da "yok oluş" mânâsına gelmeye başlamıştır. İslâm öncesi Arap şairlerinden Selmâ bin Rebî'a şunları söylemektedir: "Zaman değirmeni, Tasın kabilesini, Yemen hükümdarı Zacdûn'ü, Câş ve Ma'rib kavimlerini ve Lokmân'ın kabilesini öğütmüştür." Bu sıralama, Tasmların, Sebe kabilesinden (Ma'rib halkı) İkinci Ad kavminden (Lokman Peygamber'in kabilesi) önce yaşadığını göstermektedir.

Yemâme (eski adıyla "Cava"), daha çok başkenti Hicr veya Kariye'nin ismiyle bilinir. Eski Arap lehçeleri konusunda uzman olan Hemdânî'ye göre, bu iki kelime (Hicr ve Kariye) aynı anlama, yani kasaba-şehir anlamına gelmekteydi. Eski Arapça'da ilki (yani Hicr) rağbet görürken, sonraları ikincisi (Hicr ile anlamdaş olan Kariye) onun yerini aldı.[39] Yemâme'deki bazı antik binaların kalıntıları, İslâm döneminde de varlığını korumuştu.[40] Yunan ve Romalı coğrafyacılar, Basra Körfezi kıyısında veya Yemen'de, birinin adı "Gerra", "Gerrai" ya da "Gerrha", diğerinin ise "Agraic" olduğunu söyledikleri iki Arap şehrinden bahsetmektedirler. Roma ve Yunanlılar, Arap tacirleri anlatırken yukarıdaki iki şehrin halkını bilhassa zikretmektedirler, çünkü bunlar Hindistan ticaretinde önemli bir yere sahiptiler.

Yunan ve Romalılar, buralara hiç bir zaman ciddi bir saldırıda bulunmadılar. İskender'in ölümünden sonra Irak'ı işgal eden Selucus, M.Ö. 205'te Kariye üzerine bir sefer düzenledi.[41] Kadim Yemâme ve Bahreyn kabilelerinin yokolmasından sonra, İsmailoğulları ve Kahtânîler gelene kadar, her nasılsa tüm bu bölge çölleşti. 'Anza bin Esed kabilesinin bir kolu olan Rebî'a İsmâîl ve Kahtân'ın bazı torunları Bahreyn'i, Benî Hanife de Yemâme'yi ele geçirdi.[42] İslâm geldiğinde, Bahreyn İranlıların elindeydi ve İranlılar adına bir Arap sülalesi bölgeyi yönetmekteydi; Yemâme ise hâlâ Benî

Hanife'nin denetimindeydi. Bahreyn kendi isteğiyle Hz. Peygamber'in zamanında İslâm'ı kabul etti. Fakat Yemâme, Müslüman olduktan sonra dinden döndü ve nihayet Halife Hz. Ebubekir (r.a.) devrinde, yapılan bir harbin ardından teslim alındı.

Minalılar

Maîn şehri, Yemen'de inşâ edilmiş olup, doğusunda Hadramut, güney batısında Sebe (San'â) şehri bulunmaktadır. Bu şehre özel bir önem veren günümüz arkeoloji uzmanları, buranın eski halkının izlerini araştırmışlar, bir çok kitâbe bulup, bunları Yunanlıların tasvirlerinin yardımıyla çözmüşlerdir. Yeni yapılan keşifler, Maîn şehrinin, önceleri İkinci Âd kavminin ikamet ettiği toprak üzerine kurulu olduğunu ortaya çıkarmıştır.[43]

Minalılardan ilk olarak M.Ö. 8. asırda bahsedilmiştir. (II. Tarihler 25: 1-7). Altı asır sonra Yunanlı müellif Eratosthenes (M.Ö. 276-196) yazısının bir yerinde Maîn'i zikretmektedir. Ona ilaveten Strabo (ö. 49), Pliny (ö. 80) ve Batlamyus (ö. 40) bu şehirden "Mantai" ve "Minaei" adlarıyla sözedip, başkenti "Charnaei" olmak üzere Hadramut'un yanında, Katâb (Katabanya) ile Ma'rib'in arasında bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Arap tarihçiler, şehirden haberdar olsalar da, tafsilatlı bir şekilde tanımamaktaydılar. Bu yüzden, Yunanlıların tasviri, Arapların bu konudaki bilgilerine ciddi katkı sağlamıştır.

Aşağıda, modern arkeolojik keşiflerden elde edilen bilgilerin yanısıra, Arap ve Yunanlıların, Maîn ile ilgili görüşlerini okuyacağız.

Arapların Görüşü: Hemdânî, *İklîl* ve *Sıfâtu Cezîreti'l-'Arab* isimli eserlerinde şunları ifade etmektedir:

> "Yemen'in bölgeleri, yani Maîn ve Brâkeş (Yesil), kumul Rehab çölünün alt tarafında bulunmaktadır. Maîn, Nişan ve Devb-Şeraka şehirleri arasındadır."

Yâkût ise şöyle demektedir:

> "Maîn, Yemen'de bir hisarın adıdır. Ezherî'ye göre Maîn, Yemen'de bir şehrin ismidir, mevkiînin de Brâkeş'te olduğu söylenir; Esmaî'ye göreyse Brâkeş (Yesil) ve Maîn Yemen'de iki hisardır. Bazı Yemen hükümdarları, 80 yılda tamamlanabilen Salhîn (Silee) kalesinin inşâını emretmişlerdi; işte Brâkeş ve Maîn hisarları, bu kalenin inşaatından artan malzeme ile yapılmışlardı. Fakat heyhât! Şimdilerde Salhîn'den hiç bir eser yokken, bu iki hisar öylece durmaktadır."

Yukarıdaki ifadelerden, Maîn ve Brâkeş'in Yemen hükümdarlarınca inşâ ettirilip, Hicrî ikinci asra kadar varlıklarını korudukları açığa çıkmaktadır. Brâkeş, Hicrî sekizinci asra kadar gelişmesini sürdürmüş, İslâm kaynaklarında kısmî öneme hâiz bir şehir olarak sıkça zikredilen bir yerdir.[45] Bu iki şehirden Arap şairler de söz etmişlerdir. (Bu mısrâlar için Hemdânî'nin *İklîl*'i ile Yâkût'un *Mu'cem*'ine bakılabilir.)

Yukarıdaki deliller, Maîn'in Yemen çölünde kurulu bir şehrin ismi olup, en azından Hicrî 2. asra kadar varlığını koruduğunu, belli bir dönem başkentlik ettiğini ve yakınında Brâkeş (Yesil) isimli başka bir şehrin bulunduğunu kesin bir şekilde ispatlamaktadır. Garip olan, bu şehirlerin Sebeli ve Himyerîler tarafından kurulduğunun söylenmesidir. Sonraki dönem yazarları,

Minalıların hemen arkasından gelen halefleri olmaları hasebiyle Sebelileri, bahsi geçen şehirlerin bânîleri olarak görmüşlerdir.

Modern Keşifler: Yemen'deki keşiflerin yapılmasında arkeoloji ilmi, E. Glaser ve J. Halevy isimli iki Alman bilim adamına çok şey borçludur. Bölgenin dinî, siyasî ve ticarî hâdiselerine büyük çapta ışık tutan bir kaç bin kitâbe edinip bunları çözmüşlerdir. Ayrıca, Hadramut, Katâb (Katâbanya), Ma'rib ve Sebe devletlerinin büyüklükleri, hükûmet merkezleri, hükümdarlarının isimleri, dinî merâsim ve uygulamaları, hayat ve medeniyet tarzları vs. hususunda bizi aydınlatmışlardır. Yapılan araştırmalar neticesi, Yemen'de kurulmuş tüm hükümdarlıklar arasında Maîn'in en eskisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Fakat, bugüne kadar bulunabilen Maîn kitâbelerinde tarih verilmediğinden, Minalıların idâre süresiyle ilgili görüşler muhteliftir. Alman arkeologlar Mina krallığının M.Ö. 1400'den M.Ö. 700'e kadar sürdüğü görüşündedirler. Fransız arkeologlarla bazı İngiliz tarihçiler, bu dönemin kesin olarak M.Ö. 800'de başladığı fikrini benimsemektedirler.[46]

Takibeden pasaj *Encyclopædia Britannica*'dan (c. II, "Araplar" başlığı altında) alınmıştır:

> "Aynı zamanda, kitâbelerin çok geç bir devre kadar tarih notu taşımayıp, çok azının muhtevâ olarak tarihî olduğu, diğerlerinin sadece tanrı ve hükümdarların isimlerine ve yerel ve dinî teferruata yer verdiği ve nihâyet bizim bugüne kadar bulduklarımızın eksikliği göz önüne alındığında, Arabistan'ın milattan önceki tarihinin yeniden kurgulanması hususunda bilim adamları arasında ciddi anlaşmazlıkların çıkması sürpriz değildir. Ancak tüm bilim adamları, kitâbelerin M.Ö. 19. asra kadar (kimilerine göre 16. asır) dayandığı ve en azından dört

medenî krallığın (Mâin, Sebe, Hadramut ve Katabanya) mevcut bulunduğunu ispatladığı hususunda hemfikirdirler."

F. Hommel ise şunları ifade etmektedir:

"M.Ö. 3. bin yıl gibi eski bir tarihte eski Babil kitâbeleri Maganlı veya Doğu Arabistanlı Manyum (tam adı Manyum-dannu) isimli bir hükümdardan bahsetmektedir; Arapça *"Ma'ân"* kelimesinin Sümerce'de *Magan* şeklinde telaffuz edildiği, Güney Arabistanlı Ma'ân (daha sonraki söylenişi, Maîn) krallığının veya Mina devletinin kurulduğu merkezin burası olduğu görüşü, bir çok delille desteklenmektedir. Başlangıçta bütün Güney Arabistan'ı (Katabanya ve hatta Hadramut dahil) ve ayrıca Orta ve Kuzey Batı Arabistan'da *Meluh* isimli bir bölgeyi kapsayan bu devletin kuruluş tarihi bizce meçhuldür." [47]

Burada, Mısır'da hükümdarlık eden Arap kabilelerinden (bunların toplu ismi Hyksos, yani Çoban-Krallardır) birine, Mısırlıların *Ma'in* ismini verdiklerini belirtmemiz gerekir. Bu kelime "Maîn" kelimesinin başka bir biçimi olabilir. Üstelik, Maîn ve Asur kitâbeleri, bu iki ülke arasında karşılıklı münâsebetler bulunduğuna işaret etmekte ve M.Ö. 1900 ile 700 arasında yazılmış Asur kitâbelerinde Maîn'in ismi geçmektedir. Bu sebeplerden, Arabistan tarihi üzerine araştırma yapan Fransız tarihçi Cl. Huart'ın belirttiği gibi, Mina devrinin bitişi için M.Ö. 7. asırdan daha sonraki bir tarih ileri sürülemez.[48]

Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, Yemen'deki Sebe idaresinin M.Ö. 8. veya 9. asırda başlayıp, yüzyıllar boyunca Himyerî adı altında varlığını sürdürdüğüdür. Bu yüzden Mina devrinin tamamının veya en azından en şaşaalı döneminin M.Ö. 9. veya 8. asırda bitmiş olması gerektiği açıktır. Minalıların çöküşünü, Sebelilerin yükselişi takibetmiştir. Bazılarına

göre Sebeliler ile Minalılar aynı devirde yaşamışlardır. Fakat Yemen gibi küçük bir ülkede iki güçlü devletin asırlar boyunca birarada yaşayabilmesi hemen hemen imkânsızdır. Bu sebepten biz, Mina devrinin veya en azından parlak döneminin Sebelilerin gelişinden önce bittiğini delillerle ispatlayan meşhur Alman bilim adamı F. Hommel ile hemfikiriz.[49]

Hommel şöyle demektedir:

> "Bazıları tarafından (meselâ, Viyanalı D. H. Muller) eski bir devirde bunların (Sebe ve Mina'nın) çağdaş oldukları açık bir hakikat olarak telakki edilirken, bilhassa Hugo Winckler ve bu satırların yazarının desteklediği Edward Glaser, Mina krallarının idaresinin tarih olarak Sebe krallarından (ve dolayısıyla Rahip-krallardan) önce geldiği nazariyesini savunmuştur. Şimdilerde meşhur olan bu nazariyenin tabiî neticesi, Minalıların tarihî olarak daha eski bir dönemde (M.Ö. 1200 ile en fazla M.Ö. 700 arasında) yaşadıkları faraziyesini beraberinde getirmektedir. Ancak daha sonraları, çağdaşlık faraziyesi bazı bilim adamlarınca, bilhassa Arap tarihi uzmanı Martin Hartmann ve tarihçi Edward Meyer tarafından yeniden müdafa edilmişse de, Hartmann şimdilerde, evet doğru, Mina krallığının altın çağının, Sebelilerinkinden daha önce vukû bulduğunu itiraf etmektedir." [50]

Minalılar ile Sebe kavminin çağdaş olduğunu düşünen ilim adamları, görüşlerini bir Mina kitâbesine dayandırmaktadırlar (Glaser No. 1155 ve Halevy No. 535). Bu kitâbede Minalıların, Asur ve 'İbr-i-Nehreyn ile yaptığı buhur ticaretinden ve "Mezi" ile Mısır arasında çıkan bir savaştan söz edilmektedir. "Mezi"den, M.Ö. 525'te Mısırlılarla savaşan Medler kastedilmektedir. Fakat, F.C. Hommel "Mezi" tabirinin Medyenlilere (veya Mantilere, çünkü Sina bedevileri bu isimle bilinmekteydi) karşılık geldiğini söylemektedir. Üstelik, yu-

karıdaki kitâbede (Kitab-ı Mukaddes'te geçtiği şekliyle) Assur, Asur'a denk gelirken, 'İbr-i-Nehreyn ise Cezayir'dir. Tarihî olarak Asurîler, M.Ö. 7. asırda güçlerini kaybettiklerinden, Mina idaresinin o devirden çok daha önce başlamış olduğu kabul edilmelidir. Neticede, Mina'nın devlet olarak mevcut bulunduğu tüm dönem, Sebe devletinden daha önce olmalıdır veya Sebelilerin ilk dönemi ile Minalıların son döneminin çakıştığını söyleyebiliriz.[51]

Yunanlıların Görüşü: Yunanlılarla Araplar arasında sadece ticarî münâsebetler mevcuttu. M.Ö. 4. asırdan itibaren Mısır, Yunanlıların eline geçti. İskenderiye o tarihte en önemli ticaret merkezi oldu. Araplar o zamanlar maden, tütsü ve esans ticaretinde önde gelmekteydiler. Eratosthenes (ö. M.Ö. 196) Yemen kabileleri hakkında şunları yazmaktadır:[52]

> "Arabistan'ın en ucunda, deniz kenarında, en büyük şehirleri Karna olan, Menaenler meskûndur; onlardan sonra en büyük şehirleri Mariaba olan Sabaealiler gelir. Daha batıya doğru Arap Körfezi'nin Kızıldeniz ile buluştuğu noktada, kralları Thamna'da oturan Cattabani'ler ve nihayet, en doğuda Chatramite'ler ve şehirleri Sabbatha bulunmaktadır. Bu dört bölgenin her biri Mısır deltasından daha büyüktür; yaz yağmurlarına, ova ve göllerde sona eren ırmaklara sahiptirler. Bu yüzden ülke o kadar bereketlidir ki, yılda iki kere hasat alınır. Cattabani ülkesi buhur, Chatramite'ler kokulu sarı reçine üretir; fakat başka yerlerde de meyve boldur ve davarlar çoktur. Chatramite'den Sabaea'ye yolculuk 40 gün alır; Minea'dan Elath'a tüccarlar 70 günde varırlar. Chatramite, Cattabani, Sabean ve Minea'nın şehirleri zengin olup, mâbet ve saraylarla süslüdür. (Apud Strabon, s. 768 vd.)"

Yukarıdaki M.Ö. 2. asra ait kaynaktan o tarihte

Yemen'de, biri Maîn olmak üzere dört ayrı devlet bulunduğu anlaşılmaktadır. Maîn ülkesi de Aşağı Mısır'dan daha küçük değildi. Toprağı çok bereketli, en büyük şehri Karna idi. Yine bu metinden, Yemen'in doğusunda Hadramut'un, batısında, Arap Denizi'ne doğru Katâb (Katabanya)'ın, ortasında ise Mâin ve Sebe'nin mevcut olduğu görülmektedir. Mâin ile Akabe Körfezi arasındaki mesafe (Yemen ile Mısır ve Suriye arasındaki yol) 70 gündü.

Aşağıdaki metin *The Goldmines of Midian* [Medyen'in Altın Madenleri] isimli eserden iktibas edilmiştir (s. 179):

> "Sonra oradan (kuzey istikametinde) Petra isimli şehre ve Filistin'e doğru düz bir çizgi uzar, Cürhüm veya Minalı, civarda meskûn tüm Araplar yukarı memleketten buhur ve ıtırlı şeylerle dolu bohçaları getirirler."

Pliny'e göre, Maîn'in en önemli ürünleri hurma ve üzümdü, fakat servetinin asıl kaynağı hayvan ticaretiydi.[53]

Her nasılsa Pliny'nin zamanına kadar varlıklarını koruyan kimi Minalılar, aşağıda takdim ettiğimiz metinden de anlaşılacağı üzere, Sebelilerin aksine güç ve itibarlarını kaybetmişlerdi:

> "Pliny, bize, buhurları ve iki deniz arasına yayılan toprakları yüzünden Sabaealıların Araplar arasında en meşhur halk olduğunu söyler. Hem deniz kıyısında hem de iç bölgelerde şehirleri mevcut olup, en büyükleri Mariaba'dır. Sabaealıların bir kısmına Chatramite denir ki, en büyük şehirleri Sabbatha'dır ve surları içerisinde 60 mâbet mevcuttur; daha doğuya doğru Chattabani bulunmakta olup, en büyük şehri, içinde 65 mâbet barındıran Thamna'dır. Minalılar, Chatramitelerden daha içeri bölgelerde meskûndur."

Yukarıdaki metinden çıkardığımız netice, M.S. 1. asırda, o tarihte Kızıldeniz'den Basra Körfezi'ne kadar

ülkenin hâkimiyetini elinde tutan Sebelilerin Minalıları karanlığa doğru itelediğidir. Gerçi Maîn şehri hâlâ Minalıların elinde olup, Hicrî 2. veya Miladî 8. asra kadar varlığını muhafaza etmiştir. Pliny, şunları söylemektedir: "Minalılara göre soyları, Girit kralı Minos'tan gelmektedir." [54] Bu iddia, muhtemelen Yunanlıların hayal gücünün bir ürünüdür. Bununla birlikte, Minalı tüccarların Yunan sınırlarına dayandığını da göstermektedir.

Mina Krallığının Sınırları: Modern arkeolojik keşifler tarafından da desteklenen Arap ve Yunan coğrafyacılarına göre, Maîn şehrinin mevkiî, Hadramut ve Sebe (San'a)'nın ortasına, Cevf'in güney kısmına denk düşmektedir.

> "Mina krallığı toprakları güney Arabistan'daki Cevf bölgesini içine almaktadır. Başlıca şehirleri, Karnan, Mâin ve Yesil'dir. Mina kitâbelerinden, birbiriyle akraba yirmi hükümdarın varlığı bilinmektedir. Bu yüzden tarihleri bir kaç asırı kapsamış olsa gerekir. Mina lisanında bazı kitâbeler, Kuzey Arabistan'daki el-'Ulâ'da bulunduğundan, muhtemelen kolonileri vardı." [56]

Kuzey Arabistan'daki Mina kolonisi (el-'Ulâ bölgesinde), yalnızca bir ticarî merkez olmakla kalmayıp, savaşa hükümdarın yanında doğrudan katılan siyasî bir şehirdi. Mina krallığının büyüklüğünü tasviren Samuel Laing şunları yazmaktadır:

> "Halihazırda otuziki Mina hükümdarının ismini bilmekteyiz ve nisbeten az sayıda kitâbe keşfedilmiş durumda olup, şüphesiz çok daha fazlası bulunacaktır. Ancak bu mevcut kitâbelerden bazılarına göre, Mina hükümdarlarının hâkimiyet sahası, sadece güneydeki asıl bölgeler ile sınırlı olmayıp, tüm Arabistan'a yayılmış, Mısır ve Suriye sınırlarına dayanmıştı. Bu krallardan üçünün ismi, Sina-Şam yolu üzerindeki Teyma'da (Eski

Ahit'in Tema'sı) bulunmuştur; ayrıca güney Arabistan'da keşfedilmiş bir adak tabletinin üzerine, müellifleri şunları yazmışlardır: «Güneyin ve kuzeyin hükümdarları arasında yapılan savaştaki, Mezi ile Mısır arasında vukûbulan çatışmadaki kurtarıcılıkları dolayısıyla ve (askerlerin) şehirleri Karna'ya sağ sâlim dönmelerini sağladığı için Attar'a (İstar ve Astarte) minnettarız.» Bu kitâbenin müellifleri kendilerini, Mina hükümdarı «Ebiyede Yesi»nin tebâsı ve Çar, Aşur ve nehrin öte yakasının valileri olarak tanımlamaktadırlar. Mısır âbidelerinde, şu anda Süveyş Kanalı'nın bulunduğu yerin Arabistan tarafında kurulu bir uç kale olarak Çar'dan sıkça bahsedilirken, başka bir kitâbe Gazze'den söz eder ve Mina hâkimiyetinin Eden'e kadar uzanıp Filistin ve çevresindeki kabilelerle yakın temas durumuna geçtiğini söyler. Şüphesiz ki, ticaret yollarının koruma altına alınması, böylesi geniş topraklarda istihkâm karakollarının ve müreffeh şehirlerin yayılmasının temel sebebiydi." [57]

Eski Ahit, Araplar ve Filistinlilerle savaşan İsrail Kralı Uzziya'yı anlatırken şunları nakleder:

> "Ve Filistîlere karşı, ve Gur-baal'da oturan Araplara karşı ve Meunîlere [yani Minalılara] karşı Allah ona yardım etti." [58]

Yukarıda işaret edilen savaş, Filistin'in yanıbaşındaki Maîn'in kuzey kısımlarında cereyan etmiş olsa gerektir. M.Ö. 8. asra ait bu delilden, aşağıdaki neticeler çıkarılabilir:

a) Arkeolojik araştırmalarla tespit edildiği gibi, Kuzey Arabistan'da Mâin'in bir kolonisi kurulmuştur.

b) M.Ö. 8. asır, Fransız arkeologların iddialarının aksine Minalıların yükseliş tarihi değil, Alman bilim adamlarının söylediği üzere, çöküşlerinin başlangıcıdır; bu yüzden onların müreffeh ve parlak dönemlerinin M.Ö. 8. asırdan çok önce olması gerektir.

c) Minalılar aslen devlet işleri ve savaş gibi siyasî hâ-

diselerle meşgul bir kavimken, çöküşleri esnasında tüccar bir millet hâline geldiler. M.Ö. 2. asır ile M.S. 2. asır arasında Yunanlı coğrafyacıların bu kavmi sadece tüccar olarak tanımlamalarının sebebi işte budur.

Mina Hükümdarları: Arap ve Yunanlı tarihçiler Mina hükümdarlarının ne sayılarını ne de isimlerini belirtmişlerdir. Bu hususta, kitâbelerin yardımıyla 22 Mina hükümdarının adını bulan arkeoloji uzmanlarına çok şey borçluyuz. Bu hükümdarların isimleri şöyledir:[59]

1. Yese'îl Sâdık, Veka-il Yâsi, İliyefa' Yaşir, Hifnum Riyâm.

2. İliyefa' Yasi', Ebiyeda' Yâsi', Veka-il-Riyâm, Hifnum Sâdık, İliyafa' Yâtuş.

3. İliyafa' Veka, Veka-il-Sâdık, Ebîkarib Yâsi', Emmiyeda' Nâbit.

4. İliyefa', Riyâm, Havfa'est.

5. Ebîyeda', Hâlîkarib Sâdık, Hifn Yâsi'.

6. Yesa'îl Riyâm, Yubba' Karib.

7. Ebiyeda', Hifnum.

Samuel Laing[60] otuz iki hükümdarın isminin, kitâbelerden çıkarıldığını savunmakta ve daha çok kitâbe keşfedildiğinde çok daha fazlasının bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söylemektedir. Uzun Mina idaresini (yaklaşık 7 asır) göz önüne aldığımızda, Samuel Laing'in belirttiği kral sayısının, Cl. Hurat'ınkine nazaran gerçeğe daha yakın olduğunu görmekteyiz.

Eğer (7 asırlık) Mina devri, söylendiği gibi Âd kavminin yokolduğu M.Ö. 1700'de başladıysa, o zaman M.Ö. 10. asırda bitmiş olması gerekir, ki bu tarih tam da Sebe devrinin başlangıç ve yükseliş dönemine denk gelmektedir (bkz. Eski Ahit, Süleyman Peygamber ile

Sebe kıssası).

E. Glaser ve F. Hommel, Mâin krallığının M.Ö. 16. asır veya daha öncesinde kurulduğunu, Sebelilerin kuzeydeki yurtlarını terkedip Minalıların topraklarını ele geçirdikleri 10. asra kadar da varlığını sürdürdüğünü söylemektedirler.[61] Biz bu devri biraz daha geriye götürüp Âd kavminin yok olduğu M.Ö. 18. asırdan başlatarak Sebelilerin yükseliş dönemini yaşadıkları M.Ö. 11. asra kadar getirmekteyiz. Bu sûretle de, sözü fazla uzatmadan eski Yemen tarihindeki tüm bağlantıları elde etmiş durumdayız. Üstelik, bu görüş esasta arkeolojik keşiflerin sonuçlarıyla da çelişmemektedir. Minalıların lisanı ve tanrıları Sebelilerinkinden farklı olup, Babillilerinkini andırdığından, bu kavmin ilk Sami Araplardan hayatta kalanlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Lihyânîler

Aralarında İbn-i Haldûn'un da bulunduğu Arap tarihçileri, Cürhümîlerin bir kolu olan Benî Lihyân (Lihyânîler) isminde başka bir kabileden bahsetmektedirler.[62] Yakın bir tarihte Kuzey Arabistan'daki el-'Ulâ şehrinde, Sebe ve Nabatî kitâbeleriyle birlikte başka bazı kitâbeler bulunmuş olup, bu kitâbelerden biz, Lihyânîlerin Kuzey Arabistan'da Suriye sınırında, bilhassa el-'Ulâ civarında meskûn oldukları neticesini çıkarmaktayız. Lihyânî lehçesi, Güney Arabistan Mina lehçesini andırmakla kalmamakta, ondan doğmuş izlenimini vermektedir. Arkeoloji uzmanlarına göre, Lihyanîler, Mina ve Sebe devletlerinin çöktüğü M.Ö. 6. asırla Nabatîlerin kuvvetlendiği M.Ö. 4. asır arasında Kuzey Arabistan'da iktidarı ellerinde tutmuşlardır. Lihyânî kitâbeleri pek okunaklı olmasa da, İran'ın Mısır ile diplomatik münasebetlere sahip bulunduğu devre (M.Ö. 6. asır) ait oldukları tartışmaya yer bırakmayacak bir gerçektir. Bu yüzden, İranlıların Mısır'ı işgali ile bağlantılı olarak Herodot'un (ö.: M.Ö. 206) bahsettiği Arapların, söz konusu ülkelerin sınırlarında yaşayan Benî Lihyân olma-

sı ihtimal dahilindedir.

Benî Lihyân, Mısır ile İran arasında yaşamıştı. Araplar ile İranlılar arasındaki münâsebetleri anlatan Herodot, Arapların her yıl İran İmparatoru'na, bir vergi veya cizye mahiyetinde değil de iyiniyet işareti olarak –çünkü Araplar hiç bir zaman yenilgiye uğratılarak toprakları işgal edilmemiştir– büyük miktarda ıtır gönderdiklerini söylemektedir.

Takibeden metin, *Encyclopædia of Islam*'dan alınmıştır.

> "Herodot'un M.Ö. 525'te bahsettiği 'Arapların Kralı' (Herod 3,4), çok büyük bir ihtimalle, Pliny'nin Akabe Körfezindeki başkentleri Agar (Hagar-Hacer)'den sözedip, Euting'in, hem şekil hem de muhtevâ olarak İran devrine işaret eden kitâbelerini, Mina ve Nabatî kitâbeleri ile yanyana el-'Ola [el-'Ulâ] bulduğu Lihyanî kavminin başındaki bir hükümdardır. Bütün bulgular, bu Lihyânîlerin Mina-Sebelilerin Kuzey-batı Arabistan'daki halefleri ve Nabatîlerin selefleri olduğu, bu yüzden de M.Ö. 500 ile 300 tarihleri yaşamış olmaları gerektiğini söyleyen görüşü desteklemektedir." [63]

> "D.H. Muller'e göre bunların en eskileri, Lihyan kitâbeleridir. ... bu, bütün Güney Arabistan yazısının en eski biçimi olup, eski Sami yazısı ile Sebe yazısı arasındaki bağlantıyı temsil etmektedir. ... Bunlar, en çok el-'Ola bölgesinde bulunmaktadır." [64]

İran İmparatoru Kambises, M.Ö. 525'te Mısır'a saldırmaya niyetlendiğinde, Arapların (Benî Lihyân'ın) desteğini almak lüzûmunu hissetmişti. Bu münasebetle Herodot şunları yazmıştır:

> "Fakat o tarihte su yetersiz olduğundan, Halikarnaslı yabancının tavsiyesi üzerine Kambises, Araplara elçi gönderdi ve karşılıklı sadakat ahdiyle antlaşıp geçiş güvenliği rica etti. Araplar, tüm diğer halklar gibi ahidlerine sıkı sıkıya bağlı bir kavim olup, bu ahdi şu şekilde

gerçekleştirirler: Bir grup insan, sadakat ahdi yapmak istediğinde, iki taraf arasında üçüncü bir kişi durur ve keskin bir taşla her iki muahidin de işaret parmağının olduğu noktadan avuç ayasını keser; sonra her birinin elbisesinden biraz hav alıp, aralarına yerleştirilmiş yedi taşa avuçlarından akan kanı sürer. ... Böylece Araplar, Kambises'ten gelen elçilerle ahidleştiklerinde, şu planı benimsediler: Kestikleri develerin derilerini suyla dolduran Araplar, bunları canlı develere yüklediler. Akabinde develeri sözleşilen yere sürüp burada Kambises'in ordusunu beklediler. Bu, aktarılan rivayetlerin en güveniliridir." [65]

Pliny, "Liyâniin" adında Akabe Körfezi kıyısında yaşayan başka bir kabileden bahsetmektedir. Bazıları bunları "Lihyânin" (veya Benî Lihyan) ile bir tutmuşlardır. Fakat kanaatimizce bunlar 'İlâniin (Akabe sâkinleri) kabilesidir, çünkü Akabe'nin eski ismi 'İlah ve 'İlânah'tı. Yahudi ve Yunanlıların kitaplarında aynı isme rastlanmaktaysa da, o tarihte Benî Lihyân henüz mevcut değildi. Diğer taraftan Arabistan'da, Hz. İsmail'in soyundan gelen ve İslâm'ın geldiği devirde Necd yakınlarında yaşamakta olan "Benî Lihyân" isminde başka bir kabile daha vardı. Müslümanlar, bu kabile ile bir defasında savaşmak zorunda kalmışlardır.[66]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI:

1. İbn-i Haldûn, *Târîh,* c. II, s. 18.
2. Bkz. *MS. Bankipur Kütüphanesi,* Patna, s. 70.
3. İbn-i Hişam, *Târîh.*
4. Lokman Sûresi [31]: 12-13, 16-19.
5. Forster, *Historical Geography of Arabia* [Arabistan'ın Tarihî Coğrafyası], c. II, s. 90-93. Çok eski dönemlerden kalma bu şiir, Aden çarşısı yakınlarındaki bir hisarın kalıntıları arasında mermerler üzerine kazılı olarak bulunmuştur.
6. Şuarâ Sûresi [26]: 131-134.
7. Yemen ve Hadramut sınırları arasında bulunan Aden, Âd kavminin merkezi olarak kabul edilebilir. Eski devirlerde Sâmîlerdeki genel eğilim, bir şehre, onu imar eden kişin adını vermek olmuştur. Rakîm, Sebe, Hadramut, Umman ve Medyen gibi şehirlere, kurucularının isimleri verilmiştir. Bu yüzden, (civarına inşâ edilmiş tüm binaların izlerinin Âd'a kadar götürülebildiği ve civarında Âd'ların parlak geçmişinin izlerinin hâlen görülebildiği Yemen'in bu eski şehri) Aden'i *"Âdîn"*in kısaltılmışı olarak kabul etmekteyiz. (Bu çoğul ismine itiraz edilmemesi gerekir, çünkü *"benî"* çoğul ön-eki sadece Kuzey Arabistan Arapçasında kullanılmaktadır.) Forster, Aden'i Adnan'a hamletse de, yurdu Kuzey Arabistan'da olan Adnan'ın Aden ile bir bağlantısı yoktu. 18. asrın Avrupalı seyyahlarından Niebuhr, Aden isminin Dedân'dan geldiğini ileri sürmüştür, fakat Eski Ahit'te Aden ile Dedân'ın iki ayrı şehir olarak zikredildiğini gözden kaçırmaktadır. (Hezekiel, 27:20-23) .
8. *Encyclopædia of Islam,* "Arabs" başlığı altındaki makale.
9. A'râf Sûresi [7]: 74.
10. Yâkût, *Mu'cem.*
11. Fecr Sûresi [89]: 9.
12. A'râf Sûresi [7]: 74.
13. Mü'min Sûresi [40]: 30-31.
14. Kur'ân'daki hadiseyle ilgili [A'râf Sûresi] kıssadan meâlen.
15. A'râf Sûresi [7]: 73-79.
16. Şuarâ Sûresi [26]: 141-159.

17. Neml Sûresi [27]: 45-53.
18. Zâriyât Sûresi [51]: 43-45.
19. Hâkka Sûresi [59]: 4-5
20. Kamer Sûresi [54]: 23-31.
21. Necm Sûresi [53]: 50-51.
22. Şems Sûresi [91]: 11-15.
23. Hûd Sûresi [11]: 61-65.
24. Hûd Sûresi [11]: 66-68.
25. Fussilet Sûresi [41]: 17-18. Devenin yavrusuyla birlikte, kâfirlerin talebi üzerine Hz. Sâlih (a.s.)'ın bir mucizesi olarak dağdaki bir kayadan doğduğu farzedilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, tüm olanların canlı bir tasvirini yapmasına rağmen, hadisenin bu yönünden bahsetmemektedir. Bu yüzden, bunu uydurma sayıp reddetmeliyiz. Kur'ân âyetlerini dikkatli okuduğumuzda, Semûd kavminin hayvanlara eziyet ettiği ve Allah'ın da onlara Kendisinin bir alâmeti olarak deve gönderdiği –o hayvana eziyet ettikleri gün, İlahî Gazâbın üzerlerine geleceği gün olacaktı– neticesine varıyoruz. Semûdîlerin belli bir tepesine Araplarca "Faccur Nâkeh", Batlamyus tarafından da "Badneitu" denmektedir.
26. Hughes, *Dictionary of Islam,* s. 17.
27. Forster, *Historical Geography of Arabia,* c. II, s. 125.
28. *Goldmines of Midian* (Medyen'in Altın Madenleri), s. 278.
29. Huart, *Histoire des Arabes,* s. 3.
30. Yoktan ve 12 oğlunun ismi Kitâb-ı Mukaddes'te zikredilmiştir. Onlardan biri olan Yerah'ın, Arapların Ya'rubu ile aynı kişi olabileceği belirtilmektedir. Cürhüm veya onu andıran başka bir isim Eski Ahit'te geçmediğinden, bazı Avrupalı bilim adamları Yerah ile Cürhüm'ün aynı kişi olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Burada karışıklık, Arapça ve İbranice'deki *"ye"* harfi ile Latince ve Yunanca'daki *"j"* harfinin dönüşebilir olmasından ve Kitab-ı Mukaddes'in Yunanca ve Latince'den tercüme edildiği tüm Avrupa dillerinde de *"Yarih"* kelimesinin bu yüzden *"Jerah"* veya *"Jarih"* şeklinde yazılmasından kaynaklanmaktadır. Bu yazılışıyla *Jerah* ve *Jurham* birbirine çok yakın gibi görülebilmektedir. Ama bu çok ciddi bir hatadır. Birincisi, Eski Ahit'teki kişi ve yer adları Arapça'ya Yunanca ve Latince'den değil, İbranice'den geçmiş olup, *"cim"* ile *"ye"* harflerinin birbirine dönüştüklerine dair bir bilgi mevcut değildir. İkincisi, Yerah, Cürhüm olarak kabul edilirse, Ya'rub'un menşei konusu ne olacaktır? Üçüncüsü, aynı dilde ve aynı ülkede

eşit derecede yaygın olan bir ismin (Yerah) iki ayrı telaffuzunun, (Ya'rub ve Cürhüm) olması imkânsızdır. Dördüncüsü, Cürhüm Hicaz'da yaşarken, Kahtânî Araplarının henüz siyasî bilinci yoktu. Onların siyasî hayatları, Samilerin birinci ve ikinci halkalarının yok olduğu tarihten, M.Ö. 1000'den sonra başladı. Bu yüzden biz, Cürhüm'ün Sâmilerin ilk halkasından geldiğini savunan tarihçilerin tezini destekliyoruz.

31. Yâ'kûbî, *Târîh* (Avrupa), c. I, s. 254.
32. *Buhârî,* Kitab'ül-Enbiyâ.
33. Tekvin 21: 21
34. Forster, *Historical Geography,* c. I, s. 124.
35. İbn Nedîm, *el-Fihrist* (Leyden), s. 89.
36. Tûsi, *el- Fihrist* (Kalküta), s. 13.
37. Kelbî'ye göre, Tasm ve Cedis'in asıl yurdu Yemâme, İbn-i Haldûn'a göre ise, Bahreyn'di. Bu iki görüş birbirine zıt gibi görünmekle birlikte, eski zamanlarda her iki şehir de "Hicr" ismini taşımaktaydı. [Yâkût, *Mu'cem* (Mısır)]
38. Bkz. Aghânî ve Arabistan tarihi üzerine kaleme alınmış diğer kitaplar.
39. Yâkût, *a.g.e.,* c. VIII, s. 446.
40. Böylesi kalıntılar ile ilgili daha fazla tafsilat için, bkz. Yâkût, *a.g.e.*
41. *Encyclopædia Britannica,* c. XXIV, s. 604.
42. Ebû Hanife, *Ahbâru't-Tivâl* (Mısır), s. 17-18.
43. Mâin'in Arapça'daki tam anlamı "dere"dir. İbranice'de bu kelime "mîyân" olarak telaffuz edilir. Günümüzde Kuzey Arabistan'da "Me'ân" ismini taşıyan bir şehir bulunmaktadır.
44. *Mu'cem.*
45. Hazrecî, *Târîh-i Yemen* (Gibb Series, c. I, s. 100)
46. Clement Huart, *Histoire des Arabes,* c. I, s. 45.
47. *Encyclopædia of Islam,* c. I (Arabs), s. 377.
48. *Histoire des Arabes,* c. I, s. 450.
49. *Encyclopædia of Islam,* "Arabs" maddesi.
50. *a.g.e.,* c. I, s. 378.
51. *a.g.e.* kıyaslayınız.
52. Duncker, *History of Antiquity,* c. I, s. 310.
53. Forster, *Historical Geography,* c. II, s. 224-226.
54. Duncker, *a.g.e.,* c. I, ss. 312-313.
55. *a.g.e.,* c. II, s. 75.
56. *Encyclopædia Britannica,* c. II (Arabs)
57. Samuel Laing, *Human Origin,* s. 89.

58. II. Tarihler 26: 7
59. Huart, *a.g.e.*, c. I, s. 56.
60. *a.g.e.*, s. 80.
61. *Encyclopædia Britannica,* c. II, Arabs
62. İbn-i Haldûn, *Târîh,* c. II.
63. *Encyclopædia of Islam,* c. I, s. 379.
64. *Encyclopædia of Islam,* c. I, s. 392.
65. H. Cary, *Herodotus,* kısım 3, §. 7-9.
66. Yukarıda bahsedilen Sâmi ırklarına ilaveten, eski Arabistan'da yaşamış bir çok kabile ve sülale daha vardır. Fakat bunların çoğunun geçmişleri karanlık olup, haklarında hemen hemen hiç bir şey bilmemekteyiz. İslâm öncesi meşhur şairlerden biri olan Nâbigha, onları bir şiirinde sıralamıştır. Bu konuda Hamza İsfahanî'nin kitabına müracaat edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Bevan, *Ancient Geograph*
———, *Geograph of Torat*
Buhârî (Ahmed bin İsmail), *es-Sahih*
Burton, *The Goldmines of Arabia*
Cary, H., *Herodotus*
Christian Literary Society, *Arabia and Its Prophet*
Corci Zeydan, *el-Arabu Kable'l-İslâm*
Duncker, *History of Antiquity*
Ebû Hanife Dinevarî, *Ahbâru't-Tival*
Ebu'l-Ferec İsfahânî, *Kitâbu'l-Egânî*
Ebu'l-Fidâ', *Takvîmu'l-Büldân*
———, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*
———, *Coğrafya*
el-Hazrecî, *Tarihu'l-Yemen*
Encyclopædia Britannica (13. bsk.)
Encyclopædia of Islam
Firdevsî, *Şahnâme*
Forster, John, *Historical Geography of Arabia*
Hacı Halife (Mustafa bin Abdullah), *Keşfu'z-Zunûn*
Hâkim, *Müstedrek*
Hamza İsfahânî, *Tarihu'l-Mulûku'l-Ard*
Hazrecî, *Tarih-i Yemen*
Heeren, *Historical Researches*

Hogarth, D.G., *The Penetration of Arabia*
Huart, Clement, *Histoire Des Arabes*
Hughes, *Dictionary of Islam*
İbn Asâkir, *Târih*
İbn Ha'ik Hemdânî, *el-İklîl*
———, *Sıfâtü Cezîreti'l-'Arab*
İbn Hişam, *Târih*
İbn İshak, *Kitâbu Tîcân*
İbn Haldûn, *Târih*
———, *Kitâbu'l-İber*
İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Maârif*
İbn Nedim (Muhammed bin İshak), *Kitâbu'l-Fihrist*
Josephus, *Antiquities of Jews*
———, *History of the Jewish War*
———, *Philosophy of Jews*
Kalkaşendî, *Sebâ'iku'z-Zehâb*
Laing, Samuel, *Human Origin*
Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*
———, *Ahbâru'z-Zaman*
Nuveyrî, *Mesâliku'l-Ebsar*
Palgrave, *Travels into Arabia*
Philby, H.St. J.B., *Arabia of the Wahhabis*
———, *The Empty Quarter*
Raihani, Ameer, *Arabian Peak and Desert*
———, *Around the Coasts of Arabia*
Rawlinson, G., *Ancient History of Egypt*
Rifaet Bey Tahavî, *Envâru Tevfiki'l-Celîl*
Right, W., *The Grammer of Semitic Languages*
Rogers, W.R., *History of Babylon and Assur*
Sprenger, *Ancient Geography of Arabia*
Taberî, *Târih*
Talat Harb Bey, *Düvelu'l-Arab ve'l-İslâm*
Tazer, *History of Ancient Geography*
Tûsî, *Kitabu'l-Fihrist*
Yâkubî, *Kitâbu'l-Büldân*
Yâkut, *Mu'cemu'l-Büldân*
Zekeriya Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*

İNDEKS

A Guide to Egyptian Collections in the British Museum 118
Abdülkays kabilesi 72
acem 55
Âd kavmi 101, 104, 107, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 137, 142, 143, 144, 146, 147, 148
Âd-i Âram, 65, 102, 146
âdeh 104
Âdem (a.s.) 19
Aden 26, 45, 46, 60, 67
Adım vadisi 32
Âdîler 74, 80
Adite 146
Adnâniler 138
Adramitai 105, 146
Aelius Gallus 30, 48
Ağrı 96
Ahdar dağı 33
Ahkâf 71, 72, 73, 75
Akabe Körfezi 35
Albucasis 12
Alhazem 12
Amâlekiler 58, 61, 74, 99, 101, 113, 116, 117, 118
Amlûk 158
Ammonlular 58, 61
Amorite 88
Amuriler 58
Ananim 88
Ancient Geography of Arabia 22
Aneza 40, 41
Antiquities of the Jews 22
Anza bin Esad 159
Arab-ı âribe 101
arabah 56
Arabia of the Wahhabis 47
Arabian Peak and Desert 47
Âram 88, 102, 104
Aramiler 99, 119, 120, 121
Arimî 62
Arkite 88
Arnaud, C. 29, 44, 45
Around the Coasts of Arabia 47
arub 55, 56, 57
Arud 70
Arvadite 88
Âsâru'l-Bilâd
Asir 27, 29, 77
Asşur 88
Asur/Assur 120, 165, 166
Averrhoes 12
Avicenna 12
Badneitu 147
Bağdat 37, 40
Bahreyn 44, 67, 70, 71, 72, 75, 97, 99, 159, 160
Bakel kabilesi 30
Balka 79
Banbury 22
Basra 67, 80
Basra Körfezi 27, 29, 33, 36, 67, 72, 80, 98, 105, 120, 137,

147, 158, 159, 167
Bekr bin Veyl kabilesi 72, 73
Belke 67
Benî Hanife 159, 160
Benî Lihyân 172, 174, 175
Benibu Ali 33
Bent, J.T. 27
Bevan 59
Beytü'l-fakih 27
Bi'rü'l-Azb 28
Bin Ali vadisi 32
Blunt, Wilfrid 27, 40
Bœotia 121
Botta 29
Bozrah 60
Brakeş 162
Bruşes 109
Bubreyn 97
Burckhardt, J.L. 34, 35, 36
Burton, Sir Richard 35, 70
Busra 60, 64, 79, 80
Büyük İskender 62
Ca'de 71
Câbir ibni Ferec 49
Cail 30
Cary, H.
Caş 143, 159
Caul 42
Cavan 87
Cebel-i Şammar 37, 38, 40, 41
Cebusite 88
Cedis 71, 72, 101, 102, 137, 158
Cemşid 108
Ceuf 29, 30, 31, 37, 38, 40, 41, 78, 168
Cezîme 80
Ceziretü'l-Arab 67
Chedufau 29
Cheesman 49
Cible 28
Cidde 27, 34, 36, 40, 41, 48, 67, 77
Cubba 37, 41
Cürhümîler 101, 137, 156, 157, 172
Çarmai 157
Dahna 42
Danyel 19
Davud (a.s.) 60
De Geoge 92, 93
Debar 97
Dehhâk 108, 120
Dehna 97
Dev 97
Devasir 42, 48
Devb-Şeraka 162
Diador 21
Didero 154
Dizan bin Muaviye 80
Doodorus 65
Doughty, C. 27, 39, 40, 41, 43
Duncker 108
Duvan vadisi 31
Ebu Ali Sina 12
Ebu Bekir (r.a.) 15, 16, 72, 160
Ebu Kasım 12
Ebu'l-Fidâ' 68
Edom 58, 60
Edomlular 58, 61, 98, 119
Eflec 39
Ehrenburg, C.G. 29
el-Hacer 60
Elam 88
Elamiler 112
Elot 60
Emir Rihani 47
Emir Talel 38
Envârü Tevfiki'l-Celîl 118
Eratosthenes 20, 63, 161, 166
Erembî 62
Erfakşed 88, 149
Ermenistan 91, 95
Ester 19
Euting 40
Evboia 121
Evs 78
Ezd 73, 78
Ezop 143

Fecun Nâkeh 147
Fenike 120
Fenikeliler 99
Filadelfiya 65
Filistin 29, 61
Firdevsî 108, 121
Flavius, Josephus 22
Forskal 28
Forster, John 11, 23, 24
Gaffan 73
Gamdân 76
Gassanîler 66, 80
Gavr 71
Gazze 80
Gerra/Gerrai/Gerha 159
Gerrhaei 66
Geser 88
Girgasite 88
Girit 121
Glaser, E. 26, 44, 47, 146, 163, 171
Goethe 14
Gomer 87
Guidi 91, 92
Gur-baal 61
Hacer 13, 114, 117
Hacerîler 61
Hacren 32
Hadramut 27, 31, 32, 42, 44, 45, 65, 69, 74, 76, 105, 161, 163
Hail 37, 38, 39, 40, 41
Halep 80
Halevy, J. 27, 30, 44, 146, 163, 165
Ham, 87, 89, 90, 100
Hammâd Râvi 24
Hammurabi 112
Hanibal 121
Harabetü'l-Beda 30
Haraz dağı 29
Harfa 39
Harrid 31
Harris, W.B. 45
Hârun (a.s.) 115
Has vahası 30
Hasa 36, 39, 48
Haşid kabilesi 31
Hatsarmavet 75
Hatsor 60
Hauta 32
Havilah 88
Havva 19
Hayanya 41
Hayber 40, 79
Hays 28
Hazrec 78
Hecran 93
Heinrich, Brugsch 118
Hemasite 88
Hemprich 29
Heredot 62, 63, 70, 172
Heron 117
Hes 88
Hezam 30
Hezekiel 20
Hısn-ı Gurâb 23, 31, 144
Hicr 39, 71
Hikmet Kitabı 144
Hiksos 99, 103, 113, 118, 119
Himyerîler 74
Hindistan 29
Hire 80
Hirran 31, 45
Hirsch, L. 27, 32
Hirshfeld 14
Historical Geography of Arabia 11
History of the Jewish War 22
Hivite 88
Hofuf 36
Hogarth, D.G. 26, 47, 67
Homer 62
Hommel, F.C. 164, 165, 171
Huber, C. 27, 39, 40, 41
Hûd (a.s.) Eber/Heber/Âbir 13, 24, 31, 65, 88, 123, 124, 126, 127, 129, 144, 145

Hudeyde 29
Hul 88
Iablich, Bediay 34
Irwing, Washington 14
İbni Haldûn 80, 99, 102, 107, 172
İbni Heysem 12
İbni Hişam 24
İbni Hişam el-Kelbî 129
İbni İshak 143
İbni Kuteybe 97, 99, 107, 112
İbni Reşid 38, 40, 41
İbni Rüşd 12
İbr-i Nehreyn 165, 166
İbra 33
İbrahim (a.s.) 13, 19, 77, 108, 114, 154
İbrahim Paşa 27, 36
İhsa 72
İklîl 23, 25, 162
İlya 67
İran 120
İsa (a.s.) 158
İsmail (a.s.) 13, 17, 19, 56, 59, 60, 61, 66, 77, 114, 156, 157, 174
İş 31
İşaya 19
Jerah 12
Johnson 14
Joktan 12
Jolistai 158
Jomard, E.F. 27
Kabâd 73
Kadmus 121
Kaftorim 88
Kahire 37, 47
Kahtâniler 10, 12, 13, 73, 73, 77, 88, 140, 156, 159
Kamna 30
Karna 167
Karnek 43
Kartaca 119, 121
Kasim 27, 36, 37, 41
Kasluhim 88
Katabanya 45
Kaytî soyu 32
Kazvinî 25, 44
Keane 92
Kedar/Kaydar 60, 61, 66
Kelbî 24
Kenan 88
Kenaniler 99
Kerbelâ 37, 40
Kesir kabilesi 32
Kethubim 19
Ketr 27, 33
Kitâbu Tîcân 143
Kûfe 80
Kusay 77
Kuş 109
Kürdistan 91
Küş 88
Lahmid 101
Laing, Samuel 92, 94, 118, 168, 170
Lihyaniler 137, 172, 173, 174
Lokman 142, 143, 144, 159
Louvre müzesi 39
Lud 88, 89
Ludim 88
Ludya 89
Luhye 27
Mâ'rib 29, 30, 31, 44, 45, 46, 74, 76, 143, 159, 161, 163
Maan 37, 38
Maday 87
Magog 87
Mahlef vahası 30
Main 30, 66, 146, 161, 162, 163, 167, 168, 169
Manetho 113, 116, 117
Mantiler 165
Manzonu, R. 26
Mary 29
Maskat 33
Maşi 59
Mecusîlik 73

Medar 76
Medâyin-i Sâlih 39, 79, 147
Medine 34, 35, 36, 37, 77
Medinetü'l-mahud 30
Medinetü'l-nühas 30
Medyen 35, 61, 66, 67, 79, 154, 165
Mehdi Abbas 28
Mehmed Ali Paşa 26, 34, 36, 37
Mekke 34, 35, 37, 42, 45, 77, 78, 102
Menâzire 66, 72, 73, 80
Mes'ûdî 22
Meş 88
Meşa 59
Meşece 87
Meyer 92
Mezi 165
Miczar 30
Midbar 56
Midraş 19
Milas, S.B. 27, 33
Milton 13
Mina 45, 98, 121, 146, 166, 172
Minalılar 74, 137, 146, 165, 166, 167, 168
Minos 121, 168
Mizraim 88
Moabi 41
Moablılar 58, 61, 98
Mu'cem 162
Muaviye 18, 23, 157
Muha 28
Muhammed (s.a.v.) 45, 77
Muhra 67
Muir, S.M. 67
Mukaddesî 25
Mukalla 31, 32
Muller, D. H. 165
Munzir 72
Musa (a.s.) 10, 19, 58, 70, 79, 96, 105, 115, 148, 154
Muvela 37
Muza 59
Müseylemetü'l-Kezzâb 72
Nâ'it 76
Nâ'it kalesi 23
Nâbatiler 65, 154, 155
Nâbit/Nebayot 61, 66
Naftuhim 88
Nearchus 48
Nebhiim 19
Nebk (el-Hacer) 31
Necid 69, 70
Necran 27, 41, 76
Nedvî, H. Muinüddîn 47
Negra 30
Nemrud-u Âram 102
Niebuhr, C. 25, 26, 27, 28, 29, 33, 43
Nişan 162
Nizva 33
Nolde, Baron E. 41
Nöldeke 91, 92, 94
Nuh (a.s.) 19, 87, 100, 104, 122, 148
Nuh Tufanı 87
Nûh'un gemisi 95, 96
Nukum dağı 28
Nuşirevân 73
Nuveyrî 25
Nübye 109
Nüfud çölü 27, 37, 41
Oditai 105, 146
Ofir 59, 60
Omanitai 66
Osman (r.a.) 15
Ömer (r.a.) 16, 80
Palgrave, W.G. 27, 38, 39, 43, 127
palinirus 31, 32
Paris 39
Pasrusim 88
Pavlus 63
pentateuch 19
Petra 34, 60, 65, 66, 79
Philby, H.St. J.B. 47
Philosophy of Jews 22

Pliny 21, 30, 63, 64, 121, 154, 157, 161, 167, 168, 174
Ptolemy (Batlamyus) 21, 22, 30, 59, 63, 64, 65, 146, 154, 161
Râ'su'l-had 33
Raamah 61, 88
Rabia 80
Rakîm 65
Ramses III 119
Ravda 28
Renan 39
Res 36
Ribât-ı Muab 64
Ribât-i Amman 65
Rifaet Bey Tahavî 118
Riyad 38, 39, 41
Rogers, W.R. 92, 93, 110
Rubde 76
Rubü'l-hâli 47, 48, 69, 76, 127
Sadlier, G.F. 36, 37, 47
Sâîr (halkı) 119
Saiyum 32
Sâlih (a.s.) 79, 149, 150, 151, 152, 153
Sâm 87, 89, 90, 97, 100, 104
Sâmiler 89, 90, 91, 92, 98, 101, 115, 118, 119, 122
San'a 28, 30, 44, 46, 76, 161, 168
Sara 114
Sargon II (Şarru-kin) 154, 155
Sarvâh 76
Sasaniler 66
Sayce, W.W. 92
Schlumberger, G. 46
Schrader 92, 93
Seba 88
Sebe 11, 30, 42, 44, 45, 46, 47, 59, 61, 66, 74, 76, 98, 159, 161, 163, 166, 168, 170, 171, 172
Sebe kraliçesi 76
Sefer 59
Selacus 159
Selmâ bin Rabia 143
Semed 33
Semûd kavmi 65, 78, 102, 137, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155
Semûd-u Âram 102
Serat dağı 69, 70, 77
Setefanus 64
Shakespeare 13
Sıfâtü Cezîreti'l-'Arab 23, 70, 162
Sina yarımadası 27, 61, 63, 68, 79
Sinite 88
Sirman vadisi 37
Smith, R. 92
Sprenger 22, 64, 92, 93, 154
Steingass 14
Stonehenge 43
Strabo 21, 63, 65, 121, 161
Subtah 88
Suhar 33
Surak dağı 28
Suriye 29
Suriye çölü 27
Süleyman (a.s.) 19, 56, 58, 60, 61, 170
Süleyman Kûfî 157
Şahnâme 108
Şakik 41
Şakra 41
Şalıh 88
Şam 40
Şaşen 119
Şedded 118
Şem 104
Şerif (İmam) 32
Şibam 32
Şibvan nehri 30
Şilo 60
Şiloh 65
Şuayb (a.s.) 79
Taberî 108
Taif 27, 34, 69, 77, 78

Ta'ir 120
Taiz 28
Takvimü'l-Buldân 68
Talmud 19
Tamisier 29
Targum 19
Tarım 32
Tasm 71, 72, 101, 102, 137, 143, 158, 159
Tebük 37, 79
Tedmür 40, 63, 64, 79
Tema 37, 41
Teman 60
Tener 39
The Empty Quarter 47
The Existing States of Arabia 47
The Goldmines of Arabia 70, 167
Theodore, J. 32
Tihame 27, 28, 29, 35, 70, 71
Tinai 60
Tiras 87
Travels into Arabia 127
Tubal 87
Tubba' Hisân 158
Ubeyd bin Şarîh 157
Udeyn 28
'Ulâ 39, 137, 168, 172
Umman 27, 29, 33, 35, 39, 69, 70, 71, 72, 75, 97
Uranüs 154
Uz 104
Uzâl 61, 76
Uzziya 169
Ümem-i baide 101, 102
Ümmü'l-kurâ 77, 97
Vadi Bana 26
Vadi Beta 33
Vadi-i Hamd 35
Vâdiü'l-kurâ 78, 147
Vehb bin Munebbih 23
Viyana müzesi 46, 47
Von Haven 28
Vuşm 36
Wallin 37, 38
Wellsted, J.R. 27, 33
Winckler 92
Wright, W. 93
Ya'rub 12, 55, 156
Yafes 87, 89, 100
Yakûb (a.s.) 19, 115
Yâkubî 75, 97, 113
Yâkut 22, 25, 113, 162
Yem dağı 30
Yemame 36, 71, 72, 73, 74, 159, 160
Yemen 26, 28, 29, 30, 44, 61, 67, 69, 70, 75, 76, 91, 97, 105, 117, 161
Yenbu 36, 77
Yerah 12
Yerim 28
Yesil 162
Yesrib 78
Yeşu 19
Yoktan 12, 13
Yosefus 113, 119
yumn 71
Yusuf (a.s.) 19, 25, 113, 114, 115
Zacdûn 143, 159
Zahire 33
Zatü'l-imâd 128
Zeba 79
Zebid 27, 28
Zefar 59, 67, 76
Zemarite 88
Zemzem kuyusu 45
Zerga 72
Zeyd bin Sâbit 15
Zeydîler 28
Zu'l-Leva 24
Zuheyr bin Selma 157
Zunnûn el-Mısrî 23
Zü'l-Kalâ' 24
Zü Huseyn 31
Zwemer, S.M. 27

EK-1: **FOTOĞRAFLAR**

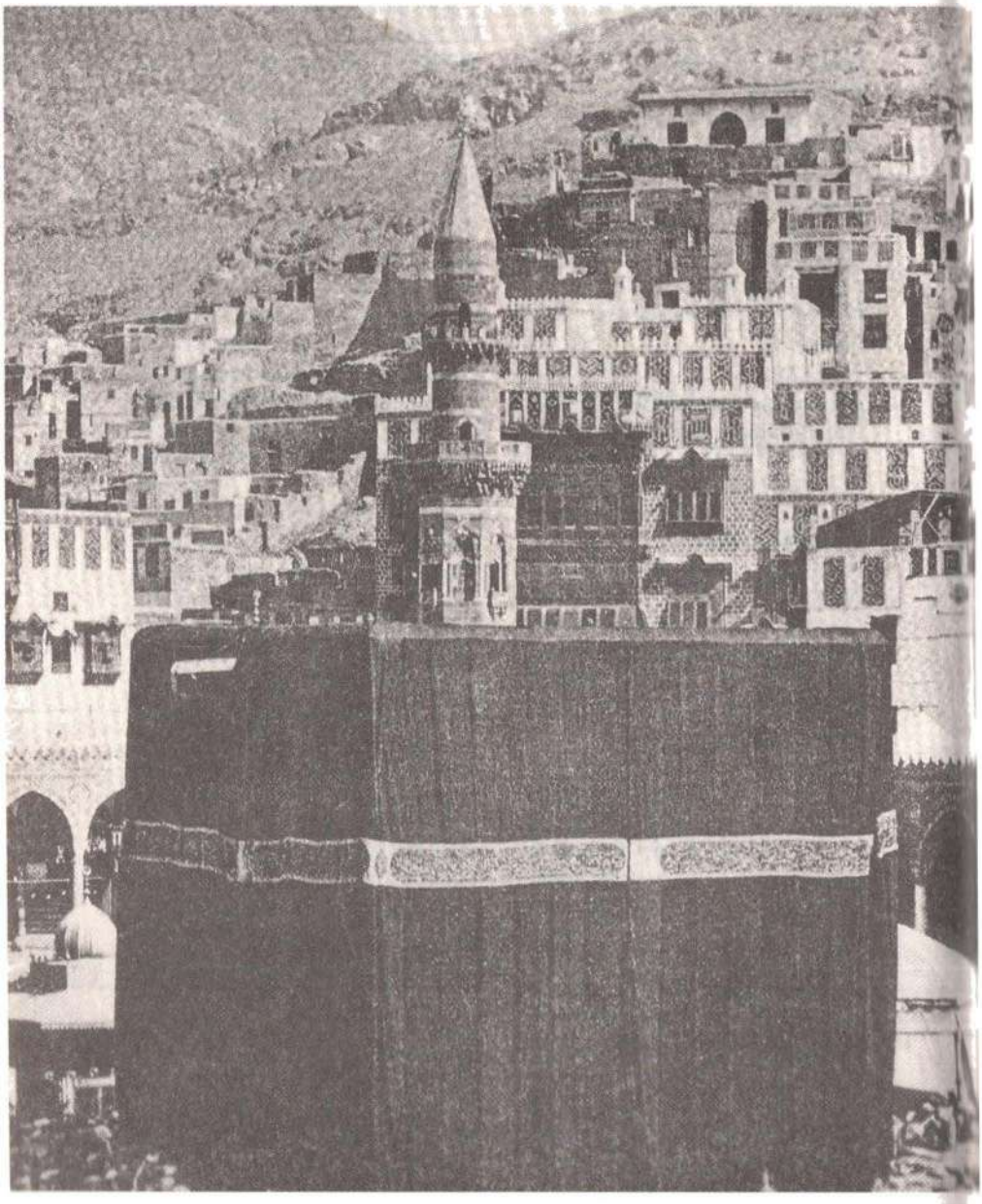

Kâbe, Mekke (1880)

Medine, genel görünüş (1907)

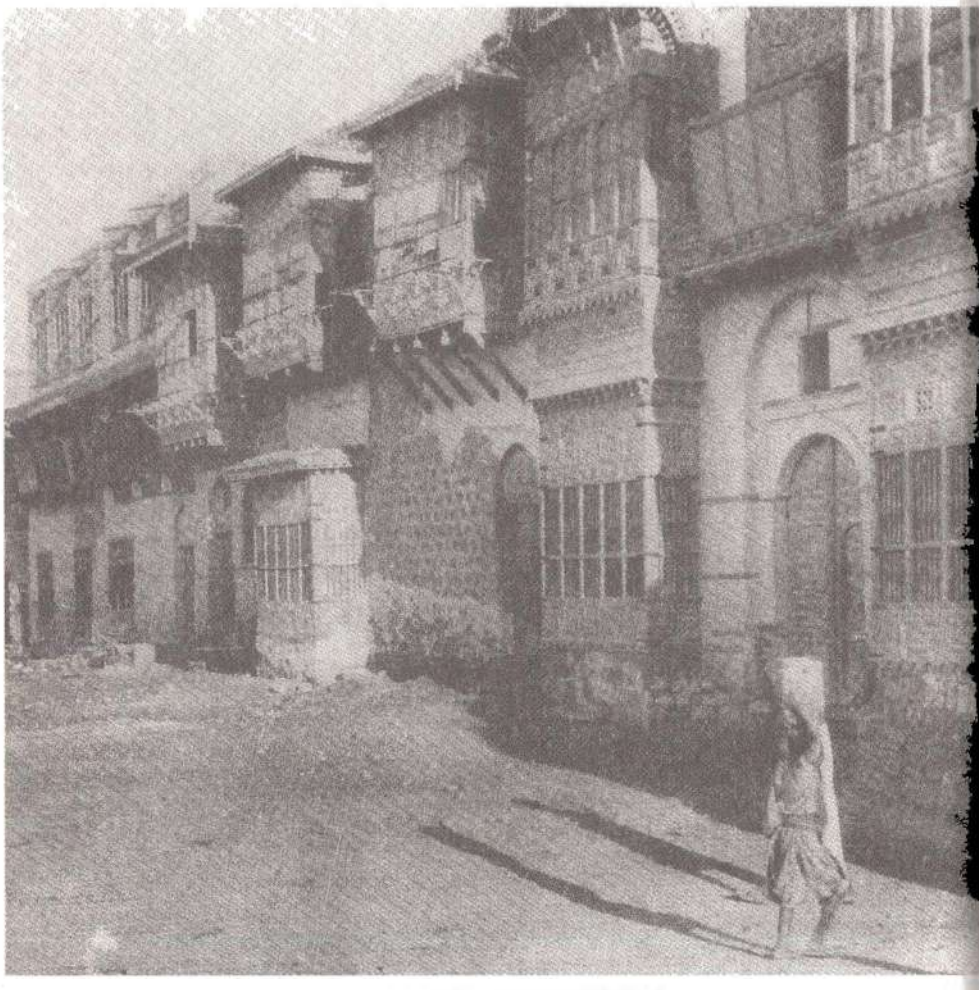

Yenbu'da bir sokak (1916)

Pazar yeri, el-Vech (1916)

Hail şehir meydanı (1914)

Rubü'l-hali, uçsuz bucaksız çöl

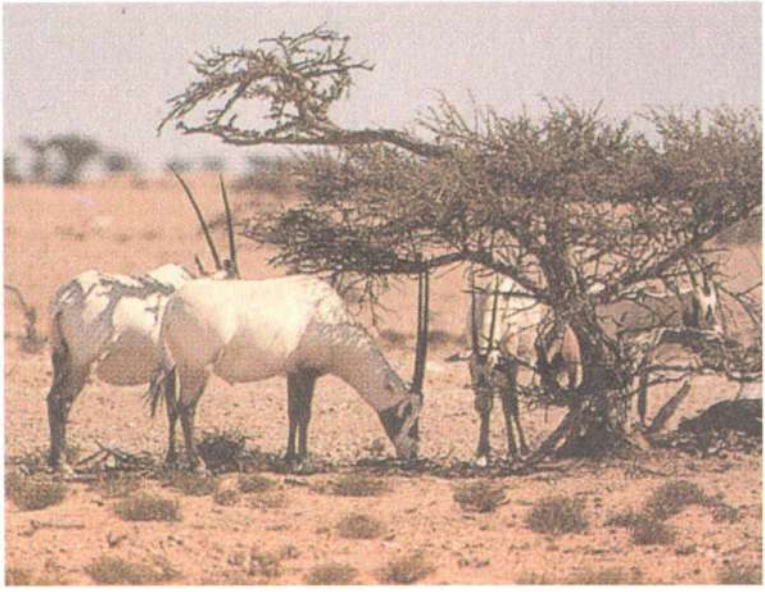

ve çölde hayat süren bir antilop türü, oriks

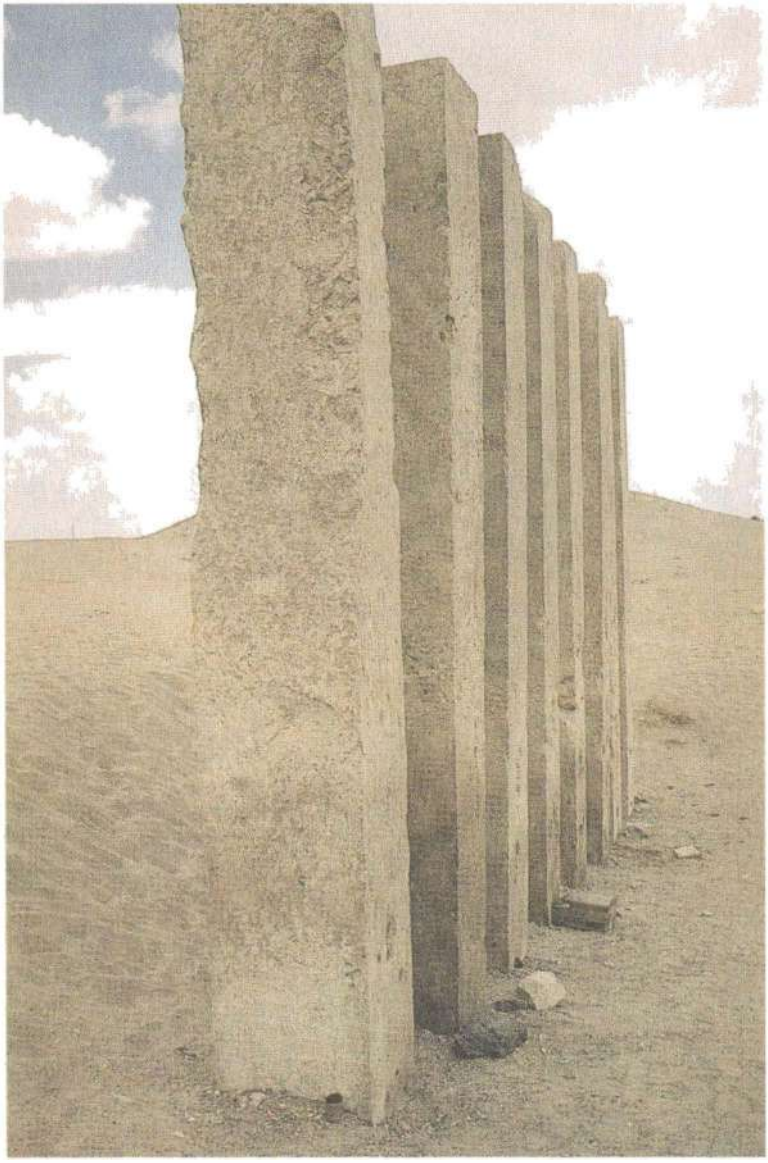

Ahkâf çölü güneyinde eski bir yerleşim alanı

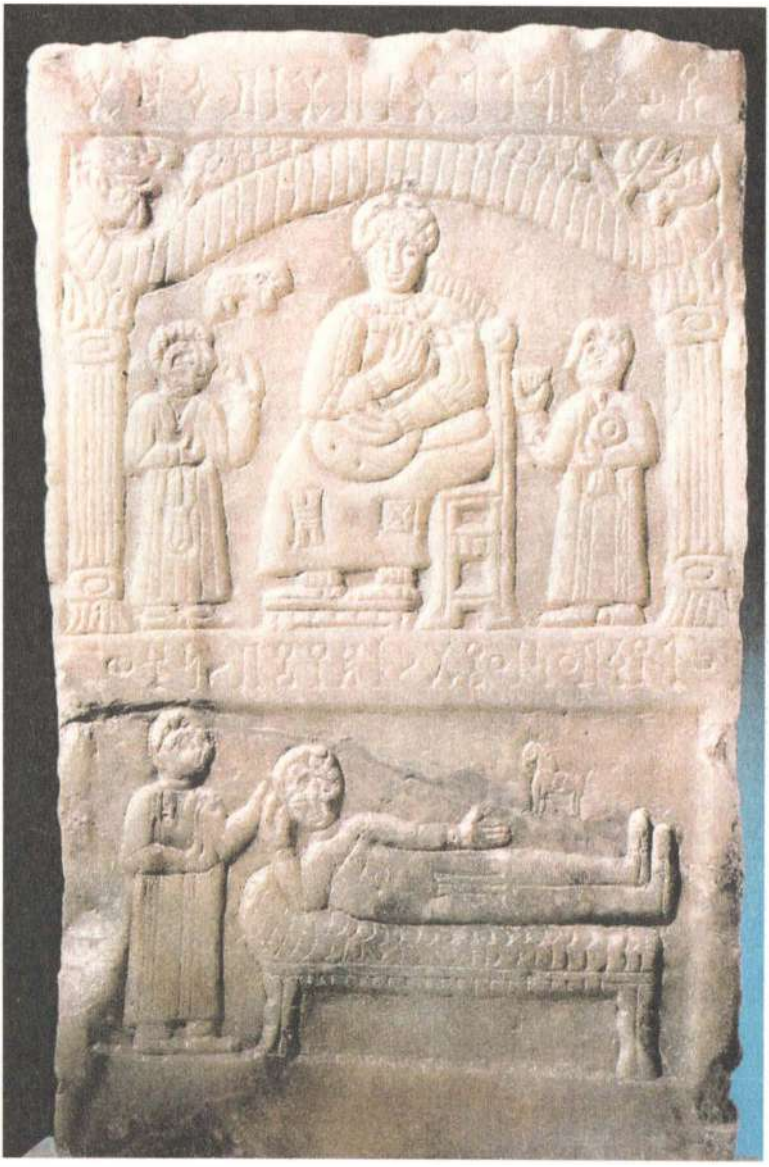

Sebe kraliçesi Belkıs'a ait bir tasvir

San'a, Yemen

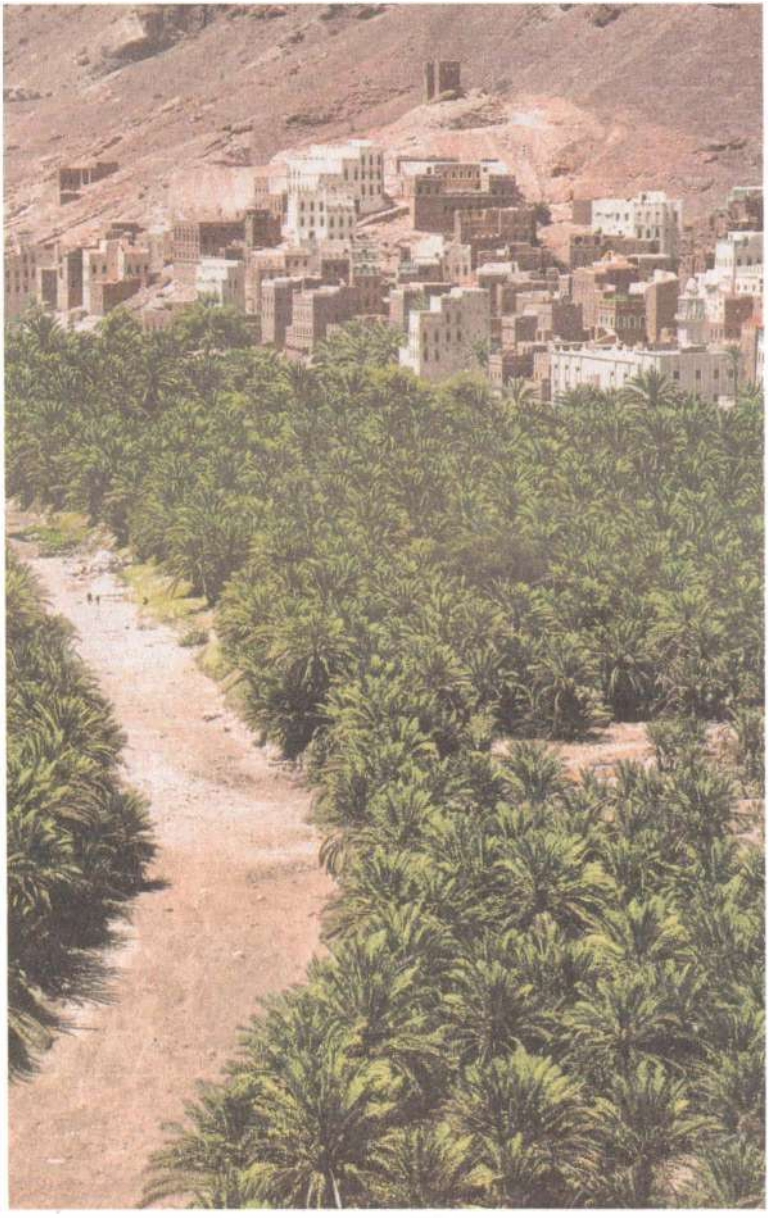

Hadramut vadisi, Şiban, Yemen

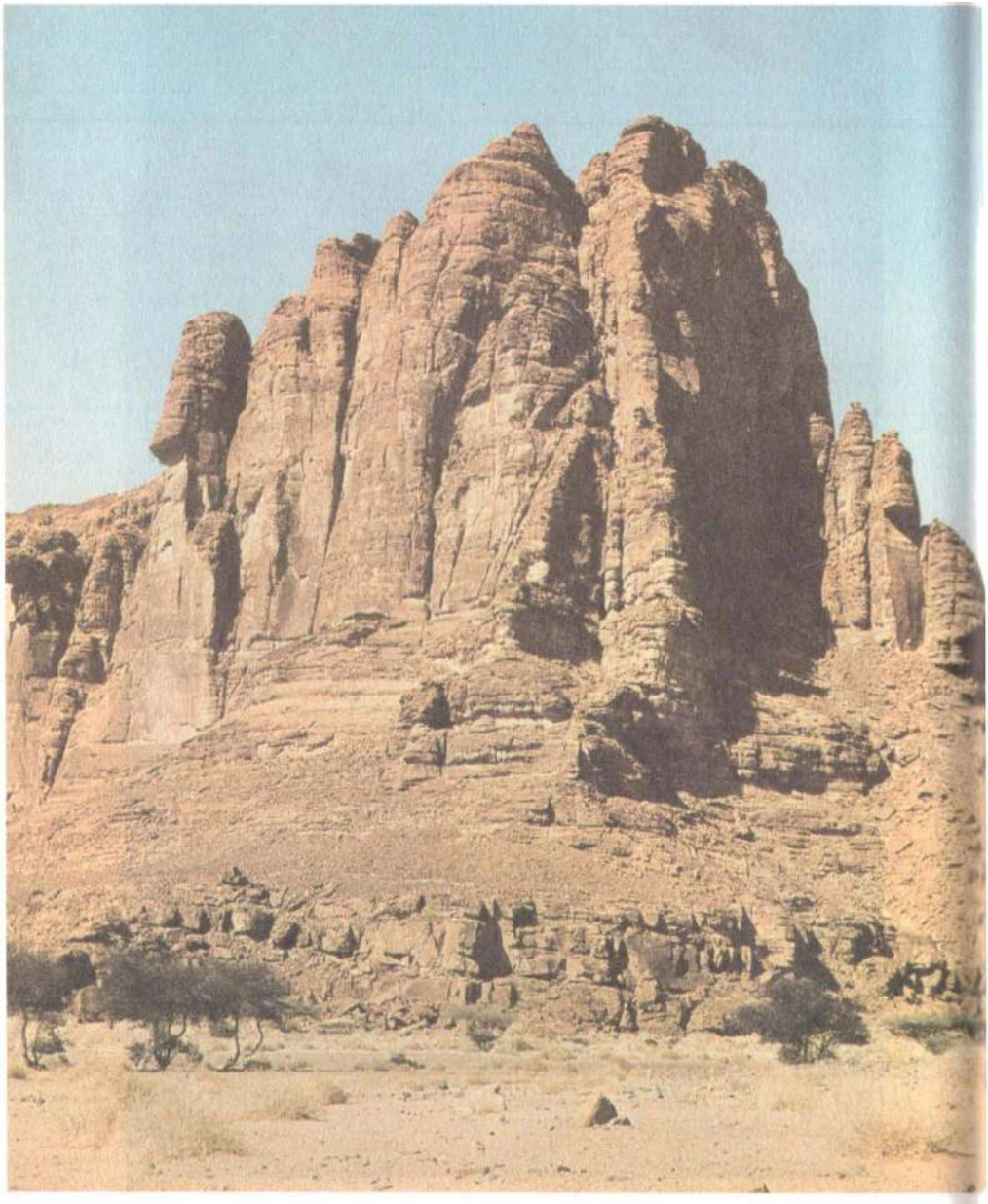

Çölün ve kayalık arazilerin iç içe olduğu farklı bir coğrafya

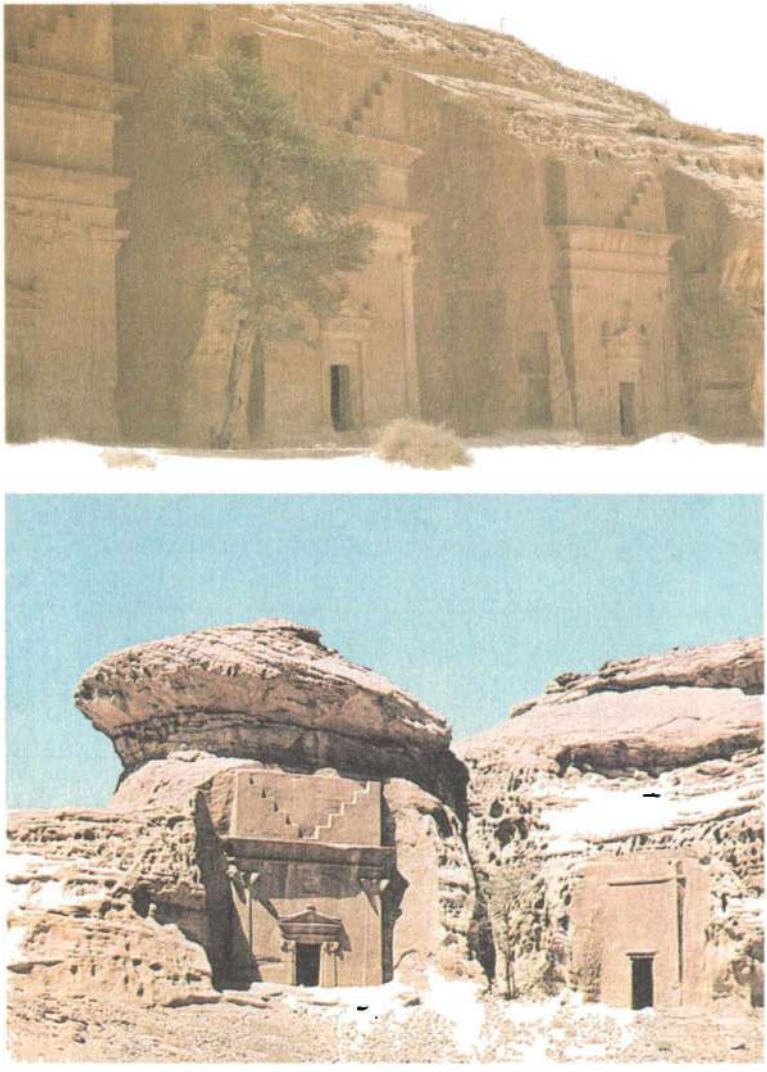

Medain-i Salih, kaya mezarları, el-Ûla, Suudi Arabistan

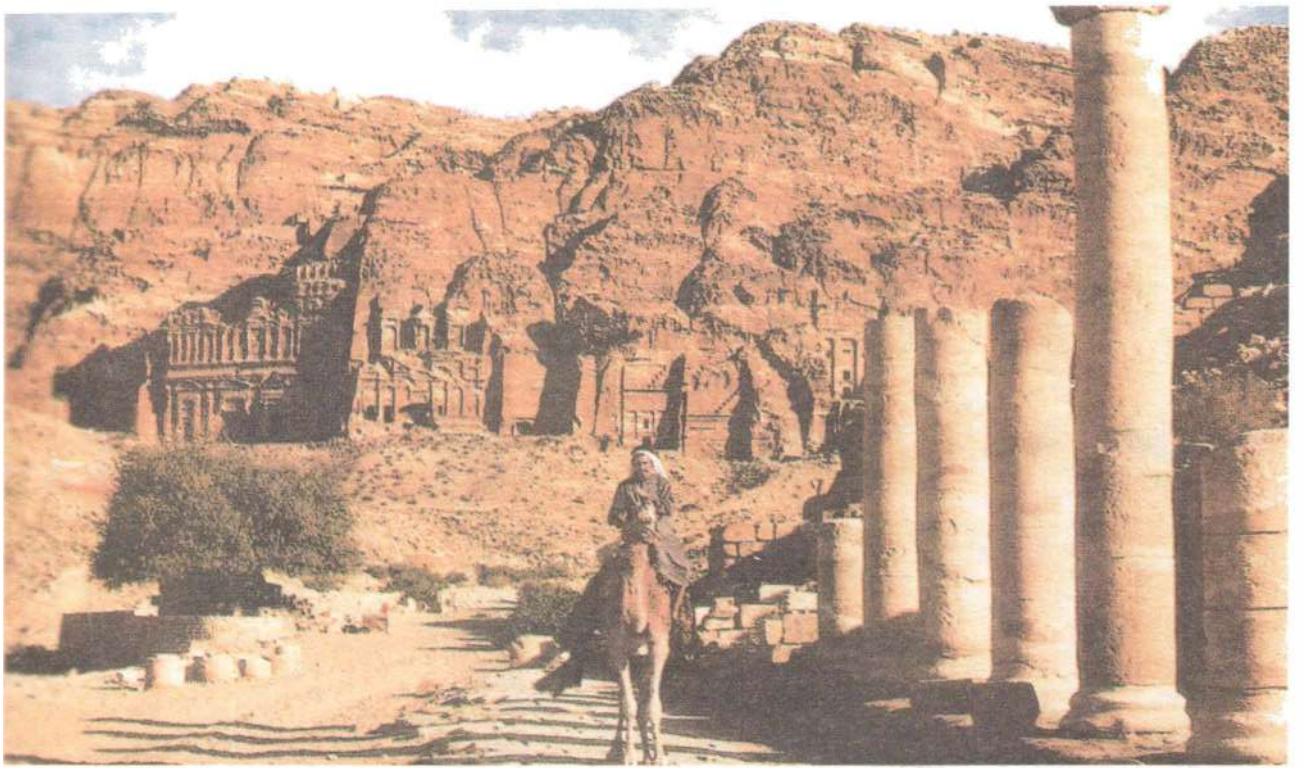

Petra (Ürdün), genel görünüş

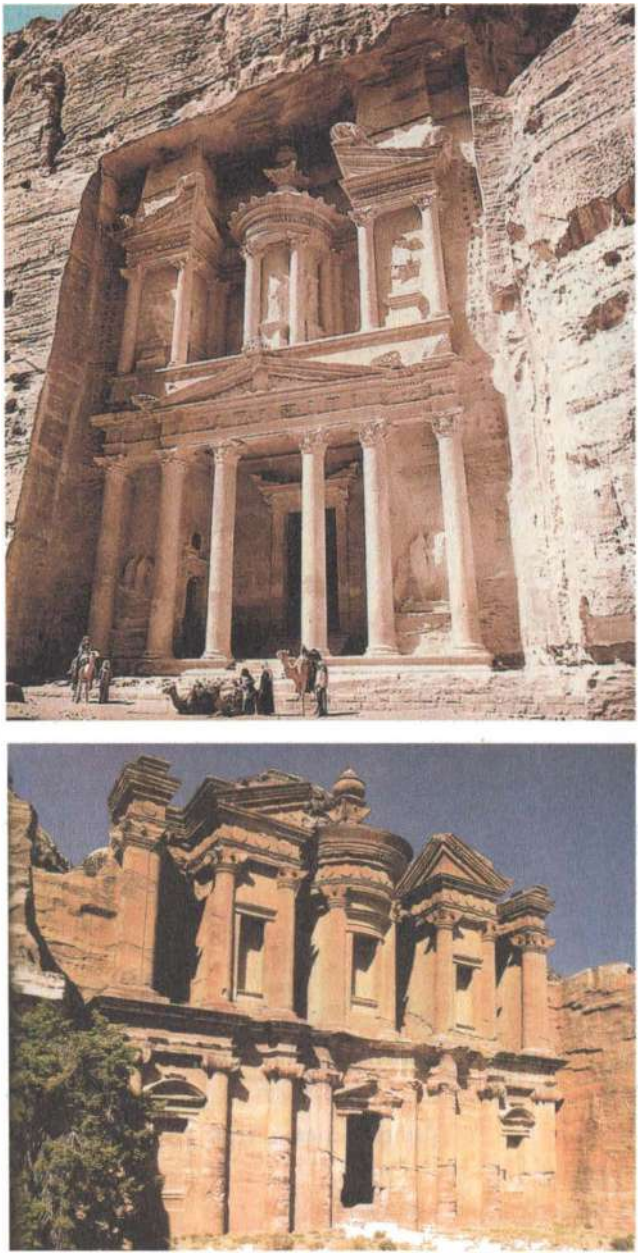

Petra (Ürdün), kaya mezarlarının yakından görünüşü

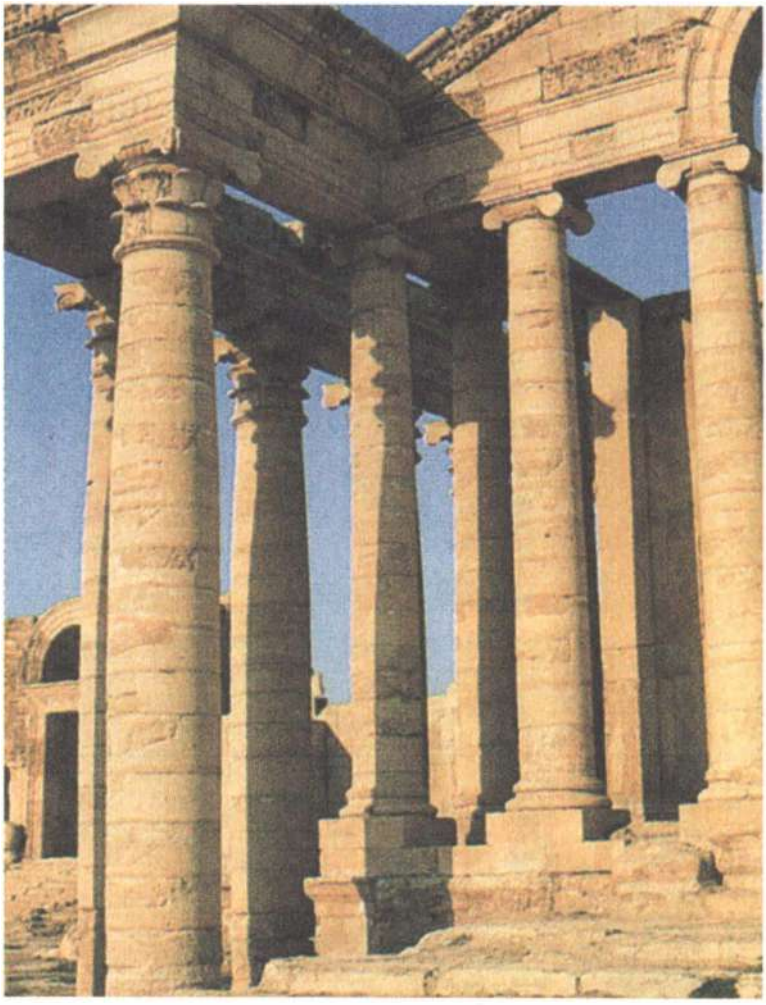

Tapınak, Hatra, Irak

Busra, Suriye

Palmira/Tedmür (Suriye), üç kemerli kapı ve sütunlu yol

EK-2: **HARİTALAR**

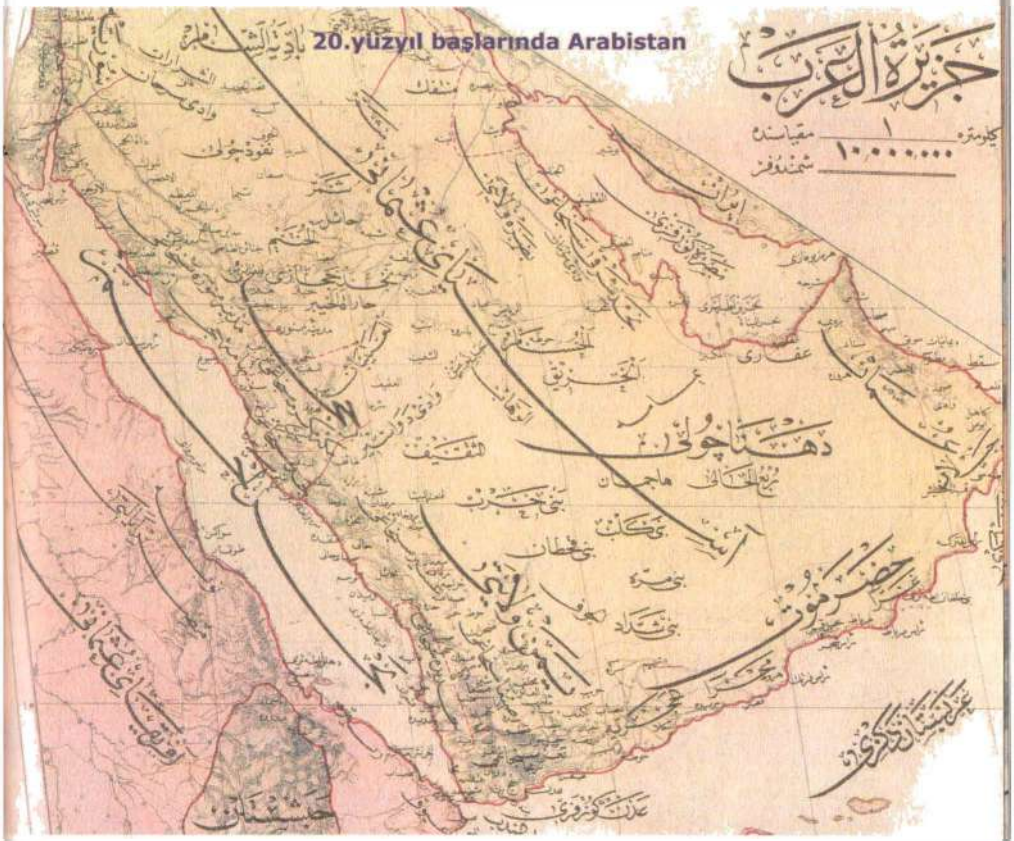

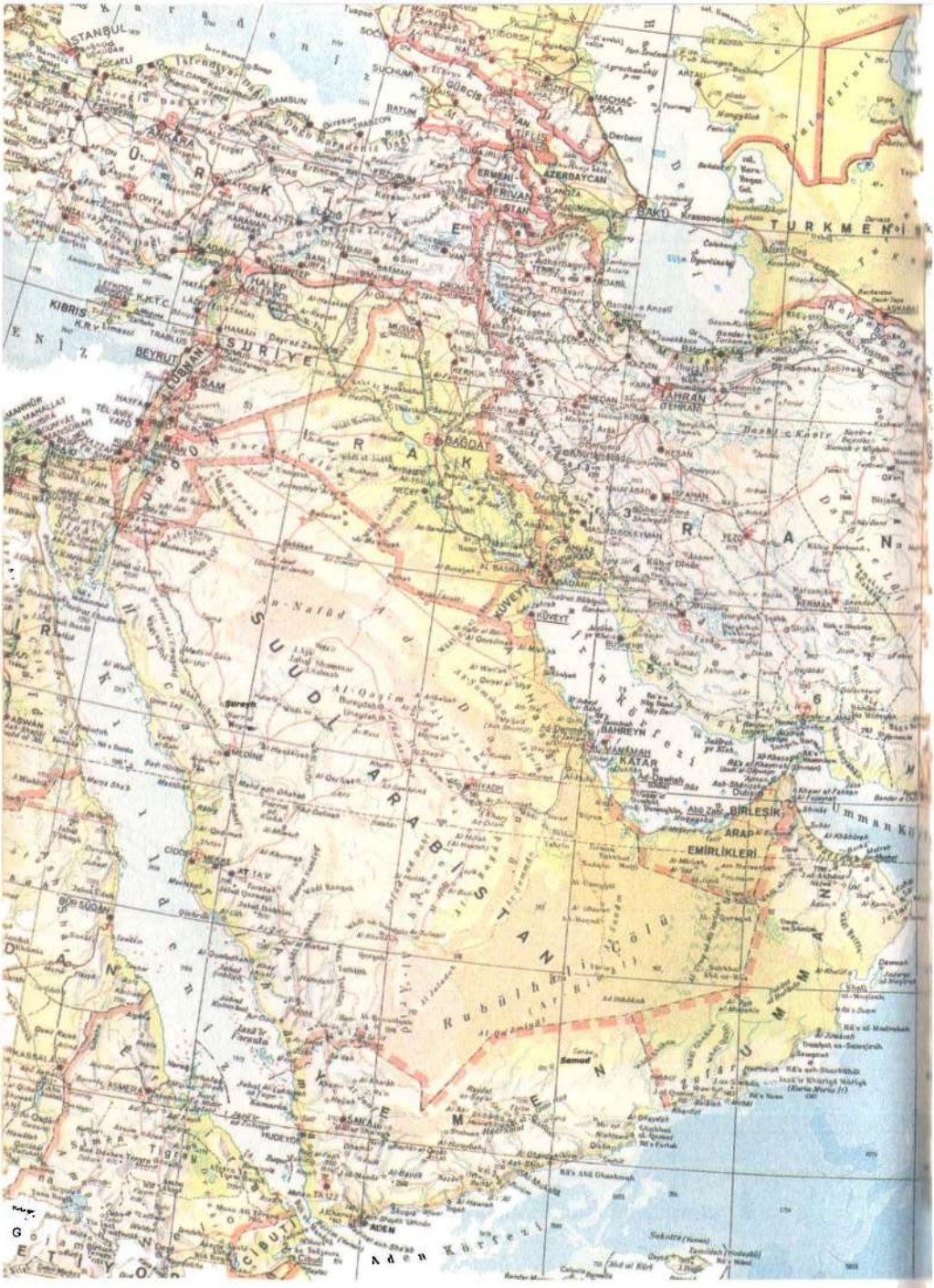

Günümüz devletleriyle Arabistan

Arabistan'ın fiziki haritası

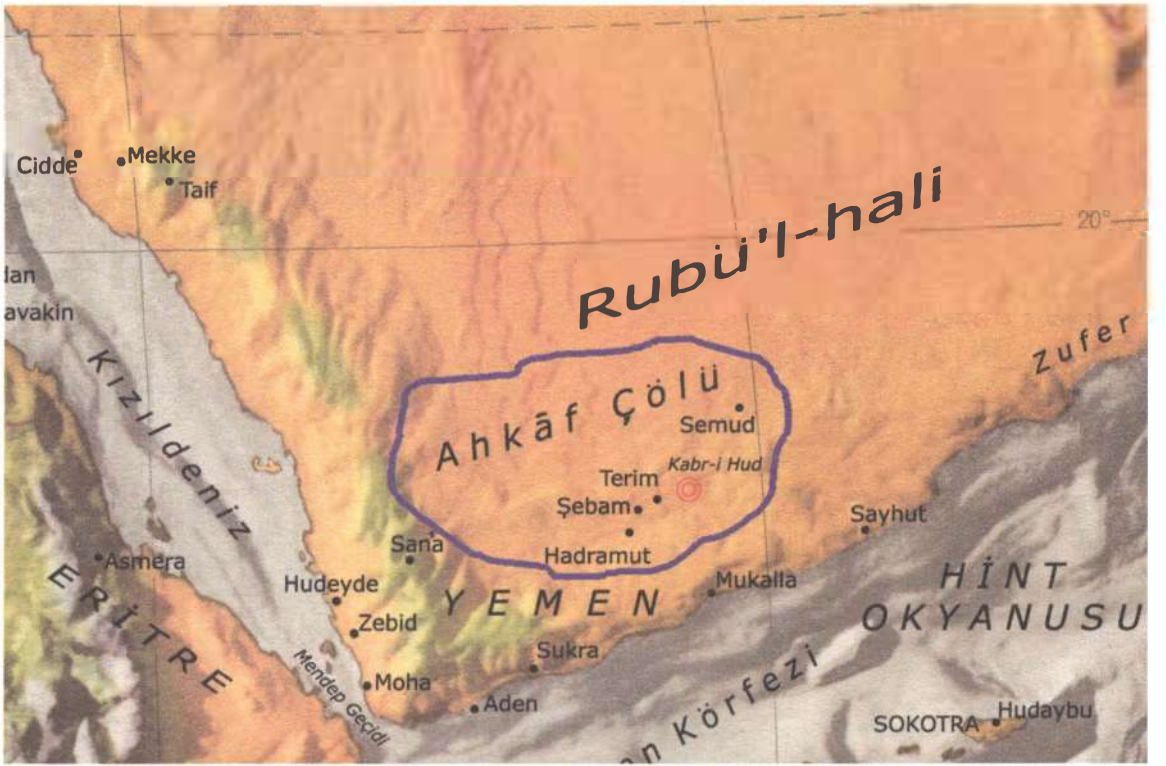

Birinci Ad kavmi ve yaşadığı yerler

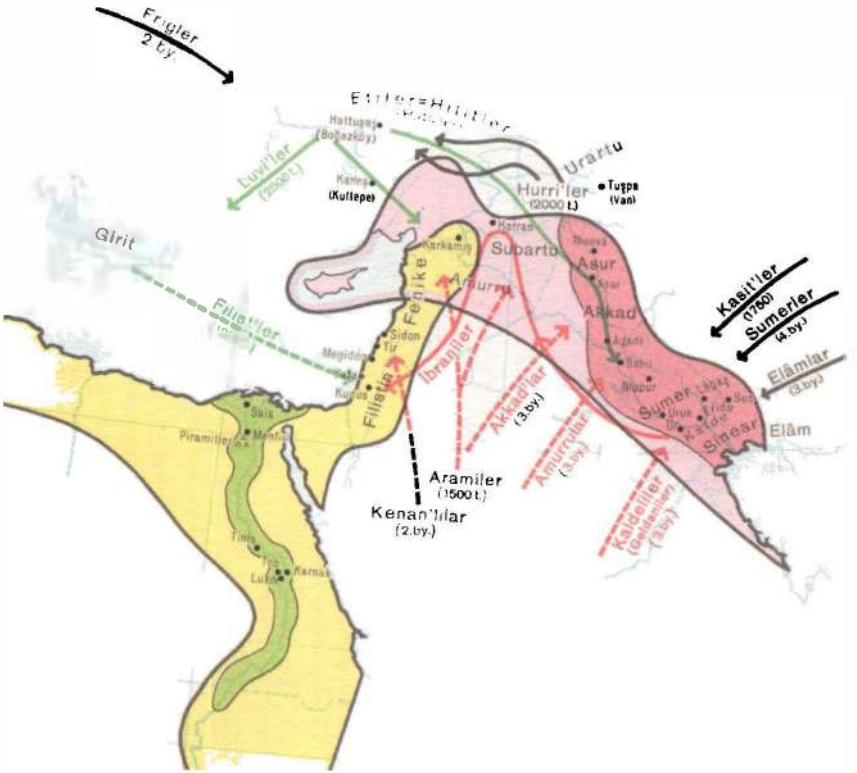

M.Ö. III. ve II. yüzyılda Yakın Doğu

- Hammurabi zamanında Eski Babil krallığı (2100 t.)
- Eski Babil krallığının en geniş sınırları
- Mısır'da eski ve orta krallık (3400-1700)
- Ramses'ler zamanında Mısır egemenliğinin yayıldığı en geniş sınırlar (13.yz.)
- Mezopotamya ve Suriye'ye gelen Sâmiler
- İbranilerin Filistin'e gelişi (19.yz.)
- Hitit akınları (2.by.)
- Filist'lerin Filistin'e gelişi

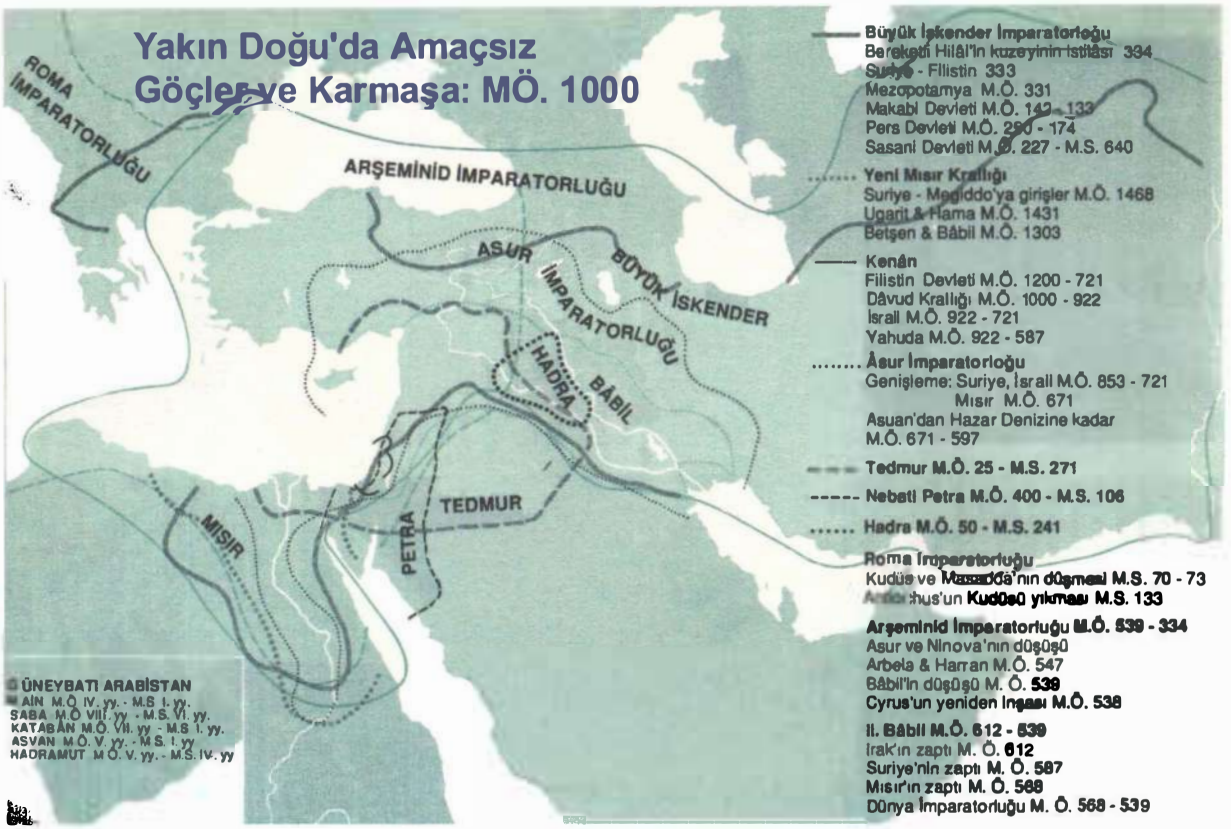
Yakın Doğu'da Amaçsız Göçler ve Karmaşa: MÖ. 1000
ROMA İMPARATORLUĞU
ARŞEMİNİD İMPARATORLUĞU
ASUR İMPARATORLUĞU
BÜYÜK İSKENDER
HADRA
BÂBİL
TEDMUR
PETRA
MISIR
GÜNEYBATI ARABİSTAN
AİN M.Ö. IV. yy. - M.S. I. yy.
SABA M.Ö. VIII. yy - M.S. VI. yy.
KATABAN M.Ö. VII. yy - M.S. I. yy.
ASVAN M.Ö. V. yy. - M.S. I. yy
HADRAMUT M.Ö. V. yy. - M.S. IV. yy
Büyük İskender İmparatorluğu
Bereketli Hilâl'in kuzeyinin istilası 334
Suriye - Filistin 333
Mezopotamya M.Ö. 331
Makabi Devleti M.Ö. 142 - 133
Pers Devleti M.Ö. 250 - 174
Sasani Devleti M.Ö. 227 - M.S. 640
Yeni Mısır Krallığı
Suriye - Megiddo'ya girişler M.Ö. 1468
Ugarit & Hama M.Ö. 1431
Betşen & Bâbil M.Ö. 1303
Kenân
Filistin Devleti M.Ö. 1200 - 721
Dâvud Krallığı M.Ö. 1000 - 922
İsrail M.Ö. 922 - 721
Yahuda M.Ö. 922 - 587
Âsur İmparatorluğu
Genişleme: Suriye, İsrail M.Ö. 853 - 721
Mısır M.Ö. 671
Asuan'dan Hazar Denizine kadar
M.Ö. 671 - 597
Tedmur M.Ö. 25 - M.S. 271
Nebati Petra M.Ö. 400 - M.S. 106
Hadra M.Ö. 50 - M.S. 241
Roma İmparatorluğu
Kudüs ve Masada'nın düşmesi M.S. 70 - 73
Hadrianus'un Kudüs'ü yıkması M.S. 133
Arşeminid İmparatorluğu M.Ö. 539 - 334
Asur ve Ninova'nın düşüşü
Arbela & Harran M.Ö. 547
Bâbil'in düşüşü M. Ö. 539
Cyrus'un yeniden inşası M.Ö. 538
II. Bâbil M.Ö. 612 - 539
Irak'ın zaptı M. Ö. 612
Suriye'nin zaptı M. Ö. 587
Mısır'ın zaptı M. Ö. 568
Dünya İmparatorluğu M. Ö. 568 - 539

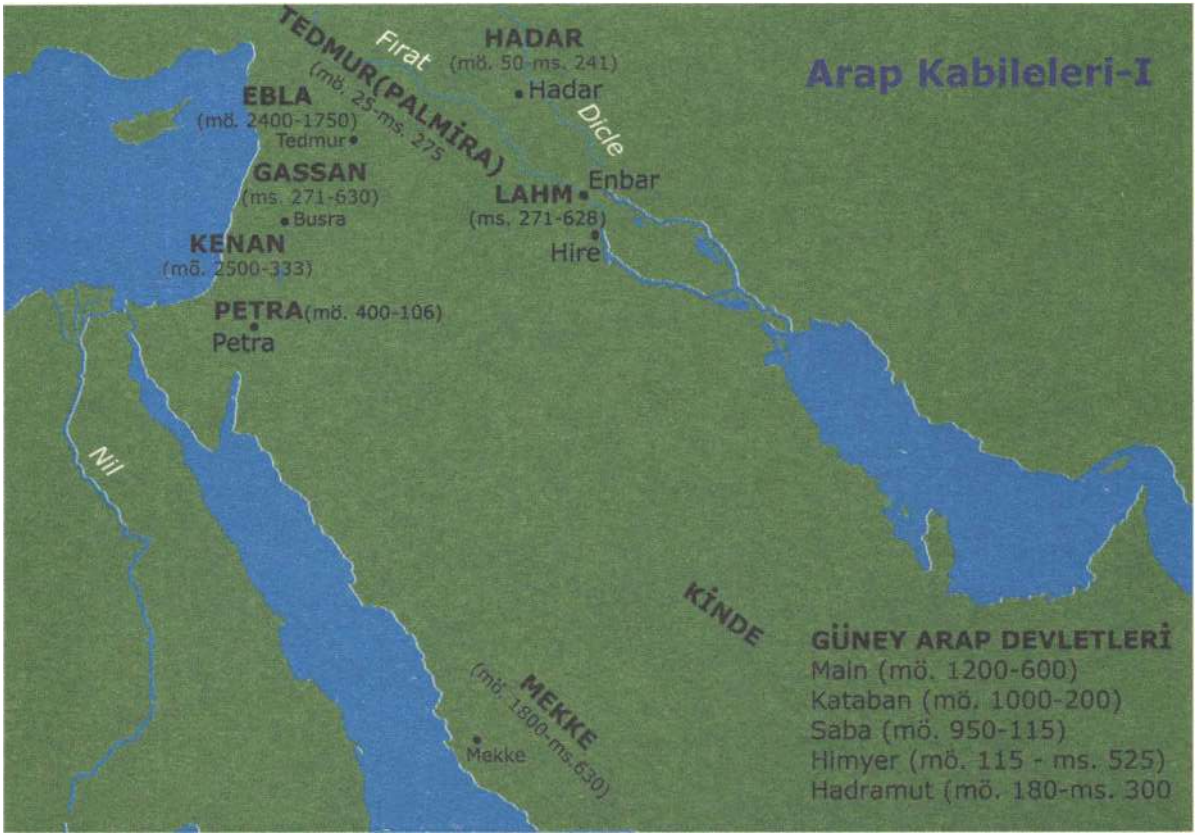
Arap Kabileleri-I
TEDMUR(PALMİRA)
(mö. 25-ms. 275
Fırat
HADAR
(mö. 50-ms. 241)
Hadar
Dicle
EBLA
(mö. 2400-1750)
Tedmur
GASSAN
(ms. 271-630)
Busra
LAHM
(ms. 271-628)
Enbar
Hire
KENAN
(mö. 2500-333)
PETRA(mö. 400-106)
Petra
Nil
KİNDE
MEKKE
(mö. 1800-ms.630)
Mekke
GÜNEY ARAP DEVLETLERİ
Main (mö. 1200-600)
Kataban (mö. 1000-200)
Saba (mö. 950-115)
Himyer (mö. 115 - ms. 525)
Hadramut (mö. 180-ms. 300

Akdeniz
NEMR KABİLESİ
CUDEYLE KABİLESİ
BAHRE KABİLESİ
İYAD KABİLESİ
TAĞLİB KABİLESİ
Dicle
Urdün
GASSANİLER
EDVÂN KABİLESİ
EZRUH KABİLESİ
Fırat
LAHM KABİLESİ
BALİ KABİLESİ
CÜZAM KABİLESİ
KELB KABİLESİ
MUZAR KABİLESİ
Fars Körfezi
ABS KABİLESİ
BEKR KABİLESİ
MÜRRE KABİLESİ
ZUBYAN KABİLESİ
REBİA KABİLESİ
KUDAA KABİLESİ
TAY KABİLESİ
ÂMİR KABİLESİ
ESED KABİLESİ
TEMİM KABİLESİ
GATAFAN KABİLESİ, EŞCA, MÜRRE
YARBU KABİLESİ
FEZARE, SAD
HANİFE KABİLESİ
SÜLEYM KABİLESİ
MÜZEYNE KABİLESİ
ÂMİR KABİLESİ
HEVAZİN KABİLESİ
Kızıldeniz
LİHYAN KABİLESİ
REYL KABİLESİ
RAHVAN KABİLESİ
HUZAA KABİLESİ
HATEM KABİLESİ
HEMDAN KABİLESİ
EZD KABİLESİ
KİNDE KABİLESİ
HAVLE KABİLESİ
HARİS KABİLESİ
MURAD KABİLESİ
BACİLE KABİLESİ
Arap Kabileleri-II

Iz. Peygamber'in doğumunda Arabistan'ın Komşuları
ABİLELER
GASSANİLER
CELANDİ
MENAZİRE
HEVZELİLER
KİNDE
YEMEN
Aral Gölü
Semerkant
Pamir
Buhara
Hazar Denizi
Karadeniz
ALKANLAR
Edirne
İstanbul
Trabzon
BİZANS İMPARATORLUĞU
İzmir
Kayseri
Urfa
Nusaybin
Antakya
Halep
Celevle
Hemedan
BÜYÜK ÇÖL
Herat
İndus
İsfahan
SURİYE
Ktesifon
Susa
FARS SASANİ İMPARATORLUĞU
Akdeniz
Beyrut
Şam
Babil
Şiraz
Jiraft
HİNDİSTA
İskenderiye
Kudüs
SURİYE ÇÖLÜ
Basra
Kadhimi
Derbcird
Kahire
Eyle
BAHREYN
Fars Körfezi
Suhar
Muskat
Arap Denizi
BİZANS İMPARATORLUĞU
MISIR
Tebük
Teyma
UMMAN
HİCAZ
Hayber
Hicr
YEMAME
Yenbu
Yesrib (Medine)
Ukaz
Mekke
Taif
Nil
Rubu'l-hali
Mârib
Hadramut
San'a
HABEŞİSTAN
Moha
Aden

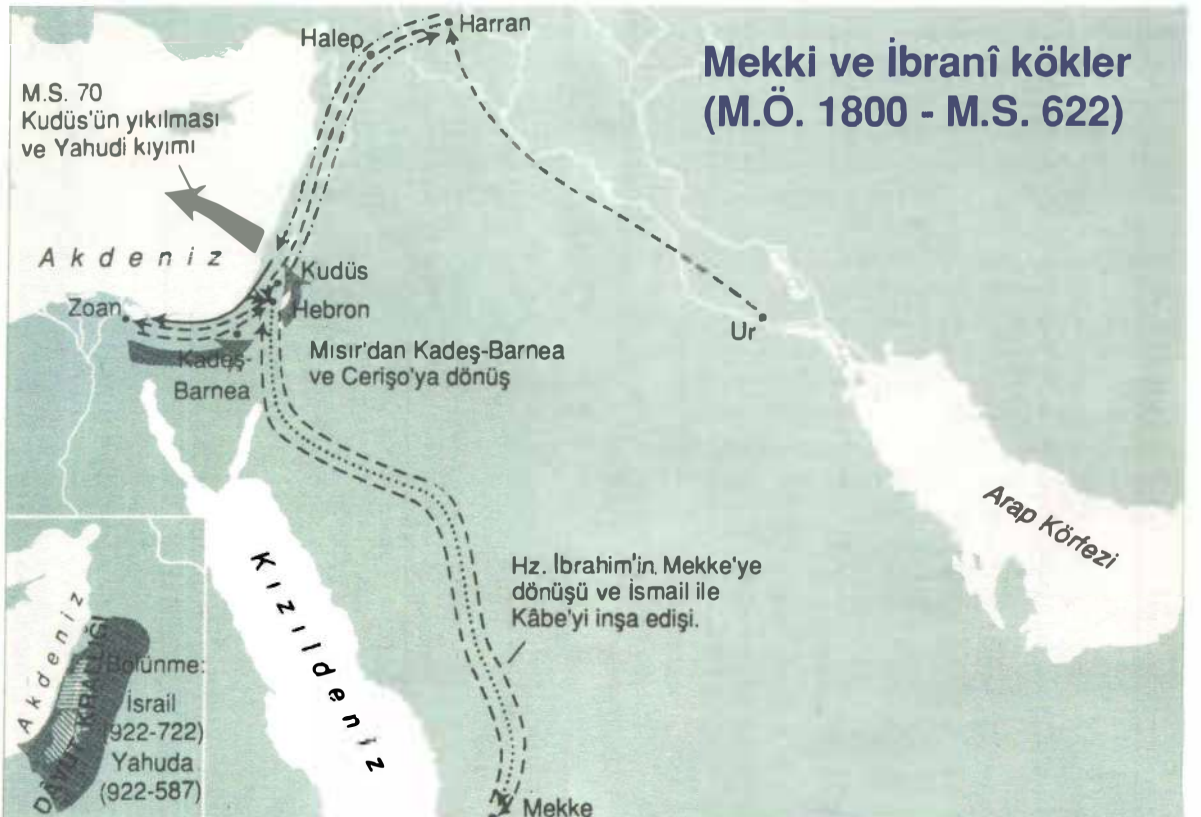
Mekki ve İbranî kökler
(M.Ö. 1800 - M.S. 622)
Halep
Harran
M.S. 70
Kudüs'ün yıkılması
ve Yahudi kıyımı
Akdeniz
Kudüs
Hebron
Zoan
Ur
Kadeş-
Barnea
Mısır'dan Kadeş-Barnea
ve Cerişo'ya dönüş
Arap Körfezi
Kızıldeniz
Hz. İbrahim'in Mekke'ye
dönüşü ve İsmail ile
Kâbe'yi inşa edişi.
Akdeniz
Bölünme:
İsrail
(922-722)
Yahuda
(922-587)
Mekke

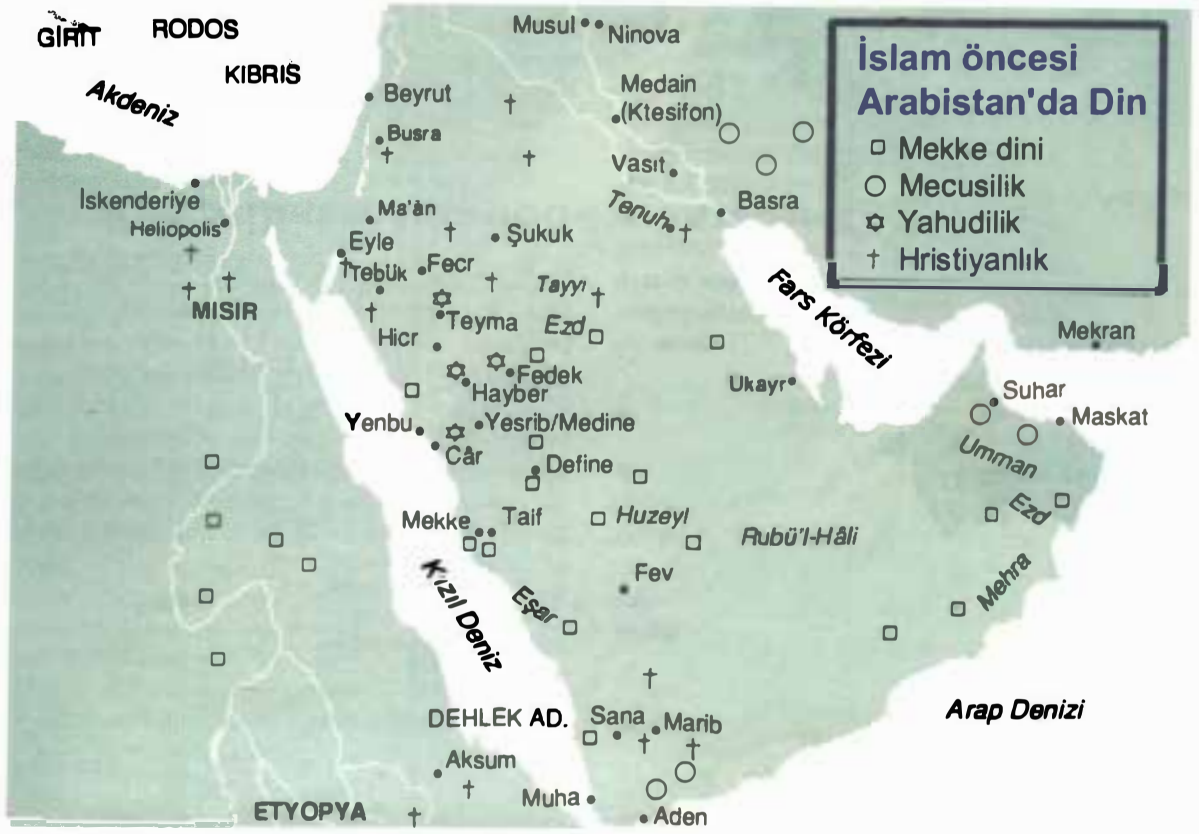
İslam öncesi Arabistan'da Din
Mekke dini
Mecusilik
Yahudilik
Hristiyanlık
GİRİT
RODOS
KIBRIS
Akdeniz
İskenderiye
Heliopolis
MISIR
Beyrut
Busra
Ma'ân
Eyle
Şukuk
Tebük
Fecr
Tayy'
Teyma
Ezd
Hicr
Fedek
Hayber
Yenbu
Yesrib/Medine
Câr
Define
Mekke
Taif
Huzeyl
Rubü'l-Hâli
Fev
Kızıl Deniz
Eşar
DEHLEK AD.
Sana
Marib
Aksum
ETYOPYA
Muha
Aden
Arap Denizi
Musul
Ninova
Medain (Ktesifon)
Vasıt
Tenuh
Basra
Fars Körfezi
Mekran
Ukayr
Suhar
Maskat
Umman
Ezd
Mehra

Arabistan:
Fiziki özellikler ve modern devletler
Ankara
TÜRKİYE
Doğu Karadeniz Dağları
Ağrı Dağı
Van Gölü
Hazar Denizi
Toros Dağları
Tahran
İRAN
LÜBNAN
SURİYE
Beyrut
Dımeşk (Şam)
Akdeniz
İSRAİL
Tel Aviv
Amman
IRAK
Bağdat
Zagros dağları
ÜRDÜN
KUVEYT
Kuveyt
Kahire
Sina Dağları
Arap (Fars) Körfezi
Menâme
BAHREYN
KATAR
Doha
Abu Dabi
Hicaz Dağları
Medine
Riyâd
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ
Maskat
MISIR
Kızıl Denizi
SUUDİ ARABİSTAN
Mekke
UMMAN
Arap Denizi
Ek ilebilir alanlar
Bit kisiz çöl
Or manlar
Yo ğun yağış (yılda 1 m.den fazla)
Ba taklık
SUDAN
Hartum
YEMEN
San'a
ETYOPYA
Aden

Kur'ân Coğrafyası
Kavimler ve Yaşadığı Yerler

S. Süleyman Nedvî -Muzafferüddin Nedvî
Türkçesi: Abdullah Davudoğlu

Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan veya dolaylı olarak bahsedilen yer, kavim ve toplumların coğrafî tarihi üzerine kapsamlı sayılabilecek bir çalışma olan bu eserde Seyyid Süleyman Nedvî'nin Arzu'l-Kur'ân adlı Urduca kitabı esas alınmıştır.

Kadîm tarih çalışmalarının en zor yanı, zaman dilimlerinin ve isimlerinin tesbitidir. Bu zorluğun üstesinden gelmek için öncelikle eski çağların oldukça kifayetsiz kaynaklarından Arabistan'daki farklı kabile ve halkların yaşadığı dönemler tesbit edilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntıların ya hiç ya da çok az bulunduğu Eski Ahit, tarih belirtmeyen Arap rivayetleri ve bazı Arap krallarının ölüm ve fetih tarihlerini bildiren kitâbe ve âbideler çalışmamıza ışık tutan belgelerdir.

Kitapta Arabistan coğrafyası, Göçebe toplumlar ve Yerleşik toplumlar adıyla üç bölüm yer almakta, alt başlıklar olarak Nuh Tufanından sonra insanoğlu, Sâmilerin asıl yurdu ve göçleri, Helâk edilen toplumlar, Âd, Semûd, Medyen kavimleri ve Peygamberleri, Cürhümîler, Minalılar, Lihyânîler, Tasm ve Cadîler ele alınmaktadır.

Arkeolojik çalışmalardan istifade edilen, harita ve fotoğraflarla zenginleştirilen bu kitap daha once yapılmış araştırmaları da kapsamaktadır.

2.BASKI

www.inkilab.com.tr

ISBN 978-605-4194-65-4